

MAGYAR TUDOMÁNY

- A kiegyezés
Vendégszerkesztők: Fodor Pál, Katona Csaba
- Arany János, a modern klasszikus
- Reumatológiai kutatás Magyarországon

AKADÉMIAI KIADÓ

Magyar Tudományos
Akadémia

MAGYAR TUDOMÁNY

HUNGARIAN SCIENCE

A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata

A folyóirat a magyar tudomány minden területéről közöl tanulmányokat, egyes témákat kiemelten kezelve. A folyóirat célja összképet adni a tudományos élet eredményeiről, eseményeiről, a kutatás fő irányairól és a közérdeklődésre számot tartó témákról közérthető formában. Alapítási éve 1840.

Szerkesztőség

Magyar Tudomány
Magyar Tudományos Akadémia
Telefon/fax: (06 1) 3179 524
1051 Budapest, Nádor utca 7.
E-mail: matud@akademiai.hu

Megrendeléseiket az alábbi elérhetőségeinken várjuk:
Akadémiai Kiadó, 1519 Budapest, Pf. 245
Telefon: (06 1) 464 8222, fax: (06 1) 464 8221
E-mail: journals@akademiai.hu
Előfizetési díj egy évre: 11 040 Ft.

Hirdetések felvétele: hirdetes@akademiai.hu
© Akadémiai Kiadó, Budapest, 2017
Printed in EU
MaTud 178 (2017) 12

MAGYAR TUDOMÁNY

HUNGARIAN SCIENCE

A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata

Főszerkesztő

FALUS ANDRÁS

Szerkesztőbizottság

BAZSA GYÖRGY, BÁLINT CSANÁD, BENCZE GYULA, BOZÓ LÁSZLÓ,
CSABA LÁSZLÓ, CSERMELY PÉTER, HAMZA GÁBOR, HUNYADY GYÖRGY,
KENESEI ISTVÁN, LUDASSY MÁRIA, ROMSICS IGNÁC,
SOLYMOSI FRIGYES, SPÄT ANDRÁS, VÁMOS TIBOR

Szaklektorok

PERECZ LÁSZLÓ, SZABADOS LÁSZLÓ

Rovatvezetők

GIMES JÚLIA (Kitekintés), SIPOS JÚLIA (Könyvszemle)

Olvasószerkesztő

MAJOROS KLÁRA

AKADÉMIAI KIADÓ

Magyar Tudományos
Akadémia

Megjelenik
a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával

HU ISSN 0025 0325

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Zrt. igazgatója
Felelős szerkesztő: Pomázi Gyöngyi
Termékmenedzser: Egri Róbert
Fedélterv: xfer grafikai műhely sorozattervének felhasználásával az Eredeti Bt. készítette
Tipográfia, tördelés: Berkes Tamás
Megjelent 14,3 (A/5) ív terjedelemben

Tartalom

Tematikus összeállítás • A kiegyezés

VENDÉGSZERKESZTŐK: Fodor Pál, Katona Csaba

Fodor Pál, Katona Csaba

SZERKESZTŐI BEVEZETŐ 1523

Cieger András

1867 SZIMBOLIKUS VILÁGA 1526

Fónagy Zoltán

A KIEGYEZÉS FOGADTATÁSA A SAJTÓBAN 1535

Frank Tibor

EURÓPA ÉS A KIEGYEZÉS 1541

Gyáni Gábor

NEMZETÁLLAM-ÉPÍTÉS „BÉKÉS KIEGYENLÍTÉSSEL” 1550

Katona Csaba

KIEGYEZÉS – KIEGYEZÉSEK. 1867 OLVASATAI A MAGÁNIRATOKBAN 1558

Szarka László

ELMARADT NEMZETISÉGI KIEGYEZÉS(EK) 1564

Varga Bálint

A KIEGYEZÉS RITUALIZÁCIÓJA: FERENC JÓZSEF MEGKORONÁZÁSA 1578

Tanulmányok

S. Varga Pál

ARANY JÁNOS, A MODERN KLASSZIKUS 1584

Horváthné Rudolf Teréz

**A MAGYAR NEMZETI BANK EMLÉKÉRMESOR KIBOCSÁTÁSSAL
TISZTELGETT A KÖLTŐ ELŐTT** 1596

Deák István, Szántai Tamás

**EMLÉKEZÉS PROFESSZOR PRÉKOPA ANDRÁS AKADEMIKUSRA,
HALÁLÁNAK ELSŐ ÉVFORDULÓJÁN** 1599

Turbucz Péter

1919 – A SORSFORMÁLÓ ÉV ALEXANDER BERNÁT ÉLETÉBEN 1606

Szekanecz Zoltán

REUMATOLÓGIAI KUTATÁS MAGYARORSZÁGON 1618

Varga Szabolcs

**SZIGETVÁRI ZRÍNYI MIKLÓS – NIKOLA ŠUBIĆ ZRINSKI.
A HORVÁT–MAGYAR KÖZÖS MÚLT ÚJRAGONDOLÁSA
A 21. SZÁZADBAN** 1632

Hargittai István

EGY NOBEL-DÍJAS PORTRÉJÁHOZ: RICHARD HENDERSON 1644

Nekrológ

Juhász István

HAJNAL ANDRÁS (1931–2016) 1650

Könyvszemle

SIPOS JÚLIA GONDOZÁSÁBAN

**DIGILEKTUS: A DIGITÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ NYELVVÁLTOZATA –
Jele Ágnes** 1654

**A MAGYAR SAJTÓ ÉS ÚJSÁGÍRÁS TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL
A RENDSZERVÁLTÁSIG – Széchenyi Ágnes** 1658

**AHOL A TUDOMÁNY ÉS A MŰVÉSZET ÖSSZEKAPCSOLÓDIK –
Endrődy-Nagy Orsolya** 1662

**VÁLASZÚT ELŐTT – A DIGITÁLIS JÓ ÉS ROSSZ SZÜLETÉSE –
Deli Eszter** 1665

Kitekintés

GIMES JÚLIA GONDOZÁSÁBAN 1669

Tematikus összeállítás

A KIEGYEZÉS

VENDÉGSZERKESZTŐK: FODOR PÁL, KATONA CSABA

SZERKESZTŐI BEVEZETŐ

EDITORIAL INTRODUCTION

Fodor Pál¹, Katona Csaba²

¹ az MTA doktora, tudományos tanácsadó, igazgató, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
fodor.pal@btk.mta.hu

² tudományos munkatárs, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
Katona.Csaba@btk.mta.hu

Kulcsszavak: kiegyezés, 150. évforduló, megosztó döntés, uniformizáló hivatalos emlékezet, eltérő értelmezések, sokszólamú értékelés

Keywords: compromise, 150th anniversary, divisive decision, uniformizing official remembrance, different interpretations, multi-phrased evaluation

Arany János 1868-ban, alig egy esztendővel a kiegyezés, vagy ahogy akkortájt inkább emlegették, a kiegyenlítés után a rá jellemző keserű humorral vetette papírra *Hinc illae...* című rövid versét: „Haynaunál, Bachnál gonoszabb e nemzeti kormány; Ez csak üvölteni hágy: az hivatalt is adott.” A kétszáz éve született költő sorai egyértelműen arra utalnak, hogy a buzgó lelkesedés sokaknál szinte rögtön alábbhagyott, amikor a nagy cél, a kiegyezés elérését, a látványos ceremóniákat követően a hétköznapi életbe kellett visszazökkeni. De miközben Arany sajátos szemszögből világitott rá a felszín alatt megbúvó problémákra, nehéz nem emlékezni arra, hogy a későbbiekben sokszor sommásan, egyoldalúan mérlegre tett és megítélt kiegyezés milyen mértékben osztotta meg a korszak magyar társadalmát, politikáját, közgondolkodását. Máig találkozni lehet azzal az érveléssel, hogy az egyetlen lehetséges, józan kompromisszum teljesedett be a kétségkívül látványos politikai aktussal. Ugyanakkor azzal a szögesen ellenkező értékeléssel is, hogy Trianon gyökerei itt rejlenek, utalva például a Kossuth Lajos nevezetes Cassandra-levelébe foglaltakra: „...szomszédainkat úgy nyugat mint kelet felé

ellenségeinkké teszi: a nemzetiségi belkérdés kielégítő megoldását [...] lehetetleníteni, s szemlátomást közelgő európai bonyodalmaknál hazánkat a vetélkedő ambícióknak céltáblául tüzi ki.”

Ezen érvelés hívei természetesen az utólagos történelem tükrében törnek lánzdzsát vélt igazuk mellett, gyakorta megfélemlítve arról, hogy Kossuth Torinóból a tényleges cselekvés felelősségének terhe nélkül mondhatott ítéletet, *de facto* hazaárulónak bélyegezve Deák Ferencet és híveit, a bírálat mellett (helyett?) pedig nem tudott kiutat mutató alternatívával szolgálni. Amikor Ferenc Józsefet megkoronázták, a „48-asok” egyik vezéralakja, Madarász József és hat képviselőtársa (Patay István, László Imre, Csanády Sándor, Kállay Ödön, Vályi János, Vidats János) tiltakozás gyanánt Cinkotán, egy csárdában húzta meg magát, illetően módon demonstrálva teljes egyet nem értését. E gesztus viszont kiválóan példázza az érdemi cselekvést lehetővé tevő mozgástér szűkös voltát, szinte teljes hiányát. Nem véletlen, hogy a mindenkori ellenzék számára a teljes elutasítás talaján álló Kossuth és kitartó hívei idővel tehetetlenséget is jelentettek. Rá is mindinkább igaz volt ugyanis (korántsem véletlenül) az, amit Szekfű Gyula a megjelenésekor óriási felháborodást kiváltó, *A száműzött Rákóczi* című munkájában írt: „A közéletből, melynek a felkelés idején alakítója volt, a magánélet súlytalanságába taszított ki, s az energiát, mely történelmi feladatokhoz volt szabva, egy mindörökké elveszített szerep visszaszerzésére kellett céltalan kísérletekkel elpazarolnia. Pályafutása a hullámé, mely kicsapván, tétlen tespedéssel feneklik meg a parton, míg társai elemi közönnyel sietnek tovább dolgokra a soha ki nem apadó, örök mederben.”

Az, hogy a kiegyezés milyen megítélés alá esik, természetesen függ attól is, hogy milyen távlatban vizsgáljuk hatását, eredményeit. Nehéz volna érdemben vitázni azzal, amire Cieger András mutatott rá, tudniillik, hogy „a dualizmus a leghosszabb ideig fennálló, alkotmányosan működő politikai rendszerünk volt”. A polgári fejlődés, a gazdasági sikerek, a boldog békeidők eredményei nemigen kérdőjelezhetők meg. Sőt azt is látni kell, hogy ezek kezdetei az 1850–1867 közötti időszakban keresendők, amikor is korántsem reakciós, a forradalom előtti időkhöz visszanyúló intézkedéseket fogatosított Bécs. A jobbágyrendszer és a nemesség eltörlése, a korszerűbb iskoláztatás, a polgári törvénykönyv stb. ugyanis éppen hogy előremutató változást jelentett a korábbiakhoz mérten. Ugyanakkor a kiegyezés körüli viták fundamentumát képező közjogi kérdést övező feszültségek mit sem csökkentek. Ha pedig, mint már esett róla szó, a Monarchia széthullta felől közelítünk a kérdéshez, nyilván nem lehet csak sikerként értékelni a történeteket, bár természetesen az sem állja meg a helyét, hogy Kossuthra (kétségkívül hálás, ám roppant felszínes megoldásként) a mindent látó vátesz köntösét borítjuk.

A kérdést talán úgy érdemes feltenni másfél évszázad múltán, hogy mennyiben szolgálta a nemzet, az ország, a haza javát az adott politikai helyzetben legcélszerűbbnek látszó kompromisszum hosszabb távlatokban. E felvetés a magyar törté-

nelem több sorsfordító döntése esetében joggal vethető fel, és bizonyosan nehezen válaszolható meg: minden bonyolult kérdésre adott egyszerű válasz szükségképpen hamis. Ám a kiegyezésre gondolva számolni kell magán a tényleges politikai aktuson, illetve ezen felül a Monarchia korának egészen végigfutó kettősséggel. Az erkölcsi tehertétellel, amelyet szemléletesen példáz, hogy az 1849-ben *in effigie* akasztásra ítélt Andrássy Gyulát az a Ferenc József teszi miniszterelnökkévé, akinek szerepe megkérdőjelezhetetlen Andrássy bajtársai, az aradi tábornokok és mások kivégzésében.

De még inkább tükrözi e kettős fénytörést az, hogy Batthyány Lajos grófot úgy temetik újra 1870-ben díszsírhelyén, hogy *de iure* erkölcsi elégtételt nem kap. Ehelyett Pest városa temetteti el, a politikai elit tagjai magánemberként vannak jelen az újratemetésen, a király felelősségét pedig érinteni sem lehetett. S mindezt úgy, hogy egy városi rendeletre hivatkoztak, amely szerint egészségügyi okok miatt „a városunkban létező összes szentegyházak sírboltjába való temetkezés megszüntetett”. Így fogadta el Pest város közgyűlése „osztatlan helyesléssel” azt, hogy „nehogy a sírboltok megrendelt elzárásával a nagy halottat megillető kegyeletes emlék feledékenységbe menjen, kívánatos lenne, hogy a városi hatóság néhai Batthyány Lajos holttestemeinek a kerepesi köztemetőben leendő méltó és ünnepélyes elhelyezése iránt intézkedést tétessék”.

Talán nem érdektelen felidézni II. Rákóczi Ferenc 1906. évi kassai újratemetését sem, amelynek során a fejedelem holttestének hazahozatala mellett hosszú ideje kardoskodó, az ellenzék fontos képviselőjeként politizáló Thaly Kálmán Rákócziról úgy emlékezett meg, hogy közben Ferenc Józsefet is dicsérni kényszerült, például azért, mert elfogadta azon javaslatát, hogy a kassai dómban nyugodjanak a hamvak: „Azt hiszem, nem cselekedtem hibásan, mikor ezt ajánlottam. Hála a felséges úrnak, hogy ezt az ajánlatomat is méltóztatott elfogadni. (Felkiáltások: Éljen a király! Éljen Thaly Kálmán!)”

E kétarcúság is része tehát a kompromisszumnak. Hogy tehát a kiegyezést sikernek vagy kudarcnak látjuk-e, azt azon túl, hogy milyen távlatból értékeljük, befolyásolja az is, hogy a gyakorlati előnyeit vagy az erkölcsi feddhetetlenséget tekintjük-e elsődlegesnek. A politika e kérdést meglehetősen egyértelműséggel szokta kezelni. Keserű szembesülni azzal, hogy a történelmi tapasztalat szerint a megegyezések/kiegyezések szolgálják adott helyzetben a közösség nagyobb hányadának érdekeit, de ilyenkor szinte szükségszerűen szenved fogyatkozást a tartás.

Jelen összeállítás tanulmányai ahhoz szeretnék közelebb vinni az olvasót, hogy saját véleményét tovább formálhassa, finomíthassa a százötven évvel ezelőtti eseményekről és azok rövid és hosszú távú hatásairól. Az írások szándékoltan sokszólamú, többléptékű megközelítésben vizsgálják a kiegyezés problematikáját, remélve, hogy az olvasók nyitottak arra, hogy több irányból mérlegeteljék e történelmi sorsfordulót.

1867 SZIMBOLIKUS VILÁGA

SYMBOLIC WORLD OF THE AUSTRO–HUNGARIAN COMPROMISE

Cieger András

PhD, tudományos főmunkatárs, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
cieger.andras@btk.mta.hu

Kulcsszavak: szimbolikus politika, legitimáció, lojalitás, állami reprezentáció, Ferenc József

Keywords: symbolic politics, legitimacy, loyalty, state representation, Franz Joseph

Miért fontos, hogy egy politikai rendszer jelen legyen állampolgárai tudatában? Milyen célokat szolgálhat az államok, birodalmak önreprezentációja? És milyen következményekkel járhat, ha az emberekben nem alakul ki valamiféle kötődés a tőlük sokszor távol és bonyolult működő, ám életüket befolyásoló politikai intézmények iránt?

SZIMBOLIKUS LEGITIMÁCIÓ

Máig ható, nehezen megválaszolható kérdések ezek. Mindazonáltal a társadalomtudományok már meglehetősen régen felfigyeltek a hatalmi szimbólumok jelentőségére. Ennek nyomán lassanként a nemzetközi történettudományi kutatásokba is begyűrűzött az érdeklődés a – korábban csak az ősi társadalmak és régebbi történeti korok kapcsán tanulmányozott – szimbólumok iránt. A szimbólumok és rítusok működését immár a modern politika és az új politizálási technikák kialakulása kapcsán kezdték el vizsgálni. A politika világának folyamatos átalakulásában ugyanis a hosszú 19. századnak kitüntetett szerep jutott. Ezen évszázadot rendszerint a nemzeti ébredések és a párhuzamos nemzetépítések koraként szokás jellemezni, de egyúttal a liberalizmus korszakaként is, amely hol forradalmak révén, hol apró lépésekkel, de számos országban elhozta a jogegyenlőséget, és egyre több embert vont be a politika világába, és mindezt részben a polgári nyilvánosság új fórumain tette. Éppen ezért a tömegek és a tömegsajtó korszaka is ekkor vette kezdetét. Természetesen a birodalmak kora is ez, a nagyhatalmak látványos létrejöttével és világméretű konfliktusaival.

A sor minden bizonnyal még folytatható lenne a politika világát érintő egyéb változásokkal. Az itt felsorolt különféle folyamatok azonban abban minden bi-

zonnal közösek, hogy fokozott szerep jutott bennük a szimbolikus politizálásnak, hiszen az újonnan létrejött nemzetek, államok, birodalmak vagy éppen a különállásukat hangsúlyozni kívánó hagyományos közösségek, a hatalmukat a változások közepe té is megőrizni akaró régi dinasztiai egyaránt szükségét érezték, hogy jelképek útján is tudassák létüket, szándékaikat a külvilággal, ehhez pedig változatos eszközöket és csatornákat vettek igénybe. A politikai szimbólumok tehát nem pusztán egy politikai döntést vagy cselekvést körbeölelő színes máz látványos alkotóelemei (használatuk nem egyszerű kommunikációs fogás), hanem identitást megalapozó vagy azt megerősítő, ezáltal legitimitást biztosító jelképek és eljárások, amelyek növelhették a hatalmi intézményekbe, a vezetőkbe vetett társadalmi bizalmat, kifejezhették az integrációt, erősíthették a társadalmi kohéziót, de ugyanúgy szolgálhatták az elkülönülést, jelezhették az elhatárolódást. „Nem létezik kormányzat szertartások és rítusok nélkül, bármilyen távol helyezkedjenek is el mindattól, ami mágikusnak és misztikusnak nevezhető. Kormányzási aktust nem lehet létrehozni olyan történetek, jelek és szimbólumok nélkül, amelyek ezer ki nem mondott módon jelzik és erősítik a kormányzat legitimitását” (Mazzoleni, 2006).

Mindezek tudatában mit mondhatunk szűkebb témánk, az 1867-es kiegyezéssel létrejött új politikai konstrukció, a dualizmus és az Osztrák–Magyar Monarchia szimbólumokon keresztül megvalósuló önreprezentációjáról? Törekedtek-e egyáltalán, és ha igen, miként, a hatalomra került elitek, hogy megjelenítsék valamiképp e politikai rendszert a birodalom lakói előtt? A birodalmi integráció és a patriotizmus működését, illetve mindennek a szimbolikus vonatkozásait az osztrák örökös tartományok kapcsán már többen vizsgálták, ám a Magyar Királyságot illetően még csak alig.

A DUALISTA ÁLLAM VIZUÁLIS REPREZENTÁCIÓJA

Mint ismeretes, az új államalakulat felségjelvényét, a Monarchia közjogilag pontos címerét csak 1915-re sikerült megalkotni. Az 1868-ban hivatalosan elrendelt Osztrák–Magyar Monarchia elnevezés ellenére pedig az „Ausztia” megnevezés is sokáig tartotta magát (például a térképeken). A Monarchia kereskedelmi hajóin ugyan együttesen szerepeltették a két birodalomfél nemzeti színeit, ám a közös hadiflotta nem cserélte le korábbi zászlóit a közjogi átalakulás után sem. Nem volt közös himnusz és a kiegyezéshez kötődő hivatalos összbirodalmi ünnepnapot sem állapítottak meg. A birodalom mindkét felében azonos fizetőeszköz, a kétnyelvű papírpénz azonban a mindennapokban utalhatott az összetartozásra. Itt említendő meg, hogy a kiegyezéssel nem ment végbe a birodalom népeinek jogi integrációja, ugyanis nem jött létre közös állampolgárság, továbbá nem sikerült megnyugtatóan rendezni Bosznia-Hercegovina lakóinak közjogi státusát

sem: létrehozták számukra a tartományi illetőséget, amúgy azonban külföldinek számítottak a Monarchiában (Szabó, 2011).

Amikor a Monarchiáról készült legújabb angolszász monográfiák a monarchia-tudat fokozatos kiformalódása mellett érvelnek, rendszerint a közös bürokráciát és a hadsereget, illetve a Kronprinzenwerk tiszteletre méltó vállalkozását említik példaként (Deak, 2015; Judson, 2016). Ami a Rudolf trónörökös kezdeményezésére létrejött *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című könyvsorozatot illeti, az valóban azzal a szándékkal jelent meg, hogy elmélyítse a Monarchia népeinek összetartozását és a nemzetek feletti birodalmi hazafiság tudatát. A huszonegy kötetes, gazdagon illusztrált tekintélyes méretű könyvsorozat azonban inkább lett maga is egy emlékmű, mint „valódi népkönyv”. Nem övezte egyöntetű egyetértés már a vállalkozás alapkoncepcióját sem, a századfordulóra pedig jelentősen visszaesett a magyar nyelvű kötetek példányszáma is.

Az új politikai berendezkedést jelképező hatalmi intézmények központja továbbra is döntően Bécsben volt, még hozzá rendszerint a korábban is kormányzati célokra használt császári épületekben, a változás tehát legfeljebb a feliratokban volt észrevehető. Budapesten azonban még ennyire sem hagyott nyomot a dualista berendezkedés: talán csak az Osztrák–Magyar Bank új épülete említhető. Sőt, a Béccsel azonos közjogi rangra emelkedő székesfőváros a századfordulón éppen a nemzetállami reprezentáció kialakításán fáradozott az országgyűlés monumentális palotájának és több honi minisztérium új épületének a felhúzásával.

Ellenben a közös hadsereg nagyon is jelen volt az állampolgárok életében, szinte egyedülként a Monarchia intézményei közül. Nem véletlen, hogy épp ez a szervezet került a szimbolikus politikai csatározások ossztüzébe. Miközben az uralkodó nemzetek feletti, a dinasztiahoz hű és az összbirodalom védelmét szolgáló testületként tekintett rá, a magyar ellenzék a paritás elvét hangoztatva annak nemzeti jellegét kívánta erősíteni a Magyar Királyság területén (lásd például a tiszti vizsga nyelve és a kardbojt színe körüli vitákat). Felfokozott politikai időszakokban pedig több incidensre is sor került a közös hadsereg tisztjei és az ellenzéki érzelmű polgárság között például egy-egy koszorúzás vagy a császári himnusz eljátszása kapcsán. Mindez jól érzékelhető módon kihatott arra, hogy e közös intézményt sokan idegen, osztrák abszolutista hajlamú testületnek lássák: „Nem vesszük le a kalapot, kedves osztrák katonai ármádia” – írta például Ady Endre is egy botrány kapcsán.

A Monarchia önreprezentációja kapcsán a világhiállításokon való részvételtől is érdemes szólnunk. Ha jobban megvizsgáljuk a kiállítások történetét, akkor abban inkább az elkülönülés szándéka, Ausztria és Magyarország önállóságának hangsúlyozása érhető tetten. A kiegyezést követően lényegében csak 1878-ban állított ki a Monarchia mindkét fele közös, egy minden nemzeti jelleget nélkülöző, neoreneszánsz csarnokban. 1873-ban viszont a bécsi világhiállítást Ausztria önállóan rendezte, ahová Magyarországot a többi külföldi állammal együtt hív-

ták meg. Az 1900-as párizsi kiállítást pedig Magyarország a nemzeti különállás („erős faji jelleg”) és az önálló magyar állam reprezentációjára használta fel, az ezeréves múltat hangsúlyozó történeti tárlat az európai nagyhatalmi legitimáció igényét fejezte ki. Érdekesség még, hogy a kiegyezés közelgő 50. évfordulója kapcsán megfogalmazódott egy magyar viláckiállítás terve is 1917-re, amely ugyancsak az önálló államiságot, valamint az ország kulturális és gazdasági fejlettségét hirdette volna, de paradox módon a társadalom számára „bizonyíthatná azt is, hogy helyes úton járunk, és hogy nem volna célszerű a közjogi alapot mint valami ruhadarabot máról holnapra ötletszerűleg kicserélni” (Székely, 2012).

TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZI REPREZENTÁCIÓ

Tudvalévő, hogy a kiegyezési törvények szövege is helyenként eltérő volt, a politika pedig esetenként átértelmezte az 1867-ben megalkotott paragrafusokat. Mindez hosszú vitákra adott okot a magyar és osztrák jogtudósok között a kiegyezés „helyes” értelmezéséről, ám konszenzus nem alakult ki. Miközben az osztrák jogászképzésnek része volt a Monarchia közjogának tanulmányozása, addig magyar oldalon ezt sokáig teljesen mellőzték. 1913-ban Eöttevényi Nagy Olivér volt az első, aki magyar nyelvű tankönyvet írt a kérdésről, sőt kezdeményezte, hogy az osztrák közjog kapjon helyet a magyar jogi oktatásban is. Akciója azonban jellemző módon függetlenségi indíttatású volt: „Ausztia ellen sem hadakozhatunk az ő viszonyaik ismerete nélkül...” (Eöttevényi, 1913). A közös intézmények szolgálatában álló Thallóczy Lajos viszont gyakorlati megfontolásból szánta rá magát egy kézikönyv elkészítésére. A közjogi rendszer bonyolult működését látva, mindennapos használatra szánt, közérthető útmutatót írt osztrák és magyar közösügyi hivatalnokoknak, hogy könnyebben eligazodjanak munkájuk során, de tankönyve kézirat formában maradt (Somogyi, 2010).

Hasonló felismerés vezette azokat a magyar kormánypolitikásokat is, akik Mikszáth Kálmánt kérték fel a századfordulón egy közjogi regény megírására, hogy az olvasók jobban megérthessék a kiegyezés államjogi rendszerét. Az írónak azonban beletört a bicskája a feladatba: haláláig mindössze három rövid fejezet készült el *Az amerikai menyecske* című művéből, amelyet a rendszer összeomlásának hónapjaiban végül fia fejezett be. Az integráció megjelenítése szempontjából talán a legsikeresebb irodalmi vállalkozásnak Jókai Mór *A jövő század regénye* című munkáját tekinthetjük, amely „úgy alkot újra egy Habsburg-mítoszt, hogy ezt egy magyar nemzeti perspektívával kapcsolja össze” (Szilágyi, 2013). Az 1872-ben megjelent utópikus műben az immár Buda központtal működő kettős monarchia uralkodója Habsburg Árpád, óramű pontossággal üzemelő parlamentjében pedig minden itt élő etnikum saját nyelvén szólalhat fel a tökéletes egyenjogúság értelmében.

A képzőművészek – szemben 1848–1849 szimbólumaival – igencsak ritkán választották alkotásaik témájaként a kiegyezést vagy az osztrák–magyar együttélést. Rendszerint az uralkodópár és a koronázás helyettesítette a közjogi megegyezés ábrázolását. Ennek legfőbb oka minden bizonnyal az, hogy a bonyolult és hosszadalmas tárgyalásokon kiformalódó jogi és politikai egyezés meglehetősen nehezen ragadható meg vizuálisan. A művészek ezért igyekeztek például Deák Ferenc ábrázolásához kötni a kompromisszumot, illetve valamilyen allegóriában utalni a megbékélés magasztos értékére. Erre láthatunk kísérletet a Nemzeti Múzeum lépcsőházában (1875, Than Mór), Deák Ferenc mauzóleumában (1887, Székely Bertalan) és a sokat bírált Deák-szobor talapzatán a mai Széchenyi téren Budapesten (1887, Huszár Adolf), de említhetjük Szárnovszky Ferenc soha el nem készült kiegyezés allegóriáját (1896) is. Általában a kézfogás motívum és/vagy két hasonló korú fiatal emberalak igyekszik megjeleníteni az osztrák–magyar kiegyezést. Közös bennük, hogy egyik említett ábrázolás sem kapott a közönség számára könnyen értelmezhető és jól látható központi helyet az alkotásokon. A kiegyezés eszmeiségét, az államközösségi integrációt egyértelműen kifejező további művészi alkotásokat nem is nagyon tudnánk sorolni. Rejtett módon persze a megbékélés, az osztrák–magyar együttélés gondolata más művekben is felbukkant: ilyenként szokás említeni Liszt *Koronázási miséjét* vagy a Jókai és Johann Strauss együttműködéséből született *A cigánybáró* című operettet (Csáky, 1999), ám kérdéses, hogy a közvetett politikai üzenet mennyire tudatosult a közönség fejében.

Ausztriában sem akarták különösebben megörökíteni az elvben paritáson nyugvó kiegyezési konstrukciót, sokkal inkább a birodalmi egységállam eszméjét kívánták erősíteni a köztéri alkotásokkal (Krasa-Florian, 2007).

A korban népszerű politikai karikatúrák már a kezdet kezdetén lyukas hor-dóként ábrázolták a közös pénzügyeket, amelyből pazarlóan folyik el a pénz az újonnan létrejött intézményekre és a bürokráciára. A Monarchiát összefűző közös ügyeket pedig két egyformán lyukas cipőjű ember egymás mellé állításával jellemezték. A kiegyezésbe vetett bizalmat sugalló összeölelkező fiatal pár képét a századfordulóra felváltotta az Ausztriát és Magyarországot összeférhetetlen házastársakként ábrázoló rajz, sőt egy osztrák élclap már Káin és Ábel alakjával írta le a birodalom két felének viszonyát (Buzinkay, 2004).

FERENC JÓZSEF MINT JELKÉP

A politikai integrációt legfőképp a dinasztia és annak feje, Ferenc József jelenítette meg a birodalom népei számára. Láthatták őt olcsó képeslapokon, pénzekon és szobrokon, nevével találkozhattak a tankönyvekben, illetve például utca- és emléktáblákon. Valójában a hosszú kiegyezési tárgyalások sikeres lezárását is az

1867. júniusi koronázás tudatosította leginkább a széles tömegekben. Csakhogy a kutatások azt jelzik, hogy az uralkodó iránti lojalitás még a kiegyezés után is hosszú ideig mesterségesen fenntartott és táplált volt, a kedvező uralkodói imázs kialakításáért az udvarnak sok tennivalója akadt. Ilyen gesztus volt például a koronázási ajándék uralkodói felajánlása a '48-as honvédek segélyezésére, de szintén ezt szolgálta a kiegyezés körüli években Erzsébet királyné tudatos előtérbe állítása. Az „ösbűnt” nem lehetett végleg kitörölni az emberek emlékezetéből, hiszen Ferenc József trónra lépése egybeesett a magyar forradalom és szabadságharc eseményeivel, bár a dinasztia és 1848 kultuszának összebékítésére is történtek kísérletek. Ferenc József uralkodásának 50. évfordulóján, 1898-ban például törvényileg tették ünnepnappá Magyarországon április 11-et, a 48-as törvények uralkodói szentesítésének napját (Hanák, 1988).

A fennálló politikai rendszert erősítő új közösségképző szimbólumok megalkotására a mindenkori kormányzat sikertelenül tett kísérletet (például április 11. ünnepzése hamar elhalványult), a nemzet által őrzött jelképekkel viszont az 1867-es kiegyezés írott és íratlan szabályai miatt nem azonosulhatott. Ebből a szempontból beszédes Liszt Ferenc esete, aki az Operaház megnyitása alkalmából dicsőítő dalt alkotott az építkezést anyagilag is támogató király tiszteletére. Királyhymuszához azonban egy ismert kuruc dal motívumait használta fel, ugyanis tudatosan törekedett arra, hogy zeneileg összebékítse a királyhűséget a magyarság dicső és küzdelmes történelmi múltjával. Művét azonban a kormánypárt elnöke és az Operaház intendánsa, Podmaniczky Frigyes nem engedte bemutatni annak „forradalmi” felhangjai miatt. Másfelől viszont rendre kifulladás azok a kezdeményezések, amelyek egy magyar királyhymusz megalkotását célozták, leváltandó a „legsomorúbb nótát”, a *Gotterhaltét*. Dalegyleti felhívásokra ugyan számos vers és dallam született (esetenként még ismert szerzőktől is, mint például Jókai és Erkel Ferenc) a király dicséretére, de közülük egy sem tudott közkedveltté válni, így a császári és királyi intézmények képviselői részvételével megtartott ceremóniák zenei koreográfiáját nem sikerült újraalkotni (Ábrányi, 1892).

Hasonló ellenérzés tapadt a fekete-sárga színhez: „Nekünk a fekete gyász, nekünk a sárga epe. Szemfedője hazánknak a fekete, a sárga rabsága nemzetünknek” – írta például a *Budapesti Hírlap* 1892-ben. Az ellenzék ennek megfelelően gyakran kifogásolta e színek szerepeltetését a hazai hivatalos ünnepeken, illetve *schwarzgelb* zászló használatát a Budavári Királyi Palota oromzatán. Mivel azonban e színek az uralkodó személyét jelképezték, így kénytelen-kelletlen beletörődtek látványába. Mindazonáltal a magyar közjogi gondolkodás élesen elválasztotta egymástól a császári és királyi funkciókat (jóllehet, azok Ferenc József személyében egyesültek), ezért ragaszkodott az önálló magyar udvartartás és rezidencia fenntartásához és reprezentatív bővítéséhez (lásd a gödöllői kastély és a budavári palota átépítését).

Tagadhatatlan, hogy a 20. század elejére lezajlik a Ferenc József-kép átalakulása. A családi tragédiától sújtott idő, mégis sokat dolgozó király iránti rokonszenv nem azonosítható azonban a rendszer iránti érzelmi elköteleződéssel. Igaz, találunk arra is példát, hogy a parasztházak szobafalán Ferenc József és Kossuth képe egymás mellett függött, de hogy mit is fejezhetett ki e jelenség, azt jól megvilágítja a néprajzosok által gyűjtött mondás: „Mehalt Ferenc József, oda a boldogság, meghalt Kossuth Lajos, oda az igazság!” (Landgraf, 2005). Azaz, a királyt a letűnt jólét és biztonság jelképének, míg Kossuthot az elveszett törvényesség és szabadság szószólójának tekintették. E mondatban tehát a paternalista gondoskodás és a nemzeti érdekek értékrendszere került egymás mellé.

A birodalom másik felével kapcsolatban pedig az újabb esettanulmányok arra szolgáltatnak bizonyítékokat, hogy miközben a nemzetek feletti intézmények (például a közös hadsereg, a birodalmi bürokrácia, a katolikus egyház) átpolitizálódtak a századfordulóra, és egyre kevésbé voltak képesek erősíteni az állampatrióta értékrendet, addig az uralkodó szerepe fokozatosan megváltozott: a depolitizálódó, folklorizálódó és egyre inkább vallásos köntösbe öltöztetett Ferenc József szinte egyedülként testesítette meg ezt az eszményt. Az iránta érzett dinasztikus hűség azonban minden további nélkül összefért egy szűkebb földrajzi területre vonatkozó erős hazafisággal (tartományi/etnikai nacionalizmussal) és a birodalom más népeivel szembeni nyílt ellenérzéssel (Unowsky, 2005; Cole–Unowsky, 2007).

ÖSSZEĞZÉS

Rövid áttekintésünket ekképp összegezhetjük: kétségtelen, hogy a kulturális és gazdasági kölcsönhatások több „monarchikumot” is kitermeltek (ilyen volt például a magaskultúrában a térségre jellemző építészeti formanyelv vagy a művészi problémalátás rokonsága), a birodalom egészét átfogó összetartozástudat azonban nem alakult ki. Leginkább azért nem, mert a bonyolultan működő és a mindennapokban alig érzékelhető politikai intézményekkel csak meglehetősen kevesen tudtak érzelmileg azonosulni, hiányzott a személyes kötődés, a birodalom egyik népe sem volt teljesen elégedett a kiegyezéssel létrejött konstrukcióval (Hanák, 1978, Urbanitsch, 2004). Az 1867-es alkudozási folyamat az alattvalóktól távol zajlott, a végbement rendszerváltás pedig nem igényelte a közösségi élményt adó társadalmi megerősítést (például népszavazást, ünnepi tömeggyűléseket), sőt inkább tartott az efféle akcióktól. Az új politikai berendezkedés sokkal inkább az állampolgárok passzív belenyugvására épített, melyért cserébe viszonylagos biztonságot és prosperitást kínált. A polgárok számára lényegében egyedül Ferenc Józsefben testesült meg a rendszer (erre tudatosan törekedtek is). A birodalmi patriotizmust a dinasztiahűség pótolta, ugyanakkor bizonyos mértékig az uralkodó személye (1849 öröksége miatt) akadály is volt a rendszer iránti bizalom

elmélyülésének. Ráadásul, a kiegyezés megkötése az államépítő magyar nacionalizmusnak adott zöld utat. A hatalomra került magyar szabadelvűek a széles belügyi autonómiát egyre inkább az ezeréves múlttal rendelkező önálló államiság, az Ausztriától való függetlenség és a nemzetiségekkel szembeni szupremácia fikciójának a hangoztatására használták fel. Az integráció helyett tehát a különbözőség sulykolásában voltak érdekeltek, amelyhez pedig erőteljesen igénybe vették a szimbolikus politizálás eszközeit (Varga, 2017). Az osztrák elit ugyanúgy nem volt érdekelt a dualista struktúra szimbolikus megerősítésében, hiszen a politikai egyezség megkötésében lényegében nem vehetett részt, a létrejött realunió ünneplése pedig az összbirodalmi álmok végleges feladását jelentette volna.

Az 1867-ben létrejött új politikai struktúra hiányt szenvedett legitimáló szimbólumokban, mindazonáltal a Monarchia nem ezért hullott szét, hiszen ilyen helyzetében is képes volt öt évtizedig fennmaradni és hozzájárulni a régió gazdasági és kulturális fejlődéséhez. Sőt, Magyarország modern kori történelmének leghosszabb ideig fennálló alkotmányos berendezkedése jött létre a kiegyezéssel. Megítélésünk szerint azonban a dualista rendszer legitimációs problémája egyértelműen kihat a kiegyezés utókori megítélése körüli bizonytalanságra: a 19. századi magyar politika ezen alapvetően sikereket eredményező kompromisszuma a mai napig nem vált a nemzeti emlékezet szerves részévé (Cieger, 2016).

Ugyanakkor azt is fontos hangsúlyozni, hogy míg a politikai rendszerek akár egyik napról a másikra felválthatják egymást, a közgondolkodás megváltoztatása igen lassú folyamat, ezért az évszázados bizalmatlanságok leküzdésére és az integráció elmélyítésére a dualizmus öt évtizede talán nem is volt elegendő. Már csak azért sem, mert a Monarchia politikai gépezete nem telepedett rá az állampolgárok mindennapjaira, hanem pluralisztikus berendezkedése folytán sokkal inkább egy „kulturális commonwealth”-ként (Oskar Kokoschka kifejezése) működött, amely teret biztosított az egymással is rivalizáló nemzeti mozgalmaknak.

IRODALOM

- Ábrányi K., id. (1892): *Az Orsz. M. Daláregyesület negyedszázados története 1867-től 1892-ig*. Budapest: Országos Magyar Daláregyesület
- Buzinkay G. (2004): Német Michel és Magyar Miska. Nemzeti sztereotípiák a karikatúrában. In: F. Dózsa K. (szerk.): *Az áttörés kora. Bécs és Budapest a historizmus és az avantgárd között (1873–1920)*. Budapest: BTM, 329–335.
- Cieger A. (2016): Legitimációs problémák az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezésben. *Levéltári Közlemények*, 87, 7–23.
- Cole, L. – Unowsky, D. L. (eds.) (2007): *The Limits of Loyalty. Imperial Symbolism, Popular Allegiances, and State Patriotism in the Late Habsburg Monarchy*. New York: Berghahn Books
- Csáky M. (1999): *Az operett ideológiája és a bécsi modernség. Kultúrtörténeti tanulmány az osztrák identitásról*. Budapest: Európa Kiadó

- Deak, J. (2015): *Forging a Multinational State. State Making in Imperial Austria from the Enlightenment to the First World War*. Stanford: Stanford University Press
- Eöttevényi Nagy O. (1913): *Az osztrák közjog tanítása*. Különnyomat a *Magyar Társtudományi Szemléből*. Budapest
- Hanák P. (1978): Osztrák állampatriotizmus a hódító nacionalizmus korában. *Világosság*, 19, 3, 151–157.
- Hanák P. (1988): 1898 – a nemzeti és az állampatrióta értékrend frontális ütközése a Monarchiában. In: Hanák Péter: *A kert és a műhely*. Budapest: Gondolat Kiadó, 112–129.
- Judson, P. M. (2016): *The Habsburg Empire. A New History*. Cambridge: Belknap Press
- Krasa-Florian, S. (2007): *Die Allegorie der Austria. Die Entstehung des Gesamtstaatsgedankens in der österreichisch–ungarischen Monarchie und die bildende Kunst*. Wien: Böhlau
- Landgraf I. (2005): Megtorló császár – megtévesztett király. Ferenc József alakja a magyar hagyományban. In: Gulyás J. – Tóth A. (szerk.): *Mindenes Gyűjtemény II.: Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára*. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék, 127–140.
- Mazzoleni, G. (2006): *Politikai kommunikáció*. Budapest: Osiris Kiadó
- Somogyi É. (2010): A dualizmus értelmezése mint az identitásformálás eszköze. Thallóczy Lajos és Edmund Bernatzik közjogi nézetei. In: Bódy Zs. – Horváth S. – Valuch T. (szerk.): *Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára*. Budapest: Argumentum Kiadó, 225–234.
- Szabó Sz. (2011): *Bosznia-Hercegovina közjogi viszonya Ausztriához és Magyarországhoz 1878 és 1918 között*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó
- Székely M. (2012): *Az ország tükrői. A magyar építészet és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az Osztrák–Magyar Monarchia korának világhiállításain*. Budapest: CentrArt
- Szilágyi M. (2013): Amikor betelik az idő... A jövő század regénye. In: Hansági Á. – Hermann Z. (szerk.): *Jókai & Jókai. Tanulmányok*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 273–284.
- Unowsky, D. L. (2005): *The Pomp and Politics of Patriotism: Imperial Celebrations in Habsburg Austria, 1848–1916*. West Lafayette: Purdue University Press
- Urbanitsch, P. (2004): Pluralist Myth and Nationalist Realities: The Dynastic Myth of the Habsburg Monarchy – A Futile Exercise in the Creation of Identity? *Austrian History Yearbook*, 35, 101–141. DOI: 10.1017/S0067237800020968
- Varga B. (2017): *Árpád a város fölött. Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországn*. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet

A KIEGYEZÉS FOGADTATÁSA A SAJTÓBAN

RECEPTION OF THE AUSTRO-HUNGARIAN COMPROMISE IN THE PRESS

Fónagy Zoltán

tudományos főmunkatárs, kandidátus, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
fonagy.zoltan@btk.mta.hu

Kulcsszavak: kiegyezés, sajtó, közvélemény, propaganda, sajtószabadság, pártok, *Magyar Újság, A Hon, Pesti Napló*

Keywords: compromise, general public, propaganda, freedom of press, parties, *Magyar Újság, A Hon, Pesti Napló*

A kiegyezés az alkufolyamat megindulásától kezdve viták kereszttüzeiben állt. A diskurzus fő érvei már 1865–1867 között megfogalmazódtak: hívei szerint rendezett viszonyokat teremtett, biztosította a fejlődés, az európai felzárkózás követelményeit, ellenzői viszont a történelmi magyar állam szétesését jóskolták belőle, mivel sorsát egy halálra ítélt birodalomhoz kötötte. Az egykorú politikai elit vitája nyomán a dualizmus korában végig a negyvennyolcas/hatvanhetes szembenállás lett a közélet fő választóvonalá. A monarchia felbomlása után a vita a történetírás, illetve az emlékezetpolitika színterén folytatódott.

Jelen írás a kiegyezési folyamat finisében – 1866 végétől 1867 júliusának végéig, a közjogi konstrukció véglegesítéséig – megjelent fontosabb magyar nyelvű hírlapok alapján kíván képet adni a kiegyezés egykorú fogadtatásáról.

Hangsúlyozottan nem arra a kérdésre keresünk választ, hogy hogyan viszonyult a kiegyezéshez az egykorú magyar közvélemény. Bár a sajtó általában sem azonosítható magával a közvéleménnyel, de az 1867 körüli magyar sajtóviszonyok különösen nagy óvatosságra intenek a két fogalom összemérését illetően.

SAJTÓVISZONYOK A KIEGYEZÉS KÖRÜL

A kiegyezés idejének politikai hírlapirodalmát lényegében pártsajtónak nevezhetjük. (A sajtótörténeti kézikönyv az „eszme hirdető sajtó” kategóriát használja.) Az írni-olvasni tudók alacsony aránya és a potenciális újságolvasó középosztály gyengesége miatt piaci alapon nem voltak életképesek a magyar nyelvű politikai lapok. 1868-as adat szerint a német nyelvű *Pester Lloyd*-ból napi 6400, Jókai *A*

Honjából 4300, a *Pesti Naplóból* alig 4000 példányt, a legelősebben kiegyezéssel- lenes *Magyar Újságból* pedig 2300-at postáztak.

A sajtót a politikai elit fontos eszközként becsülte: az újságokat – anyagi áldozatokra is hajlandó tulajdonosként, főszerkesztőként, véleménycikket író munkatársként – politikusok nevei fémjelezték. Az olvasók természetesnek tekintették a szimbiózist a két „hatalmi ág” között, sőt, egy-egy lap tekintélyét és olvasottságát az határozta meg, hogy a politikai elit mely tagjai kötődtek hozzá valamilyen szerepben. Így a Deák-párt legtekintélyesebb lapját, a *Pesti Naplót* Kemény Zsigmond báró, a balközép-irányultságú *A Hont*, illetve az *Igazmondó* című hetilapot Jókai Mór, a *Hazánkat* Podmaniczky Frigyes, a függetlenségi ellenzéknek elkötelezett *Magyar Újságot* Böszörményi László, *A Nép Zászlóját* pedig Madarász József neve fémjelezte – mindnyájan aktív országgyűlési képviselők. „A politikai sajtó olvasói inkább hódoltak a politikának, mintsem befolyásolták azt. A magyar politikai sajtó kiegyezés utáni újjászületése kezdettől a pártok szellemi felügyelete és anyagi fennhatósága alatt ment végbe – jellemzi a sajtó és a közvélemény viszonyát Gergely András és Veliky János a sajtótörténeti kézikönyvben.

A DEÁK-PÁRTI SAJTÓ: A PESTI NAPLÓ

A politikai sajtó pontosan követte a parlament pártviszonyait meghatározó törvonalat. A Deák-párt legtekintélyesebb orgánuma, a *Pesti Napló* a kiegyezés idején a legrégebbi, 1850-től megjelenő magyar nyelvű napilap volt. A *Napló* tekintélyének fő forrását az a szoros kapcsolat jelentette, amely a kiegyezési folyamatot irányító politikai csoportosuláshoz fűzte. Szerkesztője, Kemény Zsigmond Deák legbizalmasabb körébe tartozott, és már a magyar alkuajánlat, Deák Ferenc húsvéti cikke is a lap hasábjain jelent meg. 1865–1866-ban e lapban tették közzé a Deák-párt meghatározó személyiségei nézeteiket a kiegyezés lehetőségéről és a magyar tárgyalási célokról. Az újság fontos eszköz volt a tárgyalópartnerekkel való kommunikációban is: a megegyezéshez nélkülözhetetlen minimális bizalom légkörének kialakításában bizonyos szerepet játszottak azok a cikkek, amelyek azt üzenték az osztrák politikai elitnek, hogy Magyarországot létérdekei kapcsolják a birodalomhoz. A lap szabadelvű elkötelezettségét is rendületlenül őrizte: a birodalom újrendezését csakis a liberális alkotmányosság Lajtán túli bevezetésével tartotta elképzelhetőnek. „Csak a szabadelvű alkotmányosság lehet a polyglott, a szétágazott törekvésű Ausztria megmentője” – írta 1866–1867 fordulóján.

A kiegyezési folyamat finiséban a *Pesti Naplót* már bizonyos elkényelmesedés is jellemezte. A megegyezés keretei lényegében kialakultak, mögötte stabil parlamenti többség állt: az ellenzéki sajtó érveit gyakran egyszerűen a többségi elvre

– közvetve a nemzet többségének akaratára – hivatkozva söpri le. Az új rendszerrel való érzelmi azonosulás későbbi hiányosságait is előrevetítve a józan érdekházasság metaforájával agitált a dualista megoldás mellett: „itt nem oly frigy forog szóban, melyet két fiatal köt, akik egymásba fülig szerelmesek, és akik már alig bírják megvárni a lelkész áldását. Itt oly házasságról van szó, melyet a német Vernunft-he-nek [racionális házasság] nevez, és melynél, mielőtt végképp megkötik, előbb szabatosan állapítanak meg minden részletet, hogy utóbb egyik se csalódjék a másikban”. 1848-ban is más kimenetele lehetett volna a hasonló átalakulási kísérletnek, ha „őszinteség lett volna mindkét oldal felől, egymásnak poharába tiszta bort tölteni” – tűnik fel a kiegyezéspárti érvelés máig használatos toposza: 1867 tulajdonképpen a megvalósult 1848, csak, a hibákból tanulva, javított kiadásban.

A kiegyezési folyamat állomásait a reális nemzeti célok maradéktalan megvalósulásaként interpretálja. Andrássy miniszterelnöki kinevezésével „az alkotmány helyre lőn állítva egészen, helyre lőn állítva feltétlenül”, állapítja meg. „E hét olyasmit hoz, aminek, mióta a Habsburg birodalom fennáll, nem volt még párja. Az alkotmányosság a monarchia egész területén valósággá lett.” Ez az a sikerpropaganda, amely miatt az ellenzéki sajtó „alternatív valóság” építésével vádolja a kormánypárti politikusokat és lapjaikat.

A BALKÖZÉP ELLENZÉK SAJTÓJA: A HON ÉS AZ IGAZMONDÓ

A Tisza Kálmán vezette balközép ellenzék legtekintélyesebb napilapja az 1863-ban alapított *A Hon* volt, 1867-ben a legnagyobb példányszámú magyar nyelvű lap. Szerkesztője és 1868-ig kiadója Jókai Mór, akinek neve mágnesként vonzotta az olvasókat. Jókai a lapalapítástól az 1875-ös fűzőig következetesen szolgálta az ellenzéki politikát, miközben vállalkozása tisztességes anyagi haszonhoz is juttatta. Jókai sajtófelfogásában a reformkor és 1848 örököse maradt: „a közvélemény ítélőszék, amely előtt a kor eszméinek meg kell jelenni, s csak a közvélemény helyeslő ítélete teszi azokat életképesekké” – elmélkedett a nyilvánosság funkciójáról 1869-ben. Jókai hírlapíróként, szerkesztőként már a haszonra törekvő üzleti sajtó előfutárának tekinthető: üzleti sikeressége révén az „eszmehirdető” párt sajtó viszonyai között is rendelkezett bizonyos függetlenséggel pártjával szemben. Így a kiegyezés kritikájában *A Hon* a közjogi problematika mellett nagyobb figyelmet szentelt az új berendezkedés polgári-liberális jellege erősítésének. Az alkotmányosság tényleges helyreállítása után az ellenzéki politikálást új alapokra kívánták helyezni: „a föltétlen ellenállás nem lenne többé igazolható”. Mocsáry Lajos ugyan a közösügyes-rendszert Pandora szelencéjéhez hasonlította, „de a gyakorlat és az alkalmazás terén sokat lehet jóra fordítani... Ha a kormány (politikáján) meg fog látszani ezen irány, akkor

nem kell factiosus ellenzéktől tartani” – hirdette meg a konstruktív, egyben kormányképes ellenzékiség programját Andrassy kinevezése után. A kiegyezési folyamat lezárásakor a lap vezércikkei visszatérően leszögezik, hogy a továbbra is veszélyesnek gondolt konstrukciót csak alkotmányos eszközökkel, a parlamenti többség megszerzése révén kívánják megváltoztatni, hogy „az ország függetlenségének és alkotmányos szabadságának mindenben szem előtt tartásával érvényre jussanak a demokratia elvei”.

A közvetlenül a bevégzett kiegyezés után indult vasárnapi néplapban, az *Igazmondó*ban Jókai egyszerre adott helyt a kiegyezési rendszer kritikájának, és „nevelte” olvasóit az alkotmányos kormánnyal szembeni lojalitásra. Ezt a közép-utas egyensúlyozgatást leginkább az „Igazmondó és Gondos Tamás” rovat párbeszédese tanítószövegeivel lehet illusztrálni. Az egyszerű falusi gazda tanácstalanul ingadozik „az éljen Kossuth! Deák meg a jobboldal eladták a hazát, nem is Magyarország többé a nevünk, hanem Új-Ausztria”, illetve az „éljen Deák, megvan a haza mentve, szerencse, hogy nem a baloldaliak győztek, mert azok megint forradalmat akartak csinálni” típusú végletek között. „Igazmondó” a konszenzusos politikai kultúra képviselője: „Abban, hogy Éljen Kossuth! és Éljen Deák! mind a kettőnek igaza van; mert azok mindketten derék honfiak, s megérdemlik, hogy sokáig éljenek.” Sem a jobboldal nem hazaáruló, sem a baloldal nem akar forradalmat, s az alkotmányos viszonyok közt élő nemzet „se nem birka, hogy eladni, se nem szelindek, hogy uszítani lehessen”.

A FÜGGETLENSÉGI ELLENZÉK SAJTÓJA: MAGYAR ÚJSÁG

A kiegyezést élesen elutasító „szélbali” ellenzék napilapja, a *Magyar Újság* 1867. április elejétől jelent meg. Szerkesztője Böszörményi László ügyvéd és országgyűlési képviselő volt, aki Kossuth politikai elképzeléseinek egyik leghívebb hazai hirdetőjeként nagy ismertséggel rendelkezett. A kiegyezésellenes közvéleményt Kossuth nyílt leveleinek közzétételével és igen heves sajtópolémiaiak kiprovokálásával igyekezett mozgósítani, sőt egyesületek („demokrata körök”) szervezésébe kezdve ki is lépett a sajtó szokásos szerepköréből.

A lap álláspontját a kiegyezéssel kapcsolatban már az április 1-jei mutatóványszám vezércikke világossá tette: „Meggyőződésünk, hogy azon ösvény, melyen a kormány és a képviselőház többsége halad, a közügyre nézve káros, a hazára nézve veszedelmes. A kormánynak és a többségnek a politikájából csak végtelen bonyodalom, elláthatatlan zavar, a nép anyagi és erkölcsi erejének meggyengülése, kiegyenlíthetetlen belviszály, s végre nemzeti bukás származhatik.” A jóslat egybecseng Kossuth nemzethalál-víziójával, amelyet a *Negyvenkilencz* című „szamizdat” folyóiratában fejtett ki: a magyarság sorsának a dinasztikus érdekekhez való kapcsolása „nem hágy fel számunkra más

dicsőséget, mint hogy mi legyünk a máglya, melyen az osztrák sas megégettetik, – égve magunk is”.

A függetlenségi ellenzék axiómaként kezelte, hogy „Bécs” soha nem fog megszabadulni az abszolutisztikus törekvésektől, és a közelmúltban elszenvedett vereségei után sem fogja feladni itáliai és németországi hatalmi ambícióit, amelyek Magyarországot számára irreleváns konfliktusokba fogják belesodorni. A bekövetkező – biztosan szabadság- és haladásellenes – háborúk a magyarokra nézve gyászos következményekkel járnak majd: vereségekkel vagy pedig – átmeneti sikerek esetén – a reakció segédcsapataként kompromittálja magát a magyarság.

A *Magyar Újság* „az ország függetlenségének, az 1848. évi törvényekkel életet, kifejezést nyert és biztosított törvényhozási és teljes kormányzati önállóságának és a szabadságnak nemcsak színleges, hanem valóságos és tökéletes helyreállítását” követelte, elutasítva „az alkotmányos nemzeti teljes önállóság minden korlátozását”. A két alternatíva közötti különbséget főleg az önálló magyar haderő létében, illetve annak hiányában ragadta meg, előrevetítve ezzel a dualizmus központi politikai konfliktusforrását, a hadsereg „nemzetiesítésének” kérdését.

Megkérdőjelezte a lap a kiegyezés politikai legitimitását is: szerinte az 1865-ben megválasztott parlament nem kapott felhatalmazást a választóktól alkotmányerejű törvényhozásra. Deákat és követőit abban a hiszemben választották meg, hogy ők még mindig az 1861-es konzervens álláspontot képviselik. A „kehidai bölcs apostolai” nem merik egy „új választás tiszta alapjával bíró képviselőre bízni a modern magyar önállóság teremtésének komoly feladatát”, vádolták politikai gyávaással a Deák-pártot.

A születő dualista rendszer merev elutasítását jól érzékelteti, hogy a június 9-ei számban csak hátul, az „Újdonságok” rovatban említi meg egy „mínuszos” hírben a kiegyezési folyamat zárókövét képező ünnepséget: „A koronázás f. hó 8-án kedvező időjárás mellett a hivatalosan közzétett program szerint teljes pompával végrehajtott. Balesetek – egyes lecsuszamlásokon kívül, melynek oka a ló makacssága volt – nem történtek.”

Miközben a radikális ellenzéki lap negligálja a kiegyezés szimbolikus aktusának megtörténtét, a kormánypártot és sajtóját „alternatív valóság” építésével vádolja: „Három hó óta kürtölik a kormány hivatalos és félhivatalos lapjai, hogy »az alkotmány helyre van állítva«. Kárpátoktól Adriáig csak ezen kiáltás hallatszott: az alkotmány helyre van állítva. Semmi változás nem történt, semmi eredmény nem mutatkozott, mégis utóvégre a képzelő tehetségnek olyan varázshatalma van, hogy ott is lát, ahol nincs.”

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

1848

A Hon

Igazmondó

Magyar Újság

A Nép Zászlója

Századunk

Pesti Napló

Buzinkay G. – Kókay Gy. (2005): *A magyar sajtó története*. I. Budapest: Ráció Kiadó

Gergely András – Veliky János (1985): A politikai sajtó története, 1867–1875. In: Szabolcsi M. (főszerk.) – Kosáry D. – Németh G. B. (szerk.): *A magyar sajtó története*. II/2. Budapest: Akadémiai Kiadó, <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/253.html>

Révész T. M. (1986): *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon, 1867–1875*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Révész T. M. (2003): Sajtószabadság és „médiaegyensúly” Magyarországon 1867 után. In: Pesti S. – Szabó M. (szerk.): *„Jöjj el, szabadság!” Bihari Mihály egyetemi tanár 60. születésnapjára készült ünneplő kötet*. Budapest: Rejtjel Kiadó, 165–196.

EURÓPA ÉS A KIEGYEZÉS

EUROPE AND THE AUSTRO-HUNGARIAN COMPROMISE

Frank Tibor

az MTA levelező tagja, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
tzsbe@hu.inter.net

Kulcsszavak: kiegyezés, dualizmus, autonómia, föderalizmus, porosz–osztrák háború, francia–porosz háború, Otto von Bismarck, III. Napóleon, W. E. Gladstone, F. F. von Beust

Keywords: compromise, dualism, autonomy, federation, Austro-Prussian war, Franco-Prussian war, Otto von Bismarck, Napoleon III, W. E. Gladstone, F. F. von Beust

Az 1860-as évek második fele Európa történelmében roppant változások ideje volt. George Macaulay Trevelyan (1876–1962), a jelentős cambridge-i történétíró úgy ítélte meg, hogy az 1814 és az 1914 közötti időszakban a hatvanas évek voltak a „leginkább történelemformáló évek” (Trevelyan, 1965, 356.). A korszak legnagyobb változása az egyesült Németország megjelenése volt, és ehhez szorosan kapcsolódott egy másik nagy esemény, a Habsburg Birodalom dualista átalakulása.

EURÓPA VAGY EURÓPÁK?

Francia történészek a 18. században, sőt még régebben keresik a mai Európai Unió gondolatának gyökereit. Tény, hogy az ír származású brit konzervatív gondolkodó, Edmund Burke már az 1790-es években egy európai nemzetközösséget vizionált. Bizonyos értelemben maga Napóleon is Európában gondolkodott, katonai diadalai, politikai tervei rendkívüli hatással voltak már-már az egész 19. századra. Augustin Thierry francia történétíró 1814-ben Európa reorganizációjáról, egy nagy európai politikai közösség létrehozásáról értekezett. Napóleon bukása után a bécsi kongresszus a Szent Szövetség I. Sándor cártól eredő gondolatát elfogadva egy politikai és katonai közösségként működő közös európai hatalmi rend alapjait dolgozta ki. Az 1830 után kialakuló francia, ún. júliusi monarchiában Saint-Simon tanítványa, a pozitívizmus bölcséletét megalapozó Auguste Comte egy nyugat-európai köztársaság gondolatával foglalkozott (Caron–Vernus, 2011, 9–10.).

A Szent Szövetség jegyében sokáig együtt mozgó konzervatív Európa eszméje az 1820-as évektől mindinkább szembe találta magát a nemzetké válás kezdődő

nyelvi, kulturális és politikai folyamataival. Itáliában és Németföldön a nemzeti alapon szerveződő egységesülés vágya hódított, a Habsburg Birodalom örökös tartományainak egy részében folyamatosan erősödött a nemzeti különállás gondolata. 1848–1849-ben roppant nacionalista hullám söpört végig a kontinensen, ami lényegében a Szent Szövetség rendszerének bukásához vezetett.

A forradalmak leverése és megtorlása után újra megerősödő konzervatív hatalmi politika csak ideig-óráig tudta korlátozni a nemzetté válás különféle folyamatait. Olasz és német földön folytatódtak és egyre erősödtek a nemzeti egységmozgalmak, amelyek a nyelvi azonosság és a közös múlt talaján egységes nemzeti piac, vámunió, közös külpolitikai és védelmi rendszer felépítésére törekedve bontakoztak ki a nagyszabású változásokat érlelő 1860-as években.

Mintha ebben a „hosszú ’60-as évtizedben” érett volna be számos készülődés régen várt eredménye. A forradalmak előtt induló „ifjú” német, olasz, magyar mozgalmak – ha részlegesen is, de – szinte egyszerre látszottak beteljesülni, elérvén régen áhított céljaikat. A konzervatív látszategység szétszakadt – új Európa született, de legalábbis új, regionális Európák keletkeztek.

Itáliában Giuseppe Mazzini Giovine Italia kezdeményezése, Alessandro Manzoni és Giacomo Leopardi romantikus írásművészete és nyelvi hatása, Giuseppe Verdi operái, az itáliai újjászerveződés, a Risorgimento mozgalmában teljesedett ki, Cavour gróf politikai és Giuseppe Garibaldi nagyszabású hadi sikereitől hajtva. Északon dinamikus iparosodás vette kezdetét, a Dél ehhez képest drámai mértékben elmarad, s a kialakuló szegénység, a maffia hatalma, a bor milliósámra szedi áldozatait. Nem véletlen, hogy elsősorban innen, Rómától délre, Nápoly és Szicília vidékeiről hamarosan hatalmas tömegek kezdenek az Egyesült Államokba vándorolni – a századfordulón számukat hétmillióra becsülték.

Németországban elsőként a kulturális nacionalizmus érleli a német egység gondolatát: a Grimm testvérek német nagyszótárának kezdeménye, Richard Wagner zenedrámáinak és színházának germán múltkultusza, a német filozófia és irodalom nagy hagyománya vagy Karl von Piloty Európa-szerte csodált nemzeti festészeti iskolája. Ezt a gondolatot azután Otto von Bismarck (1815–1898) erőskezü hódító politikája és a porosz hadsereg viszi diadalra. Az osztrák–magyar kiegyezés az 1866 nyarán lezajlott, rövid, de végzetes porosz–osztrák háború közvetlen következménye is volt. A königgrätzi csata ugyanis utat nyitott a porosz hadsereg előtt: akár Bécsig is elmasírozhattak volna, ha Bismarck nem akarja másként. A Habsburg-hatalom látványosan meggyengült, kiszorult a német egység terveiből, így nagy szüksége lett Magyarországra. Az olasz és a német egységmozgalom mint jól működő fogaskerekek rendszere ment előre ebben az évtizedben, s 1870–1871-re meg is valósította az egységes olasz és a német monarchiát.

III. Napóleon császár (1808–1873) uralkodásának végére Franciaország is jelentősen veszített hatalmi állásából és belső biztonságából. 1855-ben a párizsi vilákiállítás még erőt sugárzott, virágzott a bank- és tőzsdespekuláció, de az iro-

dalmi realizmus is, amely Gustave Flaubert, Alphonse Daudet, Ernest Feydeau és a fiatal Émile Zola regényeivel, Charles Baudelaire és Paul Verlaine költészetével tükrözte az egyre mélyülő morális válságot. Ez Jacques Offenbach operettjeinek táncos kedvű világa is, a talmi csillogás kora. A várospolitikus Georges-Eugène Haussmann báró tervei alapján, 1853 és 1870 között Párizs majd két évtizedre gigantikus építkezési területté válik, ekkorra kapja meg máig csodált pompás arculatát, amely a francia fővárost modernné, egészségesebbé és egyszersmind rendőri szemmel is áttekinthetőbbé tette. Ez a ragyogó nagyváros az 1870–1871. évi porosz–francia háborúban hónapokon át a poroszok ostromától szenved, a francia megaláztatás igazi színhelye azonban Versailles lesz, amelynek díszleteit Bismarck arra használja fel, hogy XIV. Lajos palotájának tükörtermében 1871. január 18-án pökhendien kikiáltásák a német császárságot.

Oroszországban II. Sándor cár (1818–1881) bátortalan reformjai alatt lassú modernizáció megy végbe, amelyet legjobban az 1861. évi orosz jobbágyfelszabadítás, a bíraskodási, a közigazgatási, a költségvetési és az oktatási rend átalakítása jelképez. A cári birodalom az 1860-as évtized közepétől kezdve lényegében feladta európai szövetségépítési terveit, és 1863-tól fogva inkább az ázsiai terjeszkedés irányába ment. A cári impériumhoz tartozó, függetlenséget követelő, annektált lengyel területeken 1863 januárjában felkelés tört ki, amelyet kemény kézzel le-törttek, és erős oroszosítással meg is toroltak.

Nagy-Britanniát e korszakban nem volt szokás Európához sorolni. A korszak a brit birodalom fénykora volt: az 1851-es londoni világiállítás minden látogató számára világossá tette, hogy a brit világbirodalom a kor egyetlen „szuperhatalma”, a tengerek s irdatlan földrészek szinte korlátlan ura. A brit magániskolákban, a *public school*okban tanuló kisdíjakok ámuló szemei előtt ott terpeszkedett a világtérkép, s rajta minden pirossal volt kiszínezve, ami brit fennhatóság alá tartozott. A föld egynegyede piros volt. Odahaza azonban megoldatlan kérdések feszítették szét e nagyhatalmat: az ír kérdés rendezésének állandósuló kudarcai, illetve – Benjamin Disraeli regénye nyomán elterjedt kifejezéssel – a „két nemzet”: a gazdagság és szegénység mind kiáltóbb ellentéte. Itt született meg a kapitalizmus, itt írta meg Karl Marx annak diagnózisát, *A tőke* címmel (1867).

A brit történelemben is különleges volt ez az időszak: Lord Palmerston (1784–1865) miniszterelnök halála után a „be nem avatkozás” politikája a kormány hivatalos politikai irányvonalává vált. Ezt a gondolatot részlegesen már a palmerstoni éra utolsó éveiben is elfogadták, amint azt Schleswig-Holstein ügye 1864-ben megmutatta. Az ellenzéki padsorokban ülő konzervatívok azzal érveltek, hogy Nagy-Britanniát nemzeti érdekei nem kötik Európához, és hogy az európai hatalmi egyensúly megőrzésének a gondolata „egy elavult rendszer ósdi hagyományain alapult”. A be nem avatkozás új divatú elmélete tökéletesen eltért attól, amit valaha Lord Castlereagh (1769–1822) hirdetett meg, és amit George Canning és

Palmerston gyakorolt. A be nem avatkozás úgy jelent meg, mint a kontinentális ügyektől való szinte teljes visszavonulás. Amint azt egy korabeli francia megfigyelő megjegyezte: „voltak idők, amikor mindenbe beavatkoztak, azután egy fordulattal nem óhajtottak semmibe sem beavatkozni”. A londoni porosz nagykövet, Albrecht von Bernstorff gróf (1809–1873) azt jelentette Vilmos porosz királynak, hogy Anglia Ausztriával rokonszenvezik, és hogy az ellenségeskedésért a britek főként Poroszországot kárhoztatják. 1866 júniusában a nagykövet arra a következtetésre jutott, hogy „az angolok teljes mértékben befolyásolhatóak, és egyben teljes mértékben tudatlanok a kontinens ügyeinek valódi állapotát illetően”. Akár ma is jelenthette volna ezt a nagykövet Londonból.

Az 1860-as évtizedben a világ az európai kontinensen kívül is rendkívüli változások korát élte. Az Egyesült Államokat a rabszolga-felszabadítás kérdésében 1861 és 1865 között polgárháború sújtotta, politikai és katonai kettészakadással, társadalmi megosztással. S noha „Észak és Dél” küzdelméből az iparosodott és a rabszolgatartást elítélő erők kerültek ki győztesen, ám a rabszolga-felszabadítás jelképét, Abraham Lincoln elnököt a háború végén meggyilkolták.

A Mexikóban dúló forradalom – Benito Juárez (1806–1872) köztársaságpárti felkelése – során, éppen 1867-ben végezték ki Miksa császárt (1832–1867), aki nem volt más, mint Ferenc József császár és király testvéröccse. A Habsburg uralkodó családjában történt sokféle tragédia közül ez szinte csak napokkal magyar koronázása után történt.

AZ OSZTRÁK–MAGYAR KIEGYEZÉS MINT EURÓPAI MODELL

Széchenyi István az 1850-es években úgy említi a brit közvéleményt, mint amely megveti Ausztriát, az elnyomó hatalmat. Ám az 1850-es évek során az egymást követő brit kormányok szembeszálltak a közvéleménnyel, és támogatni igyekeztek Ausztriát, az európai hatalmi egyensúly egyik pillérért. Bár Lord John Russell (1792–1878) liberális kabinetje a porosz–osztrák háború kitörése előtt, egy békekonferencia elképzelését támogatva hivatkozott a hatalmi egyensúly fontosságára, éppen a brit kormány óvatos politikája ítélte sikertelenségre a tervezett konferenciát: Ófelsége kormánya semlegességet jelentett be a várható háború időtartamára. A brit diplomácia olyannyira nem kívánt beavatkozni a germán Európa problémáiba, hogy Lord Bloomfield (1802–1879), ausztriai brit nagykövet 1866. szeptember végén elhagyta Bécsset, s több hónapos „szabadságra” utazott. Ezt Carl Anton Philipp von Werther báró (1809–1894) porosz követ annak jeleként értelmezte, hogy „Bloomfield úgy érezte, nyomás alatt van a kormánya jelenlegi politikája által rákényszerített passzív szerepben, amelyben távol kell tartania magát a kontinens ügyeitől; pusztán az maradt a feladata, hogy a háborús válság és a béketárgyalások alatt az események megfigyelője legyen”.

Az osztrák–magyar kiegyezés akkor lett aktuális és érthető a brit közvélemény számára, amikor az Ausztria és Magyarország, illetve a birodalom tartományai közötti kapcsolatot az angol–ír viszonyhoz hasonlították. William Ewart Gladstone brit miniszterelnök (1809–1898) a Monarchia (valamint Svédország és Norvégia) példáját is felhozta, amikor a Nagy-Britannia strukturális problémáinak megoldására tett próbálkozásokról beszélt. A parlamentben az ír kérdéssel foglalkozó beszédeiben Gladstone az Osztrák–Magyar Monarchia dualista szerkezetét állította példaként Nagy-Britannia elé (Commons, 1886. április 8., 13., Hansard's 3rd ser. 304., cols. 1046–1048, 1540–1541, URL1; Commons, 1893. április 6., Hansard's 4th ser. 100, 1607–1610, URL2). Hasonló érvekkel állt elő James Bryce (1838–1922) angol társadalomtudós és politikus 1893-ban, és Arthur Griffith (1872–1922) ír nacionalista újságíró és politikus, a Sinn Fein alapítója és az ír parlament későbbi elnöke, 1904-ben (Hansard's 4th ser. 8, 1423–1424 URL3; Griffith, 1918).

Az Írországgal kapcsolatos közvetlen vonatkozásai miatt a Habsburg Monarchia új politikai szerkezete jelentős figyelmet keltett a Westminsterben. W. E. Gladstone a brit parlament 1886. évi írországi önrendelkezés-vitájában kifejtette, hogy őt teljes mértékben meggyőzte a Monarchiában működő két parlament. „Ausztriában és Magyarországon igazi kettős hatalom van” – érvelt 1886. április 8-án. „Bécsben ülésezik az osztrák monarchia parlamentje; Budapesten ülésezik a magyar korona parlamentje; és ez olyan állapot, amelyet vagy húsz évvel ezelőtt állapítottak meg. Kérdem mindenkitől, aki hall engem, van-e közöttük egy is, akinek kétségei vannak? E pillanatban Ausztria helyzete teljesen szilárd, biztos; harmonikus-e vagy sem, azok után a rettenetes nehézségek után, amellyel szembe kellett néznie a határtalan faji különbségek miatt? Teljesen normális-e ez az állandó állapot? Ezt legalábbis nem lehet megkérdőjelezni, hiszen a helyzet szilárd és biztos ahhoz képest, amikor Magyarország Ausztria ellen harcolt, s amikor Ausztria azt a háborút nem volt képes elfojtani, és a politikai egységet az orosz fegyverek beavatkozásának köszönhette, vagy az ezt követő időszakban, amikor tökéletes törvényhozási unió létezett és a legfelsőbb császári tanács Bécsben ülésezett?” (Hansard's 3rd ser. 304, 1047 URL4).

Gladstone párhuzama az osztrák–magyar dualizmus és az ír önrendelkezés között nem részesült jó fogadtatásban a dualizmus egyik mérnöke, Friedrich Ferdinand von Beust gróf (1809–1886) részéről. Halála évében Beust fontos levelet küldött Henry de Worms (1840–1903) brit konzervatív politikusnak. Összefoglalta az okokat, amelyek őt a kiegyezéshez vezették, és kijelentette, hogy „teljes mértékben hibás az a párhuzam, amelyet [Gladstone az ír helyzet és] az általam bevezetett dualista rendszer között vont... Nem értem Mr. Gladstone-t, hogy miért Ausztria–Magyarországot idézi példának, a két rendszer közötti nagy különbségtől függetlenül. Mr. Gladstone megfélekedezik arról, hogy milyen helyzetben volt Ausztria, amikor megalakult a magyar parlament. Ausztria vereséget

szenvedett egy rövid, de nagyon szerencsétlen háborúban. Poroszország megtiltotta Ausztriának, hogy a továbbiakban bármilyen módon beavatkozzék a német ügyekbe. Az ország szinte a látens forradalom állapotában volt, és valószínűsíthető volt, hogy forradalom tör ki Magyarországon, amelyet külföldi pénz és külföldi ügynökök támogattak. [...] [Ú]gy éreztem, kötelességem azt tanácsolni a császárnak, hogy fogadja el a Déak [sic!] párt javaslatait, és biztosítsa a birodalom szilárdságát a delegációs rendszer és a közös költségvetés nyújtotta garanciákkal” (Worms, 1887, 1, XLII).

Beust a továbbiakban pontról pontra összehasonlította Nagy-Britannia helyzetét a Habsburg Monarchiáéval, csak azért, hogy arra a következtetésre jusson, hogy a két eset között egyáltalán nem áll fenn valós hasonlóság. Az idős szász politikus, akit a Bismarck német kancellártól való félelem és az iránta érzett gyűlölet hatott át, olyan nyilatkozatot tett, amely akár politikai végrendeletének is tekinthető: „Mr. Gladstone nem erőltethet hasonló érveket az Önök alsóházára, amikor önrendelkezést akar adni Írországnak. Anglia sohasem szenvedett vereséget, és bízom benne, hogy nem is győzik le, ahogyan Ausztriát legyőzték. London kapui előtt nem diktált feltételeket idegen ellenség. Nincs lappangó forradalmi hangulat. És van még egy megfontolásra érdemes tényező: Írországnak csak öt-millió lakosa van [...]” (Worms, 1887, 1, XLI).

1887 nyarán Beust – mindhalálig – szilárdan hitte, hogy míg Magyarország szívesen él együtt Ausztriával, addig Írországot le kell választani Nagy-Britanniáról. Tévedett, amikor azt jövendölte, hogy „ami Magyarországot illeti, a birodalomról való leválása elleni nagy biztosíték abban a tényben rejlik, hogy szláv államok veszik körül, és létezése önálló királyságként lehetetlen. Ha egyszer elszakad Ausztriától, [a környező országok] magukba fogják olvasztani.” Írország esete ennek épp az ellenkezője, folytatta Beust, „mint Angliától földrajzilag elkülönülő sziget, megengedheti magának a független lét merész álmát...” Hozzátette: „Hogyan tekintheti Mr. Gladstone a dualista rendszert az általa elképzelt önrendelkezés előképének? Magyarországon osztály- és valláskülönbség nélkül egyöntetűen követelte mindenki az ország ősi kiváltságainak visszaállítását, amelyek semmiképp sem hasonlítottak, amennyire én tudom, azokhoz, amelyekkel Írország rendelkezett, amikor létezett ír parlament” (Griffith, 1918, 88–90.).

A kiegyezés brit bírálói sokkal kevésbé voltak derűlátóak Beust tervének kilátásait illetően, és úgy tűnik, hogy Kossuth szigorú figyelmeztetéseit visszhangozták. Brit parlamenti képviselők, mint G. J. Goschen rámutattak, hogy „Ausztria–Magyarországot a korona ereje tartja össze, és a három közös miniszter tekintélye, akik egyáltalán nem tartoznak elszámolással a parlamentnek” (Hansard’s 3rd ser. 304, 1465 URL5). Sir John Lubock a bécsi brit nagykövetet, Sir Henry Elliotot idézte, aki a *Times*hoz írt levelében „közélről sem kedvező véleményt mondott az [Osztrák–Magyar Monarchia által] elért eredményről, és ha ez az egész műkö-

dött, az főként a császár széles körű hatalmának volt köszönhető” (Hansard’s 3rd ser. 304, 1235 URL6).

A tizenkilencedik század vége felé a saját országukért küzdő ír nacionalisták új, radikalizálódott nemzedéke szintén dicsérte az 1867. évi osztrák–magyar elrendezést, és úgy értelmezték azt, mint ami „példa Írország számára” (Griffith 1918, in Mitchell–O’Snodaigh, 1989, 117.). Arthur Griffith (1871–1922) Beustot bírálta haragosan, nem azért, mert az az igazságot tartotta szem előtt, hanem mert felismerte, hogy „ha a magyar kérdést nem a magyarok igényeinek megfelelően rendezik, akkor a rendezést a magyarok veszik kézbe, és ezzel felbomlik a birodalom” (Griffith, 1918, 55.). Griffith 1904. január 2-án a *United Irishman* számára írt cikkében kijelentette: „Talán elég idősek ahhoz, hogy emlékezzenek arra, amikor Magyarország elbukott és »a szabadság hangosan sikoltott«, amikor Kossuth menekült volt, és Ausztria vérebei jártak a nyomában, amikor osztrák dragonos diktálta a törvényt Budapeستől a Kárpátokig, amikor Ferenc József győztes katonái nap nap után magyar hazafiakat lőttek agyon vagy akasztottak fel, amikor »béke honolt Varsóban«, és az emberek csak ennyit mondtak: »Magyarország – volt«. Ezért tehát, ha most körülnéztek, és egy Ausztriánál szabadabb, erősebb, virágzóbb Magyarországot láttok, és ha arra gondoltok, hogy ha Magyarország egy napon kikiáltja a köztársaságot – és ezt meg is szándékozik tenni, amikor meghal az a szomorú öregember, aki Bécsben uralkodik – Ausztria nem fog harcolni ellene, mert nem képes rá, akkor majd dörzsölhetitek a szemeteket, és elgondolkozhattok azon, hogy Magyarország sohasem küldött egy parlamenti pártot se Bécsbe, hogy »a ház szőnyegén harcoljon« az önrendelkezésért, egyetlen egyszer sem ismerte el Ausztria jogát, hogy uralkodjék felette, egyetlen egyszer sem állította, hogy »lojális« a Hatalomhoz, amely összeűzta, egyetlen egyszer sem tartott monstre méltatlankodó összejöveteleket, és hozott határozatokat, és használt erős jelzőket, mindazonáltal mégis térdre kényszerítette Ausztriát, kiragadta vonakodó kezéből a szabad alkotmányt, amely azzá a hatalommá tette Magyarországot, ami ma...” (Griffith, 1918, in Mitchell–O’Snodaigh, 1989, 117.).

Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezésre adott francia hivatalos reakció hasonlóan pozitív volt a britekéhez. Gramont herceg (1819–1880) bécsi francia nagykövet azt írta külügyminiszterének, hogy „Magyarországnak éppúgy szüksége van a Monarchia többi részére, mint ez utóbbiaknak Magyarországra, mert egyikőjük sem tudna fennállni egyedül, és mindnyájan csak mint egy nagy birodalom részei létezhetnek. Végül annak a nézetének adott kifejezést, hogy az alkotmányos fejlődés rövid időn belül megszünteti a Monarchia nemzetei között még mindig meglévő feszültségeket” (Diószegi, 1998, 24–25.). Moustier márk (1817–1869) válaszában leszögezte, hogy a Monarchia léte mennyire fontos az európai egyensúly fenntartása szempontjából.

A későbbi francia megfigyelők sokkal kevésbé lelkesedtek az osztrák–magyar kiegyezésért. A francia közvélemény megosztott volt: legtöbbször a föderalizmust

helyeselték volna, s még az új szerkezettel egyetértők is fokozatosan több jogot kívántak volna adni a többi etnikai csoportnak. A nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos francia aggályok az Ausztria–Magyarországgal kapcsolatos illúziók elvesztéséhez és egy osztrák–magyar ellenes, illetve magyarelles francia külpolitika kialakulásához vezettek, amelynek végzetes következményei igazából az I. világháborút követően mutatkoztak meg (Lorant, 1971, 67–149.; Kovács, 1968, 210–331.).

Az osztrák–magyar modellt párhuzamként mindinkább felhasználják a történelmi katalán–spanyol, illetve az egykori svéd–norvég viszony értelmezéséhez is (Ucelay Da-Cal, 2003, 496–505.; Ludmány, 2007.). A katalán válság ma nem az egyetlen európai probléma, amely felidézi az 1867-es belszerkezeti rendezés aktualitását.

UTÓSZÓ

Az osztrák–magyar kiegyezés európai minta lett: olyan államszerkezet modellje, amely a hatalmi struktúrát kettébontja, és lokális autonómiákkal, perszónálunióval igyekszik helyettesíteni, pótolni a teljes állami szuverenitást. Örök kár, hogy ezeket a duálisnak konstruált autonómiákat az osztrák és a magyar vezetés a maga idején nem terjesztette ki a nagyobb etnikai csoportokra, és nem hozott létre trializmust vagy éppen föderalizmust. Talán megkíméltek volna bennünket a 20. századtól.

FORRÁS ÉS IRODALOM

- Anton Philipp von Werther báró bécsi porosz követ levele Otto von Bismarck gróf porosz miniszterelnökhöz, Wien, 1866. október 1. Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, Auswärtiges Amt, Abt. A, III. Hauptabteilung, No. 731.
- Berger, P. (Hrsg.) (1967): *Der österreichisch–ungarische Ausgleich von 1867. Vorgeschichte und Wirkungen*. Wien: Herold
- Bury, J. P. T. (ed.) (1960): *The Zenith of European Power*. Cambridge: Cambridge University Press
- Caron, J.-C. – Vernus, M. (2011): *L'Europe au XIXe siècle. Des nations aux nationalismes, 1815–1914*. Paris: Armand Colin
- Diószegi I. (1967): *Klasszikus diplomácia – modern hatalmi politika*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Diószegi I. (1970): A kiegyezés – magyar szemszögből. In: Diószegi I.: *Hazánk és Európa. Tanulmányok*. Budapest: Magvető
- Diószegi I. (1998): *Bismarck és Andrássy. Magyarország a német hatalmi politikában a XIX. század második felében*. Budapest: Teleki László Alapítvány
- Frank T. (2005): *Picturing Austria-Hungary. The British Perception of the Habsburg Monarchy, 1865–1870*. New York: Columbia University Press
- Gonda I. (1960): *Bismarck és az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés*. Budapest: Akadémiai Kiadó

- Griffith, A. (1918): *Resurrection of Hungary: A Parallel for Ireland*. 3rd ed. Dublin: Whelan and Son
- Hanák P. (1975): *Magyarország a Monarchiában*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Hanák P. (2001): *1867 – európai térben és időben*. (Szerk. Somogyi É.) Budapest: História–MTA TTI
- Hansard's Parliamentary Debates (1886, 1893)*: 3rd and 4th Series. London
- Hobsbawm, E. (1978): *A tőke kora, 1848–1875*. Budapest: Kossuth Kiadó
- Kabdebo, T. (2001): *Ireland and Hungary. A Study in Parallels*. Dublin: Four Court Press
- Kovács E. (1968): *Ausztria útja az 1867-es kiegyezéshez*. Budapest: Kossuth Kiadó
- Lorant, A. (1971): *Le Compromis Austro-Hongrois et l'opinion publique Française en 1867*. Genève: Librairie Droz
- Ludmány L. (2007): *A Svéd–Norvég Királyság közjogi helyzete 1814 és 1905 között*. Szakdolgozat. Debreceni: Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi Kar
- Mayer, T. (Hrsg.) (1968): *Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867. Seine Grundlagen und Auswirkungen*. München: Oldenbourg
- Mitchell, A. – Ó Snodaigh, P. (eds.) (1989): *Irish Political Documents*. Dublin: Irish Academic Press
- Mosse, W. E. (1958): *The European Powers and the German Question, 1848–1871*. Cambridge: Cambridge University Press
- Pflanze, O. (1990): *Bismarck and the Development of Germany*. Princeton: Princeton University Press
- Somogyi É. (1976): *A birodalmi centralizációtól a dualizmusig*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Taylor, A. J. P. (1954): *The Struggle for Mastery in Europe*. Oxford: Clarendon Press
- Trevelyan, G. M. (1965): *British History in the Nineteenth Century and After: 1782–1919*. Penguin, Harmondsworth (1922-es kiadás), <https://archive.org/details/britishhistoryi00trevgooq>
- Ucelay-Da Cal, E. (2003): *El imperialismo Catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*. Barcelona: Edhasa
- Worms, H., de, baron (1887): Introduction. In: *Memoirs of Friedrich Ferdinand Count von Beust*. I–II. London: Remington
- URL1: Commons, 1886. április 8., 13., Hansard's 3rd ser. 304., cols. 1046–1048, 1540–1541, http://hansard.millbanksystems.com/commons/1886/apr/08/motion-for-leave-first-night#column_1046
- URL2: Commons, 1893. április 6., Hansard's 4th ser. 100, 1607–1610, http://hansard.millbanksystems.com/commons/1893/apr/06/second-reading-first-night#column_1607
- URL3: Hansard's 4th ser. 8, 1423–1424, http://hansard.millbanksystems.com/commons/1893/feb/14/motion-for-leave-adjourned-debate#column_1423
- URL4: Hansard's 3rd ser. 304, 1047, http://hansard.millbanksystems.com/commons/1886/apr/08/motion-for-leave-first-night#column_1047
- URL5: Hansard's 3rd ser. 304, 1465, http://hansard.millbanksystems.com/commons/1886/apr/13/motion-for-leave-adjourned-debate-fourth#column_1465
- URL6: Hansard's 3rd ser. 304, 1235, http://hansard.millbanksystems.com/commons/1886/apr/09/motion-for-leave-adjourned-debate#column_1235

NEMZETÁLLAM-ÉPÍTÉS „BÉKÉS KIEGYENLÍTÉSSEL”

NATION STATE BUILDING WITH “PEACEFUL EQUALIZING”

Gyáni Gábor

az MTA rendes tagja, kutatóprofesszor, témacsoport-vezető, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
gyani.gabor@btk.mta.hu

Kulcsszavak: birodalom, „cseh kiegyezés”, érdekegyesítés, föderáció, kiegyezés, metropolisz, nemzetállam, rendi dualizmus

Keywords: empire, “Czech Compromise”, unifying of interests, federation, settlement, metropolis, nation state, estate dualism

A 19. század döntő európai politikai folyamatai így vagy úgy mind összefüggttek a nacionalizmus térhódításával. Kérdés, hol milyen formában válhatott a nacionalizmus történelemformáló erővé? A kérdésre adható egyik felelet értelmében „a demokratizálás lépései, a modern adminisztratív, az állampolgármobilizáló [sic!] és befolyásoló állam létrejötte” jelentették azt az erőt, amely „a nemzeti vonzerő potenciális befogadását valóságos befogadássá változtatták” (Hobsbawm, 1997, 139.). S milyen állam kellett (volna) ahhoz, hogy ez valóban be is következék? Olyan, amiről Giuseppe Mazzini ábrándozott felhívásában: „Minden nemzet önálló állam”, és „csak egy államot egy nemzetnek” (Hobsbawm, 1997, 129.). Ez nem feltétlenül vált azonban valósággá, például azért sem, mert Mazzini korában erősen hatott még a küszöbelv liberális kívánalma. E szerint a nemzetnek kellően nagy (népesnek) kell lennie ahhoz, hogy életképesnek tekintsék. Kellő méret hiányában nem tűnik igazolhatónak a külön nemzetté válás törekvése, amely így el sem nyerhette a nagyhatalmak támogatását. Ahol számos kis lélekszámú nép élt egymás közelében, bármivé szerettek volna egyenként válni, meg kellett elégedniük a birodalmi léttel. Ennek iskolapéldája Közép- és Kelet-Európa, ahol hajdanában a Habsburgok alapítottak birodalmat, és annak modernizálása, Osztrák–Magyar Monarchiává történő átalakítása egyelőre legalábbis „megoldotta” a modern, a nemzeti államfejlődés égető gondját.

Ennek kapcsán elég utalni rá, hogy a nemzeti történetírásokat a birodalom történetéből rendszerint az érdekli: miként hiúsította meg a valamikori birodalom az utóbb sikeressé vált nemzeti önérvényesítést. Ez a beállítódás szülte a „népek börtöne” szóképet, amely hosszú időn át megszabta az Osztrák–Magyar Monarchia történeti képét; és ez a képzet sugallta továbbá, hogy az önálló nemzeti

fejlődés ügye „a politikai függőséget konzerváló kiegyezéssel” végső vereséget szenvedett. Az előbbit az első világháború után újonnan megalakult utódállamok történeti emlékezete kapta fel, az utóbbit a függetlenségi történet szemlélet magyar szószólói hirdették különösen nagy elánnal.

A 19. század nem kizárólag csupán a nemzetállamok keletkezésének és megszilárdulásának a kora; éppúgy napirenden szerepelt ekkor a birodalomépítés (és újraépítés) ügye is. Az Oszmán Birodalom hanyatlott az idő tájt, az Orosz és a Brit Birodalom ellenben az expanzió szakaszát élte; a franciák ugyanakkor vissza-visszatérő birodalomalapítással próbálkoztak, az 1871-ben egységesülő császári Németország pedig eleve birodalomként tekintett önmagára. Kérdés persze, hogy mennyiben beszélhetünk az utóbbi két eset kapcsán birodalmi formációról, vagy inkább nemzetállamként kell azokat elfogadnunk. A birodalmak nagy kiterjedésű államalakulatok, amelyek korábban önálló politikai egységek egyesítésével jöttek létre. Ezen az alapon akár még a császári Németország is joggal vindikálhatja magának a birodalom nevet (Berger–Miller, 2014b, 13–16., 20.). A sokféle etnikai és kulturális minőséget, és a gazdasági-társadalmi fejlettség eltérő szintjeit képviselő területek és népek egyazon birodalomba foglalása soha sem vezet azonban nemzeti közösség képződéséhez. A birodalom definitív jegye, hogy olyan alá- és fölérendeltséget teremt, amely a központ (metropolisz) és a periféria hierarchikus elrendeződésében nyilvánul meg. A birodalmat ezért lehetetlen úgy kormányozni, mint a modern nemzetállamokat. A szuverén központi hatalom befolyása kiterjed ugyan a birodalom egészére, a központ azonban csak egyes adminisztratív egységeket irányít közvetlen módon, emellett csak adott ügyek fölött gyakorol közvetlen fennhatóságot (a hadügy, a hozzá kapcsolódó pénzügy, valamint a külügy). A birodalom egyes nagyobb egységei (tartományai, gyarmatai, koronaországai) egy többnyire decentralizált irányítási rendbe tagolódnak be. Ez nem szükségképpen vonja azonban maga után az utóbbiak szuverén államnemzeti önállóságát. Az alárendelt birodalomrészek rendelkezésére álló hatalmi jogosítványokkal a központból kirendelt előjárók (a Habsburg Birodalomban a nádorok és/vagy a helytartók) rendelkeznek, akik a perifériák feletti hatalmat a „kollaboráns” helyi elittel (elitekkel) megosztva gyakorolják. A birodalmak működési sajátosságai a központ és a helyi „kollaboránsok” közötti szüntelen alku formájában adott. Ez olykor azzal párosul, hogy a helyi hatalmasságok tekintélyes autonómiára is szert tehetnek, amit nem a birodalom felbomlásztására, hanem annak épségben tartására használnak fel (Howe, 2004, 23–24.).

A Habsburg Birodalom – a Brit vagy az Orosz Birodalomtól eltérően – korábban szuverén, legalábbis dinasztikus államok formájában szervezett területek fokozatos bekebelezésével alakult ki, és vált egyre terebélyesebbé: ezt kivált a magyar, a cseh–morva és a galíciai tartományok birodalomhoz csatolása példázza. A különbségek egyes esetekben így is szembeötlők, melyek egyúttal meg is magyarázzák az 1867-es kiegyezés „partikularizmusát”.

A kiegyezés, amely „osztrák” és „magyar” felek között kötött, akként hosszabbította meg a megreformált Habsburg Birodalom létét, hogy duális kormányzati szerkezetbe mentette át a központ és a periféria közötti hatalmi erőviszonyokat. A kétközpontú Osztrák–Magyar Monarchia nem teremtett ugyanakkor arányos hatalmi eloszlást a két pólus között, ezzel azonban most nem törődünk. Arra vagyunk ezúttal kíváncsiak, hogy (1) milyen tényezők korlátozták a kiegyezők számát kettőre; (2) mi következett ebből a két félre nézve a birodalmi együttélés későbbi körülményei között?

Erre az utóbbi kérdésre adható felelet így szól: a kiegyezéssel megteremtett régi-új birodalom nem zárta el, sőt ellenkezőleg, olykor megnyitotta az utat a nemzeté válás, a nemzetállammá alakulás folyamata előtt. Ez a folyamat azonban nem egyenletesen hatott a birodalom egészében. Paradox módon még csak nem is a birodalom hagyományos és folytatólagos központjában, a majdan Auszriaként önállósuló Lajtán túli birodalomrészben következett be. Egyedül a Magyar Királyság vált nemzeté – birodalmi égisz alatt – az Osztrák–Magyar Monarchiában, még ha ez soknemzetiségű nemzetállam volt is. Hozzá kell tenni: a birodalmi konstrukció nem gátolta, bár egyelőre feltartóztatta, hogy hosszabb távon – a birodalom felbomlását követően – önálló nemzetállamok alakuljanak a térségben.

Ha így áll a helyzet, akkor ennek igazán nyomós történelmi okai vannak; a kiegyezés tehát nem pusztán a véletlen műve, és nem is csak a pillanatnyi hatalmi erőviszonyok eredménye. A fejlemény történelmi genezisének a megvilágítása nélkül az első kérdésre sem felelhetünk érdemben. Feltevésünk szerint a magyarok 1867-es partiképeségét saját proto-nemzeti, proto-nemzetállami fejlődésük ténye alapozta meg.

Az 1867-es kiegyezés nem az első kompromisszum volt a magyar uralmi és hatalmi elit (az arisztokrácia, a közép- és nagybirtokos nemesség), valamint a birodalmi központ, a Habsburg-ház között. Elsőként a török kiűzését követően került sor Magyarországra egészének a birodalomhoz csatolására; olyan megoldás született akkor ezzel kapcsolatban, melyet Szekfű Gyula *A közjogi kompromisszum* fejezetcím alatt tárgyalt *Magyar történetében*. A Rákóczi-felkelés nyomán rendhagyó helyzet alakult ki, melynek lényege, hogy a Habsburg-központ és a magyar rendi erők közötti egyezés a rendi dualizmus helyébe egy „bizonyos egyensúlyt, kompromisszumon nyugvó nyugalmi állapotot” hozott. Ebben az „új rendi korszakban”, Szekfű szerint, „a két szembenálló félnek nincsenek többé egyenlő kilátásai: a rendiségnek örülnie kell, hogy még él, míg a királyság, az európai abszolutizmushoz csatlakozó humanisztikum következtében, hatalmas lendülettel készül átvenni a civilizátor szerepét” (Hóman–Szekfű, 1939, 318–319.). Miközben tehát a rendi privilégiumok változatlanul érvényben maradtak, aközben Magyarország betagozódik a Habsburg Birodalomba. Mindezt a Pragmatica Sanctio öntötte írásos formába, amely alapvető hivatkozási pont a kiegyezés felé vezető úton, mint olyan sikeres formula, amely egyszer már

megnyugvást hozott az ország és a király közti vitában. A történeti irodalomban legtisztábban Péter László fejt ki ezt a nézetet, mondván: Kossuthnak a *Cassandra-levél*ben megfogalmazott vádja nem állja ki a történetiség próbáját. Ez azt sugallja ugyanis, hogy Deák Ferenc 1865. évi kiegyezési ajánlata „jogfeláldozás”, mellyel „Magyarország mindazon magasabb attribútumokból kivetkőztetik, melyek egy országnak állami typust adnak” (Kossuth, 1998–1999, 141.). Péter László szerint azonban „Deák és az országgyűlés nagy többsége [...] Kossuthtól eltérően soha nem vallotta, hogy az országnak történeti joga lett volna az önálló államhoz” (Péter, 1998, 222.). Valójában „Deák Ferenc és az országgyűlés nagy többsége 1867-ben nem államban és az állami szuverenitás attribútumai-ban, hanem országban és királyban, az ország (nemzet) és a király történeti jogaiban gondolkodott” (Péter, 1998, 224.). A korabeli és egyúttal a Deák Ferenc-i közjogi gondolkodás annak „a régi magyar alkotmányának a szemléletét” követte, mely szerint az ország a királyával – a rendi dualizmus logikájának megfelelően – a *dietális tractatus* formái között, a két jogalany viszonyos kapcsolata és az országgyűlési egyezkedés útján állapodik meg (Péter, 1998, 229.). Ez az, amit a Pragmatica Sanctio kifejez, amikor szentesíti az ország (a mindenkori magyar nemzet) és a király (a mindenkori Habsburg-uralkodó) közötti szerződéses viszonyt, ami pedig az 1867-es „kiegyenlítés”-nek is a közjogi alapjául szolgált (Péter, 1998, 240.).

Való igaz, hogy a jogeljáráselméletet meghirdető Wenzel Lustkandl ellen írt vitáiratában Deák maga is arról beszél, hogy Magyarország nem a szokványos módon képezi a Monarchia alárendelt részét, mivel: „Magyarország [...] egyike azon országoknak, melyeket a fejedelem ugyanazonossága s az elválaszthatatlan és feloszthatatlan birtoklás elve köt össze, s ily értelemben, de csak ily értelemben, képeznek a közös fejedelem uralkodása alatt álló összes országok és tartományok egy monarchiát; ily értelemben tartozik Magyarország a közös monarchának birodalmához; de nem osztrák tartomány, hanem jogilag önálló és független az osztrák népek hatalmától, mind törvényhozására, mind kormányzatára nézve.” Amikor a magyar nemzet szerződést kötött a királlyal, azt a szerződést „nem az osztrák tartományokkal kötötte a magyar nemzet, hanem saját fejedelmével, a magyar királylyal” (Deák, 1865, 142.).

Nem állt tehát távol a korabeli magyar közjogi felfogástól az a feltevés, mely szerint a „magyar nemzet” (az ország) – a birodalmi alárendeltség dacára is – birtokolja saját állami szuverenitását, amit a királlyal való egyezkedései garantálnak számára. Ne vitassuk e jogi fikció tényleges tárgyi érvényességét, elég konstataálni, hogy a magyar nemzeti identitásnak ez a történeti-jogi fogalma akkor is érvényben van, amikor pedig az ország látszólag a periféria státuszában alkotja a birodalom részét.

A birodalom és a magyar nemzet kapcsolatát illetően nem ez volt az egyetlen korabeli politikai – közjogi – elképzelés. Kossuth merőben másként látta a

dolgot, de nem ő, hanem Deák és elvbarátai kötötték meg a kiegyezést; jóllehet a kossuthiánus függetlenségi nemzetfelfogásnak is komoly politikai súlya volt a korban.

S mi vajon a helyzet a másik térfélen, a birodalom központjában? A Habsburg Birodalom a 19. század elejétől szüntelen válságokkal nézett szembe, kezdve a napóleoni háborúkkal, folytatva 1848–1849-cel, és bevégezve a német egyesítés körüli konfliktussal. A birodalom hatalmi integritását elsősorban az Európában ekkoriban gyorsan terjedő nemzetállami fejlődés fenyegette újra meg újra. A folyton változó helyzethez történő kényszerű alkalmazkodásnak – Habsburg-oldalon – korlátokat szabott a nacionalizmus államalkotó elvként való merev elutasítása. Miközben a neoabszolutista államhatalom 1849 után mindent megtett azért, hogy kirekessze az államéletből a nem is csak a magyar oldalon propagált nemzeti szempontot, aközben a soknemzetiségű birodalom hathatós kormányzására kitalált birodalmi patriotizmus alkalmatlannak bizonyult arra, hogy biztosítsa az alárendelt népek (a leendő nemzetek, legalábbis „nemzetiségek”) feltétlen politikai lojalitását (Deák, 2000). A birodalmi központ számára a német egyesítés hozta magával a döntő felismerést, ami Ausztria kizárásával teremtett külön német nemzetállamot a birodalom közvetlen szomszédságában. Ez a fejlemény élére állította ugyanis a helyzetet, mert a korábbiaknál sürgetőbben vetette fel azt a súlyos dilemmát, hogy mi módon lehetne átmenteni a birodalmat a nemzetállamok új Európájába.

Túl sok választási lehetőség nem nyílt azonban e tekintetben a birodalmi központ számára. Az nyilvánvaló volt, hogy engednie kell a nacionalizmus(ok) nyomásának, de hogy miként lesz ez összeegyeztethető a birodalmiság fenntartásával, az komoly fejtörést okozott a birodalom elitjének. A legkevésbé rossz opciót a múltban egyszer már bevált megoldás kínálta, a magyar rendekkel megkötött közjogi kompromisszum, amelyre másfél évszázados, majdnem zavartalan birodalmi élet következhetett. S miért a magyar és nem valamelyik másik birodalmon belüli nemzeti erővel kötendő szövetség vagy kompromisszum eshetősége merült fel újból?

Nem másért, mert a magyar nemzetfejlődés volt szinte az egyedüli a birodalmon belül, amely bizton ígérhette: birodalmat erősítő és nem birodalmat romboló vagy lebontó erőként működik közre a jövőben (is). A cseh nemzeti mozgalom szintúgy szóba jöhetett (volna) ez esetben, a cseh nemzeti megújulás programja azonban jóval kevesebb haszonnal kecsegtetett, mint amit a magyar nemzetvédelmi programja ígért a birodalom modernizálása tekintetében. Bár a magyar nemzeti mozgalom – legalábbis a korábbi birodalmi tapasztalatok szerint (1848–1849) – nagyobb potenciális veszélyt jelentett a Habsburgok uralmára, mint az összes többi nemzetiségi mozgalom együttvéve, társadalmi jellegéből adódóan többet is hozhatott a konyhára, mint amivel a cseh és a többi nemzeti-nemzetiségi nacionalizmus szolgálhatott ekkoriban a Habsburgok számára.

A 18. század végén megindult és a reformkorban kifejeződő magyar nemzeti mozgalom tisztán politikai törekvés volt, melynek végső alapját „a nyelvi különbségtevéssel nélküli, egyetemes jogkiterjesztő koncepció” adta (Gergely, 1987, 105.). Az általa meghirdetett politikai nemzetfelfogás többnyire mellőzte, mindenesetre mérsékelte az etnikai elv forszírozását (a kulturális nacionalizmust), és főként a nemesi nemzet eszményének az ország teljes, etnikailag felettébb tarka lakosságára való kiterjesztését ambicionálta. Ehhez járult továbbá, hogy az érdekegyesítés politikáját követve modernizációs (polgárosító) törekvésekkel dúsitotta és tette hamisítatlanul liberálissá nemzeti programját. A tervbe vett és 1848-ban (majd 1853-ban) részben valóra is váltott társadalmi reformok (jobbágyfelszabadítás) annak a magyar nemzetnek a megteremtését célozták, melyben a nem magyar etnikumok (a nemzeti kisebbségek) a szabadságelvű nemzet egyenjogú individuumaként foglalhatnak helyet az országban. A nemesi vezetésű magyar nemzeti mozgalom olyan integrációs közösségkonceptiót körvonalazott, amely (1) részben hatálytalanítani tudta a szétforgácsolódott etnikai közösségtudatokat; (2) egyúttal szabad utat nyitott a polgárosodás, a modernitás kívánalmi előtt is.

A jogkiterjesztés révén kiteljesedő, magyar vezetésű nemzetállam mint afféle politikai nemzet programja nem jelentett már végveszélyt a Habsburg Birodalom számára, midőn a központ maga is a modernitás kibontakoztatása útján kívánt továbbhaladni. A birodalomellenes magyar nemzeti erők hatalmi kooptálásával sokkal inkább megvalósulhatott az előbb említett kettős cél, mint mondjuk a cseh nemzeti mozgalom felkarolásával és hatalmi helyzetbe hozásával. Miért is?

A fehérhegyi csata (1620) után berendezkedő Habsburg Birodalom (Megújított Országos Rendtartás) nyomban felszámolta a királyi hatalomnak és a (cseh) rendi közösség tartománygyűlési hatalmának addigi dualizmusát. Cseh (és morva) vonatkozásban később sem álltak helyre a rendek – birodalmi központ által drasztikusan megnyirbált – törvényes hatalmi jogosítványai; nem létezett itt többé semmiféle „rendi dualizmus”, következésképpen a közjogi kompromisszumkötés kötelme (vagy lehetősége) sem merült fel ezúttal komoly formában (Rak, 1989). Ez bújik meg a mögött is, hogy a későbbi cseh patriotizmus, illetve az érlelődő cseh és morva nacionalizmus többnyire megbékélt a Habsburgokkal, ami igen csak szűk mozgásteret biztosított saját nemzeti mozgalmak számára.

Az 1848 előtti cseh nemzeti mozgalom, amely – ausztrorszláv irányultsága folytán – a birodalom föderatív jellegű átszervezésére tett – egyébként erőtlenséggel – javaslatot, birodalomban és nem nemzetállamban gondolkodott. Az általa propagált decentralizált államhatalmi szerkezetben, az etnikai népességi arányokból következően is, a szlávok kezébe került volna a főhatalom a német és a magyar vezetés visszaszorítása árán. Mi mérhetett volna a birodalom „németes” központjára nagyobb csapást annál, mint a birodalom ily értelmű föderatív átalakítása, ahol Bécs (és persze Pest-Buda éppúgy) egyszeriben a periférián találta volna magát. A birodalom föderatív átalakítása, amely a magyar nemzeti mozgalomnak sem

állt érdekében, leginkább csak a birodalmi központ „nemzeti-etnikai” jellegét módosította volna. A magyar nemzeti hatalmi jogosítványok 1867 utáni részleges elismerése viszont, ami egyébként is megfelelt a rendi dualizmus történelmi mintájának, korántsem járt ily értelmű változásokkal.

Ráadásul a cseh és morva koronaországok etnikai súlyát össze sem lehet hasonlítani a birodalom magyar tartományában érvényesülő magyar befolyással, mely utóbbi kevésbé számbeli, mint inkább hatalmi tekintetben volt mérvadó: a megyei rendi autonómiában és a rendi diéta működésében manifesztálódott. Nem kizárólag csak a tartós cseh és morva regionális partikularizmus és megosztottság, hanem a cseh koronataromány életében hangadó német etnikai komponens is tovább csökkentette a bohémiai nemzeti törekvések lobbijét. Végül: ha a liberalizmussal szorosán összefonódó nacionalizmus önmagában is döntő tényezőként adódik hozzá az 1867-es kompromisszum megkötéséhez, akkor a cseh nemzeti (nemzetiségi) mozgalom – a magyarokhoz képest – kevéssel járulhatott hozzá a birodalom stabilizálásához. A cseh és a horvát ausztrorszláv nemzeti (nemzetiségi) koncepció már 1848-ban sem kifejezetten a liberalizmus kedvéért döntött a Habsburg-lojalitás vállalása mellett; az ausztrorszláv alapokra helyezendő föderatív állam kivívásának az eszménye mozgatta őket ebbéli törekvésükben. Elhatározásuknak végképp áldozatául esett (volna) a liberális magyar nemzeti mozgalom. Jól mutatja ezt František Palacký egész politikai felfogása és aktivitása 1848-ban és a későbbiekben egyaránt (Hávrának, 1989). S szintén ez az ethosz hatotta át a horvát nemzeti egyenjogúsítás akkori programját is, amely nem lépett túl a társadalmi jellegében változatlanul elképzelt egységes osztrák összbirodalom keretein (Ress, 2004).

A „cseh kiegyezés” sikertelenségét a fundamentális cikkelyek elfogadtatásának 1871-es kudarca bizonyítja. Ez abból is eredt, hogy úgy próbálta a történelmi nemesség a presztízsét és a birodalmon belüli hatalmi befolyását növelni, hogy lehetőleg ne kerüljön eközben nyílt összeütközésbe a dinasztikus uralommal. Ez a törekvése élesen szembeállítja őt és mozgalmát a magyaroknak a birodalmon belüli (olykor azon kívüli) helykereső magatartásával 1848–1849-ben és később is. A hagyományos cseh politikai vezetőrétegnek a Monarchiához fűződő viszonyában a birodalmi lojalitás dominált, és jóval kevésbé hatott rá a cseh nemzeti (nemzetállami) önmegvalósítás programja (Procházka, 1993).

A kiegyezéssel megújított Habsburg Birodalom mint Osztrák–Magyar Monarchia a hagyományos birodalmiság és a modern nemzeti, nemzetállami konstrukció egymásba ötvözésével új szintre vitt a 19. századi európai történelem folyamataiba. Ez az ötvözet nem a legrosszabb fajtából való volt. A történészek nem feltétlenül tekintik ma már a nemzetállam-építést és a birodalomépítést egymást kizáró, egymásnak homlokegyenest ellentmondó korabeli törekvéseknek (Berger–Miller, 2014a). Az Osztrák–Magyar Monarchia és a Magyar Királyság kapcsolatában úgyszintén ennek a történelmi felismerésnek a bizonyító erejű példáját

véljük megtalálni. Jóllehet az Osztrák–Magyar Monarchiában nem a központ, hanem a perifériából a központtal közel egyenrangúvá előlépő birodalomrész nemzeti fejlődése húzott igazán nagy hasznot a birodalom kiegyezéssel véghezvitt újraépítése nyomán. Ez pedig sehol máshol nem történt meg a korabeli Európában.

IRODALOM

- Berger, S. – Miller, A. (eds.) (2014a): *Nationalizing Empires*. New York–Budapest: Central European University Press
- Berger, S. – Miller, A. (2014b): Building Nations in and with Empires – A Reassessment. In: Berger, S. – Miller, A. (eds.): *Nationalizing Empires*. New York–Budapest: Central European University Press, 1–30.
- Deák Á. (2000): „Nemzeti egyenjogúsítás”. *Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon, 1849–1860*. Budapest: Osiris Kiadó
- Deák F. (1865): *Észrevételek Lustkandl Venczel ily című munkájára „Das Ungarisch–Österreichische Staatsrecht” a magyar közjog történelmének szempontjából*. Pest: Pfeifer Ferdinánd
- Gergely A. (1987): A nemzetté válás programjai. In: Gergely András: *Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról*. Budapest, Magvető Kiadó, 99–120.
- Havránék, J. (1989): Nemzeti és birodalmi eszmények vonzásában (František Palacký – a politikus és kora). In: Szarka L. (szerk., ford., jegyz.): *Csehország a Habsburg-Monarchiában, 1618–1918. Esszék a cseh történelemről*. Budapest: Gondolat Kiadó, 103–131.
- Hobsbawm, E. J. E. (1997): *A nacionalizmus kétszáz éve*. Előadások. Budapest: Maecenas Kiadó
- Hóman B. – Szekfű Gy. (1939): *Magyar történet. IV. köt.* Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda
- Howe, S. (2004): *Birodalmak*. Budapest: Magyar Világ
- Kossuth L. (1998–1999): Nyílt levél Deák Ferenchez, 1867. május 22. In: Pajkossy G. (vál., s. a. r., bev. és jegyz.): *Kossuth Lajos*. Budapest: Új Mandátum, 138–145.
- Péter L. (1998): Ország és királya a hatvanhetes kiegyezésben. In: Péter L.: *Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*. Budapest: Osiris Kiadó, 219–263.
- Procházka, M. (1993): Zavar a trón körül (A Habsburg-ház helye a cseh politikában). *Műhely*, 16, 1, 89–93.
- Rak, J. (1989): A barokk patriotizmus hanyattatásai (A fehérhegyi csata következményei). In: Szarka L. (szerk., ford., jegyz.): *Csehország a Habsburg-Monarchiában, 1618–1918. Esszék a cseh történelemről*. Budapest: Gondolat Kiadó, 25–47.
- Ress I. (2004): A magyar–horvát konfliktus összetevői 1848–49-ben. In: Ress I.: *Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában*. Budapest: L’Harmattan Kiadó, 62–84.

KIEGYEZÉS – KIEGYEZÉSEK. 1867 OLVASATAI A MAGÁNIRATOKBAN

COMPROMISE – COMPROMISES: INTERPRETATIONS OF 1867 IN PERSONAL DOCUMENTS

Katona Csaba

tudományos munkatárs, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
katona.csaba@btk.mta.hu

Kulcsszavak: kiegyezés, magániratok, emlékiratok, naplók, személyes történelem, emlékezet, értelmezések

Keywords: compromise, personal documents, memoirs, diaries, personal history, remembrance, different interpretations

„Június 9-én, úgy 20-án és 29-én voltam Duna-Vecsén.” – e szavakat Nagy Iván (1824–1898) genealógus, heraldikus és történész vetette papírra gondosan vezetett, ám ekkor már tómondatokból álló naplójában 1867-ben (Tyekvicska–Andor, 1998, 208.). Önmagában ez aligha tarthatna számot érdeklődésre, ám a napló figyelmesebb olvasóját elgondolkodásra készítheti, hogy egy nappal korábban került sor a kiegyezés egyik, ha nem a leglátványosabb aktusára, Ferenc József magyar királlyá koronázására. Tovább lapozgatva Nagy feljegyzéseit, az derül ki, hogy egyetlen olyan mondat sem lelhető fel 1867-ből, amely a közéletre utalna. Kizárólag a magánszférára vetül fény, így például arra, hogy ezen a „nyáron kezdett Aladár úszni tanulni” (Tyekvicska–Andor, 1998, 208.).

Mindez óvatosságra és fokozott forráskritikára int: Nagy naplója érzékletes példája annak, hogy a magánirat mennyire szubjektív műfaj. Hiszen, ha fenti egyetlen forrás nyomán óhajtáná bárki értékelni a kiegyezést, azt periferikus eseménynek is gondolhatná. Elvégre egy pallérozott tudású humán értelmiségitől, aki az Akadémia levelező tagja, elvárható volna, hogy reflektáljon egy olyan meghatározó ceremóniára, mint a koronázás, nem beszélve mögöttes tartalmáról, a kiegyezés egészéről. Ám Nagy nem tette, aminek számos oka lehet: naplója jelen formájában rövid „napi jegyzetekre” épült, nem nevezhető befejezett munkának, „kalendáriumi tömörség” jellemzi az utolsó éveket (Tyekvicska–Andor, 1998, 5.). Talán ezért, talán azért, mert belső világát kevésbé érintették a politika történései (bár korábbi, részletesebb naplófeljegyzései nem erről árulkodnak), vagy mert ez

irányú gondolatairól Nagy nem óhajtott számot adni semmilyen formában, a napló hallgat a közélet meghatározó változásairól. Hiszen az, hogy ki mit ír le, számtalan tényező függvénye. Szerepet játszik az egyéni érdeklődés, a tájékozottság, a műveltség, a pillanatnyi helyzet, a lelkiállapot, a hangulat, a célközönség stb. Kiválóan érzékeltetik ezt Kövér György édesapjának, Kövér Sándornak 1914. évi feljegyzései. Ezekről ő maga írta utóbb, hogy a háború kitörésének (és érettségijének) évében keletkeztek, ám ezt a megállapítást utólag tette, mert az „egykorú bejegyzéseket lapozgatva [...] első látásra semmilyen közvetlen utalást nem találunk a háborúra” (Kövé, 2006, 216.). Vagyis a háború évében, de nem a háborúról írt – annak jelentőségét utólag mérte fel, és emelte viszonyítási ponttá.

E ponton joggal merül fel a kérdés, miért érdemes a kiegyezés kapcsán épp egy „negatív találatot” felhozni példának? Jelen írás, tekintettel szűkre szabott terjedelmére, nem kíván mást, mint felhívni a figyelmet egy kutatási irányra. Ez pedig a magániratok sajátos szempontú kiaknázása a kiegyezés tematikája felől közelítve.

Szerencsés módon évtizedek óta tetten érhető a magyar történettudományban, hogy a hagyományos (ha úgy tetszik, *mainstream*) kutatási irányok mellett, amelyek főleg az esemény-, politika- és hadtörténet országos léptékű narratívájára épülnek, teret kapnak a társadalomtörténeti megközelítések. Ezek közé sorolható a megélt-történet, amely azt vizsgálja, hogy az egyes ember hogyan és miként érzékelt és dolgozta fel a ma gyakorta felszínesen ábrázolt, nem egyszer ideológiák uszályába került emlékezet révén transzformált eseményeket. Miként foglalkoztatták ezek, egyáltalán foglalkoztatták-e, és ha igen, szándékában állt-e, hogy akár saját maga, akár a kortársak vagy az utókor számára rögzítse észrevételeit, meglátásait?

Mint már esett róla szó, számolni kell több befolyásoló tényezővel is. A magániratok révén írójuk világképe, annak változása is kibontakozik. Közülük a naplóhoz az olvasó sokszor hajlamos erősebb hitelességet társítani, mint például a memoárhoz: utóbbi írójának ugyanis módjában van bővebb információk birtokában higgadtan mérlegelni. Az emlékirat kifelé kommunikál, a szerző a történetek kiemelésének ismeretében értékel. Értelmezi, horribile dictu akár „megváltoztatja” a történetek láncolatát, logikai menetét, saját szerepét. A magánirat egyéni meggyőződést rögzít, akkor is, ha írójának nem leplezett szándéka az önigazolás vagy az olvasó befolyásolása (Katona–Kovács, 2014, passim). Az elbeszélő és a főszereplő ugyanaz: „mikor leírjuk életünket, mi magunk játsszuk mindkét, az egyébként két emberre szabott szerepet” (Lejeune, 2003, 136.). A szerző érvel, eleméz, saját mondanivalóját igazolandó. Ő dönti el, hogy nyomatékosan vázolja-e életútját, vagy a szemtanú (sokszor jelentősebbnek tűnő) szerepét öltve magára, az események krónikásává szegődik. Pierre Bourdieu meglátása, amelyet életrajzokkal kapcsolatosan fogalmazott meg, e téren is helytálló: „az élet egyben az individuális létezéssel kapcsolatos események együttese, amely egyszersmind történetként és a történet elbeszéléseként fogható fel” (Bourdieu, 2002, 68.).

Nagy Iván példája után – a már említett terjedelmi korlátok miatt érintőleg – lássunk néhány olyan emlékiratot/naplót, amelyekben szerepet kap a kiegyezés. A szélsőbalos Madarász József (1814–1915) egyike volt a „cinkotai kurucoknak”, azon képviselőknek, akik a koronázás napján Cinkotára kivonulva búsongtak, így fejezve ki tiltakozásukat. Az ő emlékirataiban az 1859. október és 1881. június 7. közötti időszakot tárgyaló fejezet az *Ébredés. Jogföladás. Közromlottság* címet viseli, tehát szóhasználata eleve szilárd értékrendet, határozott állásfoglalást tükröz. A kiegyezést nem kompromisszumként, hanem önfeladásként értékeli: „Szavaztak. Meg lett törve az, a mit 1861-ben követelt a nemzet. Deák önmaga járt elő a meghunyászkodás ösvényén.” (Madarász, 1883, 358.). Madarász azt is tudni véli, hogyan nyerte meg Deák Ferenc híveinek a későbbi kormány tagjait: „A hatalom és a Deák-párt, a nemzet ősi alkotmánya megtörésének árán megegyeztek. Hitelt érdemlő egyének szerint, midőn a Deák-párt tagjai értesítettek a föltételek felől, fölháborodással utasítottatott vissza a kiegyezés a bevont hívek értekezletén. Deák kérte őket aludjanak rá egyet, gondolják meg. Ő semmi sem kíván lenni. Ha meglesz az egység, ők azok a kik miniszterek lesznek. [...] Aludtak rá egyet, s meggondolták magukat. Neki juhászodtak. Február 18. Andrassy Gyula gr. miniszterelnökké neveztetvén, 28-án bemutatattak a miniszterek, a többi mind következett. 1867 gonosz év Magyarország történetében!” (Madarász, 1883, 359.). Ez a „gonosz év” pedig Madarász szerint, igazi kurucos értelmezéssel, Moháccsal is párhuzamba állítható, csakúgy, mint a Pragmatica Sanctióval (ami mintául szolgált a kiegyezés jogi hátterének megalapozásakor): „Mohács 1526, Pozsony 1723, Budapest 1867, mind megannyi labancz győzelem, a magyar nemzeti önállóság és állami függetlenség ellen” (Madarász, 1883, 362.). Madarász tehát szigorúan ’48-as talajon állva, etikai/nemzeti/érzelmi alapon viszonyult a kiegyezéshez, annak előnyeit mérlegelni sem volt hajlandó.

Nem így Haan Lajos (1818–1891) békéscsabai evangélikus lelkész és történész. Az ő visszaemlékezésnek induló, naplóvá formálódó emlékiratában a kiegyezés más aspektusból jelenik meg, holott a nemzeti érzület hiányával az egyébiránt kettős (magyar–szlovák) identitású Haan oktalanság volna vádolni. A kiegyezés tényét röviden vázolja: „Minekutána a Magyarország és Austria közti kiegyezés módozatáról több mint egy évig folytak a tárgyalások Bécsben, végre ez évnek elején a kiegyezés megtörtént” (Haan, 46.). Ezt azzal tölti meg, hogy Békéscsabán csak az adóhivatal nem volt kivilágítva a nevezetes eseményt ünnepelve, annak ablakát be is törték.

Értékelése Madarásztól gyökeresen eltér, nem Deákot helyezi a középpontba, hanem Kossuthot. A Madarászt is név szerint említő szövegrészlet bírálja a Torinóban élő politikust, a kompromisszum iránti hajlandóság hiányát a szemére vetve, ötvözve a személyes hiúság vádjával: „Kossuth Lajos a koronáztatás előtt egy héttel nyílt levelet intézett Deák Ferenczhez, melyben a kiegyezést rosálja s azt jövendőli, hogy ezáltal hazánk megásta saját sírját. Bomba akart ez lenni,

mely azonban szerencsére nem gyűjtött. Annyi eredménye azonban mégis volt, hogy az országgyűlésen egy külön párt alakult, az úgynevezett »szélső baloldaliak« kiknek élén állott Böszörményi, Madarász József, Irányi Daniel sat. s kiknek céljuk mindenáron megdönteni a kiegyezést. [...] Egyébiránt Kossuth Lajos, időnként ismételt, hiúság sugalta eruptioi által nagyon sokat levont a higgadtabb gondolkodásúak előtt dicsőségéből. [...] a józan hazafi nem lát benne egyebet, mint hiúság vezérlette, sajnálatra méltó, félrevezetett szép tehetséget” (Haan, 46.).

S hogy nem minden olyan, mint „azelőtt”, azt sajtós katolikus szemszögből, de a megyei tisztújítás révén is felvetette Haan, aki sokszor kárhóztatta a leitatott kortesekkel lefolytatott restaurációkat, de a változást más szempontból is érzékeli: „Mily egészen másképp megy ez most, mint 1848 előtt! Most egy kissé kilármáztuk magunkat aztán mindjárt szavazásra ment a dolog. [...] A tiszti karnak legnagyobb része protestans. Ezelőtt csak 20-30 évvel bizony egy protestans semmi áron nem juthatott volna megyei főbb tisztséghez” (Haan, 46.).

Naplójának a közélet iránti nyitottságát példázza, hogy megemlékezik a frissen megalakuló Magyar Történelmi Társulatról is, amelynek igazgatóválasztmányi tagja lett. Csakúgy, mint Nagy Iván – aki viszont erről sem ejtett szót (Haan, 47.).

Kassai (Kossitzki) Vidor (1840–1928) a jeles színész, rövid ideig (1869–1871) Jászai Mari férje, egészen máshonnan szemlélte a dolgokat. A koronázási menetet látszínokról (tribünök) lehetett szemlélni, neki pedig módja volt a budai Népszínház előttin helyet foglalni. Nem emlékezett pontosan, melyik templomban került sor a szertartásra, és ennek utána sem járt a kiadáskor (a Mátyás-templom mellett a Zsigmond-templomra gyanakodott). Talán szakmájából is adódóan sokkal inkább a külsőségekre fókuszált, a megyei küldöttségek díszmagyarjára, Széchenyi Ödön gróf Zrínyi-felöltőjére (Kozocsa, 1940, 242–243.), arra, hogy Szent István palástja „igen színtelen, szürkés, kurta, szigorú kis köpenyke” (Kozocsa, 1940, 244.), hogy a lóra ült főpapok féltek a „bársonyszelíd” lovak hátán, hogy Ung vármegye küldöttei farkas- és medvebőr kacagányban vonultak fel.

Értékelés, politikai állásfoglalás véletlen sem bukkan fel nála, sőt a koronázásról később ír 1867-et illetően, mint a krisztinavárosi Horváth-kertben tartott előadásokról. Tudása és humora egy esetben csillan fel, mikor megjegyzi, hogy minden vármegye képviselteti magát, így „még Ugocsa is coronat” (Kozocsa, 1940, 243.).

Ebenhöch Ferenc (1821–1889), a sokoldalú (régész, történész, író, gyűjtő, levéltáros) koroncoi plébános, később győri kanonok a *Kivonat sajátkezű naplóm-ból, nagyobb kirándulások és utazásokra vonatkozólag* című feljegyzésében (naplói megsemmisültek vagy lappanganak) szintén a koronázást emeli ki a kiegyezés szimbolikus aktusai közül. Ez olyannyira fontos volt számára, hogy többnapos pesti útra vállalkozott miatta: „1867. június 5-én utaztam gőzhajón Pestre a koronázásra, mely pünkösd szombatán, június 8-án tartatott Budán. 1867. június 12-én utaztam Budáról gőzhajón vissza Győrbe, honnét 13-án értem haza”

(Katona, 2011, 170.). Ezen túl azonban nem tudunk meg többet a kivonatolt feljegyzésből.

A fenti példák szűrőpróbaszerűen mutatják, mennyire sokrétű, többszólamú volt a ma már a nemzeti emlékezet narratívájában jószerivel egyértelmű megítéléssel rögzült kiegyezés megéleltörténete. Nem lehet elvitatni, hogy a magyar társadalmat, gazdaságot stb. nem maguk az 1867. évi jogi aktusok, főleg nem az azokhoz tapadó szimbolikus események formálták elsődlegesen, hanem a kiegyezésre mint fundamentumra épülő későbbi változások (így a kiváltságolt területek jogi különállásának megszüntetése a polgári jogegyenlőség talaján állva). Mindazonáltal nem szabad elfeledkezni arról, hogy mint látható volt Madarász példáján, a maga korában rendkívül megosztó, szélsőséges indulatokat kavarázó döntésről volt szó, amely később finomodott a többség által helyeselt lépéssé. Nem elfeledve tehát, hogy sokaknak nem volt módjuk és/vagy elhivatottságuk, hogy írott emléket hagyjanak hátra, nem vitatva, hogy minden magániratot is forráskritikával kell kezelni, nem volna haszontalan több napló, memoár, (ön)életrajz és magánlevél révén mélyebben feltárni, hogyan fogadták a kortársak e nagy horderejű változás kezdeteit.

Ezenfelül pedig azt sem, hogy vajon hányan voltak azok, akik a nemzeti érzés hevítette lelkesedés mellett (helyett?) átlátták, hogy a „kiegyenlítés” nem pusztán jogi aktus és/vagy erkölcsi elégtétel. Hanem a jogegyenlőségen alapuló, a rendi eredetű kiváltságokat felszámoló, a kormányzat szerepét minden más fölébe emelő, a kapitalista, polgári, liberális állam megteremtésére tett (egyébiránt sikeresnek bizonyuló) birodalmi keretek között kibontakozó határozott modernizációs kísérlet. Madarász József ebből semmit sem érzékelt, a nemzeti érzület ködfátyla eltakarta szeme elől e folyamatokat. Pedig a Monarchia létrejötte, dacára a régi világ egyes – bár többnyire megváltozott tartalommal bíró – maradványainak (jogkövetkezmények nélküli nemesi címek például) végleg lezárta Magyarország feudális korszakát. Betetőzve azt a kétségkívül töréspontok szabdalta, ám mégis egy irányba ható folyamatot, amely a reformkorban vette kezdetét, 1848–1849-ben a nemzeti függetlenség víziójával felvértezve beteljesülni, majd a forradalom és szabadságharc bukását követően megtörni látszott, ám az abszolutisztikus be rendezkedés keretei között is folytatódott, majd 1867-ben „csupán” kiteljesedett.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Győri Egyházmegyei Levéltár (Győr) N 631 Acta personalia canonici. Francisci Ebenhöch. Ebenhöch Ferenc kivonata naplójából
- Országos Széchényi Könyvtár (Bp.) Quart. Hung. 1952. Haan Lajos naplója
- Bourdieu, P. (2002): Az élettrajzi illúzió. In: Bourdieu, P.: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest: Napvilág Kiadó, 68–77.

- Katona Cs. (2011): Ebenhöch Ferenc győri kanonok feljegyzései az élete során tett utazásokról. *Arrabona. A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeum közleményei*, 49, 1, 159–182. <https://googl/9PDRaf>
- Katona Cs. – Kovács E. (2014): A személyes emlékezet dokumentumai. *Turul*, 87, 2, 41–47. <http://www.mhgt1883.hu/index.php/turul-3/2014/turul-30>
- Kozocsa S. (s. a. r.) (1940): *Kassai Vidor emlékezései*. Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, http://mtdaportal.extra.hu/books/kassai_vidor_emlekezesei.pdf
- Kövér Gy. (2006): Az érettségi éve: 1914. Napló és önéletírás metszéspontjai. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Személyes idő – történelmi idő. (Rendi társadalom – polgári társadalom, 17.)* Szombathely: Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület–Vas Megyei Levéltár, 215–231. https://library.hungaricana.hu/en/view/VASM_Rt_17/?pg=215&layout=s
- Lejeune, P. (2003): Emlékezet, dialógus, írás. Egy élettörténet története. In: Z. Varga Zoltán (szerk.): *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból.* (Ford. Bárdos Zs., Gábor L., Házás N. et al.) (Szöveg és emlékezet sorozat) Budapest: L'Harmattan, 130–166.
- Madarász J. (1883): *Emlékirataim, 1831–1881*. Budapest: Franklin-Társulat, <https://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/konyvek/konyvismertetok/item/370-madarasz-jozsef-emlekirataim>
- Tyekvicska Á. – Andor Cs. (szerk.) (1998): *Nagy Iván naplója (Visszaemlékezések).* (Nagy Iván Könyvek, 1.) Balassagyarmat: Nagy Iván Történeti Kör, https://library.hungaricana.hu/hu/view/NOGM_NIK_01/?pg=0&layout=s

ELMARADT NEMZETISÉGI KIEGYEZÉS(EK)¹

MISSED COMPROMISE(S) WITH NATIONALITIES

Szarka László

kandidátus, tudományos főmunkatárs, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
szarka.laszlo@btk.mta.hu

Kulcsszavak: nemzet, nemzetiségek, nemzeti mozgalmak, horvát–magyar kiegyezés, Erdély, Eötvös József, 1868. évi nemzetiségi törvény

Keywords: nation, nationalities, national movements, Croatian–Hungarian compromise, Transylvania, József Eötvös, Nationalities Law (1868)

Kelet-Közép-Európa nemzetépítő nacionalizmusai számára az 1848. évi polgári forradalmak egyszerre jelentették saját etnikai társadalmaik tömeges mozgósításának élményét, illetve a nemzeti célok jegyében kirobbantott fegyveres felkelések, testvér- és polgárháborúk konfliktusainak drámai tapasztalatát. Annak ellenére, hogy a magyarországi nem magyar nemzeti mozgalmak és a magyar forradalom tragikus összeütközései jórészt a nemzeti jogok, politikai célok és a közös hazáról alkotott hosszú távú államjogi elképzelések különbségeire voltak visszavezethetőek, mindkét oldalon már 1849 tavaszán–nyarán sokan belátták a nemzeti szembenállások hiábavalóságát. Az is tény persze, hogy a bécsi udvar mindent megtett a horvátok, szerbek, románok és szlovákok a magyar kormányval szembeni fellépése érdekében. Bécs az udvar iránti lojalitásukat a neoabszolútizmus évtizedében csak korlátozott érvényű nemzetiségpolitikai engedményekkel honorálta.

1848–1849 magyar kormányzó körei, mindenekelőtt Kossuth Lajos és Szemere Bertalan, Eötvös József és Teleki László fokozatosan tisztába jöttek a nemzeti mozgalmak természetével. Belátták, nem lehet kizárólag a polgári egyenlőségszermény és szabadságjogok érvényesülésétől, az érdekegyeztetés elveinek gyakorlatba ültetésétől elvárni a nemzeti egyenjogúság megszületését, sem a nem magyar népek azonosulását a polgári Magyarországgal. Megkésett felismeréseik mélységét jól jelezte a „kisebb nemzetiségekről” szóló törvénytervezet, amelyet 1849. július 28-án Szemere Bertalan miniszterelnök és Kossuth kormányzó elő-

¹ A tanulmány az NKFH (OTKA) K 113004. sz. kutatási programjának eredményeire támaszkodva készült.

terjesztése alapján, rövid, de heves viták után a szegedi országgyűlés elfogadott. Ez végre szakítani próbált azzal a Szemere szavai szerint „arisztokratikus” magyar felfogással, amely „más népiségek követeléseivel” szemben csak a magyar nemzet jogait kívánta demokratikus alapokra helyezni. A „Magyarország határai közt létező minden nemzetiségek szabad kifejlődésének biztosításáról” rendelkező törvény a hatalmát 1849 augusztusában elvesztő forradalmi nemzedék nemzetiségpolitikai önkorrekciójának és szándéknyilatkozatának tekinthető, illetve fontos kiindulópontnak az alkotmányos viszonyok helyreállítását követő nemzetiségpolitikai újrakezds idején, 1861–1868 között.

A szabadságharc súlyos erdélyi, délvidéki nemzetiségi belháborúi, a horvát–magyar konfliktusok látszólag egyértelművé tették, hogy a 19. század közepétől a magyar államiság megújítása, tartós alapokra helyezése többé nem képzelhető el az ország lakosságának nagyobbik felét kitevő nemzetiségekkel – mint közösségekkel – való kiegyezés(ek) nélkül. Ami azt is jelentette, hogy a magyar kérdés pozitív megoldási alternatívái ekkortól kezdve már nemcsak a Monarchia államjogi belviszonyainak rendezésétől, hanem a nemzetiségi kérdés államjogi szintre emelt megoldásától és a különböző státusokban élő dunai nemzetek együttműködésétől egyformán függttek. Annál is inkább, mert a nemzeti területek uniójának gondolatában testet öltött nemzeti egységesülés gondolata nemcsak a magyar nemzetépítés szempontjából számított centrális kérdésnek, hanem a nagyromán, illír, csehszláv, lengyel törekvéseket ugyanúgy a saját nemzeti területük egységének vágyképei mozgatták. Ezzel pedig az érintett nemzetek jelentős részének otthont adó Monarchia, s azon belül a Magyar Királyság többször is szembesülni volt kénytelen.

1848 nemzedékének és örökségének utóbb sokat vitatott nagy dilemmájává vált: lehetett-e, kellett volna-e a poliglott Magyarország egyre erőteljesebb nemzetiségi mozgalmait a magyar alkotmányosság keretei közt olyan jogokkal szabályozni, amelyek más irányba terelhették volna a nemzetiségi kérdés alakulását? Találhattak volna-e olyan megoldást, amely révén – az ország egységét nem veszélyeztetve – a „különböző nyelvű népek” nemzetépítő törekvése és lojalitása egyaránt jogi garanciákat nyerhetett volna? Különböző alapállású történészek ma is úgy látják, a reformkori nemzedék nem egyszerűen csak tévedett, amikor azt feltételezte, hogy a nem magyar népek nemzetépítő nacionalizmusai kordában tarthatóak, amennyiben a polgári szabadságban egyesülnek az ország népei, hanem 1849 nyaráig saját nemzet- és államépítő törekvéseiket próbálták az ország többi nemzetiségére ráerőltetni.

Reformkori nyelvharcolok, felségfolyamodványok, egyházi és irodalmi beadványok, memorandumok, vitriolos újságcikkek hosszú sora bizonyítja, a horvátok, a magyarországi és erdélyi románok és szászok, a szerbek és a szlovákok értelmiségi vezetői folyamatosan vitában álltak a magyar politikai elit tagjaival. Arról próbálták meggyőzni őket és a külvilágot, hogy számukra egyedül az olyan

megoldások elfogadhatóak, amelyek elismerik nemzeti különállásukat. Az immár nyelvi-kulturális önállóságuk megfogható produktumaira, szótárakra, irodalmi újságokra, évkönyvekre, kulturális egyesületekre, egyre jobban körülírt és megszervezett etnoregionális, egyházszerkezeti hátrországokra támaszkodva, 1848-ban a karlócai szerb, a lipótszentmiklósi szlovák, a balázsfalvi román memorandumok már a teljes vértetben fellépő territorializált, nemzetépítő nacionalizmusok megnyilatkozásai voltak. Erdély autonómiájának, illetve a szerb és szlovák tartományi különállás megteremtésének szándéka mögött a többségi jogosítványokkal rendelkező nemzetépítés követelményei fogalmazódtak meg. Ezek a törekvések egyszerre próbálták meg kihasználni a birodalom és a magyar állam rászorultságát, s az alkotmányos átalakulás kínálta lehetőségeket.

Ezekben a nemzeti memorandumokban először követelték közösségeiknek az ország teljes jogú nemzeteiként való elismerését és az általuk lakott területek különleges státuszának biztosítását. Kossuthék 1849 tavaszáig kitaróan ragaszkodtak ahhoz, hogy az alkotmányos szabadság önmagában képes lehet a nem magyar „népfajokat” egy „polgárzati közös nemzetiségben egymás között egyesíthetni”, s ezen az alapon „egyek lehetünk az Adriai tengerig”. Jóllehet a Monarchia osztrák térfelén az 1848. áprilisi osztrák és az 1849. március 4-i oktrojált birodalmi alkotmányba is bekerült a *Gleichberichtigung*, a nemzetiségi egyenjogúság elve, a cseh, lengyel, olasz, délszláv tartományokban élő nemzeti társadalmak számára a Monarchia keretei közt kínált kulturális, nyelvi jogok végső soron szintén elégtelen megoldásnak tűntek.

Így azután aligha véletlen, hogy a – sokfelé ágazó, egymással gyakran kibékíthetetlen ellentéteket kitermelő – magyar történeti közgondolkodásban a reformkor és a forradalom, a neoabszolútizmus és a provizórium, illetve a kiegyezés korszakainak nemzetiségi politikáját egyszerre szokás Európában egyedülállóan progresszív elképzelésként túlértékelni, illetve hiperkritikus jelzőkkel minősítve minden későbbi nemzeti tragédia előidézőjeként emlegetni. Aligha véletlen, hogy az adott kor alternatíváiból, reális lehetőségeiből kiinduló értékelés általában megértőbb, méltánylóbb. Az egész legújabb kori történelmünket a történeti ország 20. század eleji felbomlása felől értelmező történelemszemlélet viszont rendszerint kritikus, sőt elutasító, s ezzel együtt a „túlfeszített lényeglátás” hibáit tükrözi.

Mint ahogy annak is nyomós okai lehetnek, hogy a magyar közemlékezet általában 1848 forradalmát és a kiegyezést szorosan egybekapcsolja, előbbi folytatását, betetőzését látja a Deák, Eötvös és Andrássy által sikerre vitt 1867. évi alkotmányos fordulatban. Mindeközben a kossuthi emigráció kiegyezést elutasító érvrendszere is folyamatosan jelen van 1867 köztörténeti megközelítéseiben. Az 1848–1849. és az 1867–1868. évi nemzetiségi döntések, törvények egybevetésében, az elmulasztott nemzetiségi kiegyezések következményeinek, a nem magyar társadalmak magatartásának mérlegelésében szintén sok az ellentmondás. Az or-

szág nemzetiségi társadalmi számára a Béccsel való kiegyezés kevés jót ígért. Mint utóbb kiderült, joggal tarthattak attól, hogy a birodalmi pozíciókhoz jutó magyar államnacionalizmus megpróbálkozik az ország nemzetállami jellegének felerősítésével, s akadályozni fogja a nemzetiségi emancipációs törekvéseket.

FÖDERALIZMUS, AUTONÓMIA VAGY NYELVI EGYENJOGÚSÁG

A forradalom és szabadságharc itthon maradt, illetve az emigrációból hazatért vezetői – Kossuthal és legszűkebb körével ellentétben – Magyarország helyét és jövőjét a Habsburgok vezette Monarchiában, a Béccsel való kiegyezésben látták biztosíthatónak. Ez a reálpolitikai alapállás az 1860-as évek közepén számolt a birodalmi keretek fenntartásának kül- és belpolitikai fontosságával, a kialakuló egységes Német- és Olaszország nyomán átrendezendő európai nagyhatalmi erőviszonyokkal. Ugyanakkor akarva-akaratlan 1848 dilemmáit is átörököltette a dualizmus viszonyai közé.

Kossuth – jórészt a kelet-európai emigrációktól érkező impulzusoktól inspirálva, s a Habsburg-hatalom gyors meggyengülését feltételezve – a dunai népek konföderációs összefogásában látta a Bécs-központú monarchia alternatíváját. Ezzel együtt már emigrációja elején felismerte, hogy Magyarországon belül szintén komoly engedményeket kell tenni a nemzetiségeknek ahhoz, hogy a szomszédságban élő testvérnépeikkel társulni lehessen. Ugyanakkor figyelmen kívül hagyta a régió születőben lévő nemzetállamainak és rendszerfenntartó nagyhatalmainak még hosszú ideig képlékeny viszonyait, és nem számolt eléggé a magyarországi közhangulat konszolidációs igényeivel. Deák, Eötvös és Tisza Kálmán viszont jól érzékelték, hogy a konzervatív magyar elit által már korábban kezdeményezett kiegyezési tárgyalásokat a magyar közvélemény nagyobbik része támogatta, amennyiben azok az ország alkotmányos különállásának, s területi egységének újratereztését ígérték.

Mindeközben a román, szerb, szlovák nemzeti mozgalmak sem kívántak az 1848–1849-ben megfogalmazott céljaikból engedni. Különösen azt követően, hogy több alkalommal, így az 1860. októberi diplomában maga az uralkodó is egyértelművé tette, Magyarországon is fontosnak tartja a nemzetiségi egyenjogúság intézményesítését. Alább a kiegyezés előzményeinek és következményeinek magyar és nem magyar nemzetiségpolitikai elképzelését vizsgáljuk. Mindenekelőtt arra keressük a választ, miért vált olyan élesen ketté, s került egymással szembe az ország helyzetének konszolidálását óhajtok részéről szükségesnek vélt két kiegyezés: az udvarral, illetve az országon belüli nemzetiségekkel megkötendő kompromisszum.

Kossuth és Teleki László voltak azok, akik számára nem volt kétséges, hogy az ország jövője szempontjából a nemzetiségekkel való *modus vivendi* megtalálá-

sa fontosabb, mint a bécsi udvarral és kormánnyal való egyezkedés. Elsőként és talán a legélesebben 1849 márciusában Teleki László fogalmazta meg a nemzetiségekkel megköthető kiegyezés fontosságát. Ezt írta Kossuthnak: „Azt hiszem, nem annyira az osztrákokkal, mint szerbekkel, horvátokkal és oláhokkal kellene egységre lépni. [...] Ausztriát nem lehet különben megbuktatni, s tönkre silányítani, mint ha Magyarhont a konföderáció bázisán rekonstruáljuk.” Ő egyébként később is úgy gondolta, hogy a soknemzetiségű ország egységét csak akkor lehet fenntartani, ha a bőkezűen osztott nemzetiségi jogokkal teremtik és erősítik meg az országot lakó nemzetiségek lojalitását.

Kossuth kütahyai, majd turini önkorrekcióiról – a magyar emigrációs eszméknek kijáró módon – hol rajongva, hol lekezelő hangon szoktak véleményt mondani. Tény, hogy az 1848–1918 közötti évtizedek nemzetiségpolitikai irányultságában, önképében és ezzel együtt a mai magyar köztörténeti megítélésében nem a kossuthi önkritika tradíciója dominál, hanem – a korabeli elutasító magyar fogadtatással egybecsengően – mind a kulturális autonómiák irányába mutató 1851. évi alkotmánytervezet, mind pedig a dunai konföderációs tervezet irreális elemeinek kritikája. Ebből viszont 1861–1868 között is az következett, hogy nem – vagy nem elsősorban – a ’48-as hibák és mulasztások okait és kijavításának lehetőségeit kereső kossuthi alapállás, hanem a magyar önállóság helyreállításának és a nemzetállami pozíciók megerősítésének a vágya határozta meg a nemzetiségi kérdés kezelését. Mindazonáltal a kiegyezés megítélésében ma sincs teljes összhang. A dualizmus kori magyar állam korlátozott szuverenitása, a területileg sok száz év után újraegyesült, de felerészben nem magyar Magyar Királyság Habsburg-monarchián belüli önállósága, illetve a Pragmatica Sanctio deáki újraértelmezése ma is a kiújuló és lezáratlan viták tárgya. Mindebben a kiegyezéssel párhuzamos nemzetiségpolitikai rendezés problémája is fel-felbukkan.

Az összefüggések jobb megértéséhez látni kell, hogy Kossuthék az emigrációban radikálisan új utakat kerestek. Elméletileg tetszetős és racionális, a gyakorlatban azonban nehezen kivitelezhető alternatívákat találtak Magyarországon és a dunai népek nemzetiségi kérdéseinek kezelésére. 1850 júniusában *Éjszakkéleti szövetséges státusok* megnevezés alatt Telekinek írott levelében mérlegelte először a Fekete-tengertől a Baltikumig terjedő konföderáció lehetőségeit. Ezt azután Teleki László párizsi lengyel, román emigrációs körökkel való tárgyalásai és más információk alapján folyamatosan tovább fejlesztette. Ami pedig a belső magyarországi helyzet alakítását illeti, 1851-ben a brüsseli programban, illetve a kütahyai alkotmánytervezetben alapozta meg a nemzetiségek egyházakéhoz hasonló, kulturális önkormányzatiságra épülő megoldási elképzelését.

A „Magyarország alkotmányának alapvonásai tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására” című tervezetében Kossuth a községi, megyei képviselőtestü-

letek által megvalósuló „népfelség” mellett a nemzetiségi érdekek képviselőit az egyházak mintájára létrehozandó társulások, „nemzeti egyetemek” létrehozásával gondolta megoldhatónak. Ezek élére „nemzeti főnököket”, „vajdát” vagy „hoszpodárt” választhatnak. Az ily módon területhez nem kötődő társulások messzemenő egyházi, kulturális, oktatási önkormányzatként működhetnek. Ugyanakkor a községek, megyék többségének szabad nyelvhasználatát biztosítva, a nemzetiségi megyéket a nemzetiség bázisaként elfogadva, a nemzeti egyetemek társulásának területi kiterjedésével is számolt az 1851. évi tervezet. Kossuth mindazonáltal igyekezett a nemzetiségi jogkiterjesztés folyamatában kijelölni azokat a határokat, amelyek az ország területi és politikai integritását végveszélybe sodorhatták volna.

Az általános választójog, a jogegyenlőség, a helyi, megyei többséghez kötött nyelvhasználat, a „nemzeti egyetemek” önkormányzatisága ezzel együtt egy egészen más, a dualizmus korában elsősorban az ausztriai nemzetiségpolitikára jellemző perspektívát rajzolt fel. S éppen a ciszlajtániai modellben megfigyelhető organikus modell jelezte, hogy a birodalom két része közti tetemes különbségek ellenére lett volna esély, s nemcsak a teóriák szintjén, új jogi megoldások bevezetésére. Mindez adhatott volna esélyt a rutén, szlovák, sváb, szász nemzetiségi társadalmak többségére jellemző lojalitás megőrzésére, a román, szerb közösségekben pedig ezen túl az együttműködés intézményi mechanizmusainak kialakítására, működtetésére.

Eötvös József, aki Kossuthtal, Telekivel, Klapkával egyezően a forradalom és szabadságharc bukásának okai közt a nemzetiségi kérdést a legfontosabb tényezők közé sorolta, velük ellentétben nem a nemzetépítő nacionalizmusok állami szintre emelésében, hanem a nemzeti szempontból semleges államszerkezet kialakításában látta a hosszú távon működőképes megoldást. Nem vonta kétségbe az ország valamennyi népének jogát az önálló nemzeti fejlődésre, de az állam egységének kívánalmát a nyelvi különbségekből adódó gyakorlatias megoldásokkal kívánta ötvözni. Európai rangú nemzetiségelméleti munkái – különösen *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra* (1851, 1854), illetve az 1865-ben *A nemzetiségi kérdés* címmel megjelent többretegű elemzései – jól tükrözik Eötvös elkötelezetten liberális értelmező és tervező tevékenységét. Ő volt az, aki az 1860-as évek elején megpróbálta a soknemzetiségű Magyarország területi, politikai integritását megőrizve, a lehető legmesszebbmenőkig kielégíteni a nem magyar népek nemzetépítő és emancipációs törekvéseit. Mindeközben a birodalmi nemzetiségi politika egészére is rálátással bírt.

Az 1861. évi országgyűlésen általa kezdeményezett nemzetiségi törvényelőkészítő munkálatok során többször is hangsúlyozta a feladat mibenlétét. A felirati oldalon álló Eötvös május 17-én a nemzetiségi kérdés mindenki számára elfogadható, tartós megoldását az egész Monarchia és Magyarország, valamint az egész dunai térség és az európai szabadság szempontjából egyaránt centrális kérdésnek

nevezte. Ennek megfelelően sikerült elérnie, hogy a képviselőház a kérdés tárgyalására egy huszonnét fős bizottságot küldött ki. A képviselőház határozata szerint a nemzetiségi igények kielégítését tette első helyre az országgyűlés feladatai közt, a vallási egyenjogúság és az úrbérrel kapcsolatos mindenfajta birtokviszonyok rendezése mellett.

A bizottság által elkészített jelentés a szlovák, szerb és román beadványok területi alapú autonómiatörekvéseit elutasítva, kettős alapvetést fogalmazott meg. Egyrészt leszögezte, hogy a nemzetiségi egyenjogúság csakis „a magyar állam történelmi fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzet” keretében valósulhat meg. Másrészt egyértelművé tette, hogy „az országban lakó minden népek, név szerint: a magyar, szláv, román, német, szerb, orosz, sat. – egyenjogú nemzetiségnek tekintendők, melyek külön nemzetiségi igényeiket az ország politikai korlátain belül az egyéni és egyesülési szabadság alapján, minden további megszorítás nélkül szabadon érvényesíthetik”. Ez az elvi álláspont volt az, amelyhez képest az önálló tervezetben lefektetett nemzetiségi különvélemény is csak a magyar és nem magyar népek teljes egyenjogúságának kívánalmában tért el. Valójában tehát 1861 nyarán a nemzetiségi kérdés történetében először, konszenzus közeli állapot teremtődött a „nemzetiségi kiegyezés” ügyében.

A nemzetiségi autonómiaprogramok rendszerbe foglalását, a föderalisztikus megoldások irányába mutató kísérleteket Eötvös idő előttinek és az ország államjogi stabilitásának biztosítása előtt veszélyesnek tartotta. Az osztrák és a magyar állam, s ugyanígy az 1860-as évek közepén már körvonalazódó dualista monarchia az ő értelmezésében mindenki számára előnyös „civilizációs” keretnek számított. A nemzetiségi eszmék általa feltételezett fokozatos háttérbe szorulásáig ez a nyugati civilizációs keret szerinte bőven kárpótolta volna a kis népek jogi, területi önállóságának hiányát, kivált, hogy maguk is haszonélvezői lettek volna nemzeti kultúráik fejlődésének.

Eötvöshöz hasonlóan, de a nemzetiségi kérdés rendezését kezdettől fogva az udvarral való kiegyezés mögé helyezve, Deák Ferenc a nemzetiségi kérdésben is megtalálni vélte az 1848–1849-ben elejtett szálak továbbvitelének lehetőségét. A rendi nemzet reformkori, jórészt Kossuthoz köthető átértelmezéséből kiindulva, az egységes magyar politikai nemzet fogalmi és politikai korlátai közt egyre szűkítve a törvény emancipációs funkcióját, a nyelvi jogokra kívánta korlátozni a nemzetiségi társadalmak egyenjogúságának érvényesülését. A 21. század eleji európai nemzetközi és nemzeti kisebbségjogi jogforrások ismeretében elmondhatjuk, hogy Deák jogértelmezése sok tekintetben hasonlított a mai felfogáshoz: az államok egységét veszélyeztető minden nemzetiségi különjog kockáztatja az állami szuverenitás és az állam által szavatolt biztonság ügyét. Ezért csakis a nyelvi-kulturális alapjogok jelenthetik a nemzetiségi szabályozás egyedüli legitim terrénját.

Az októberi diplomával felemás módon helyreállított alkotmányosság előtt tehát a magyarországi nemzetiségpolitika három egymást jórészt kizáró variánsa került felszínre. Kossuth az ország nemzetiségi kérdését illetően a kulturális autonómiáig terjedő módozatokban gondolkodott. Hajlandó volt az ország főbb nemzetiségeit – némiképp meglepő módon a szlovákok és rutének kivételével – olyan kollektív testületi jogosítványokkal felruházni, amelyek az egyházi élet, az oktatás és a kultúra területén az önkormányzati modell fokozatos bevezetését eredményezhették volna. Ez a modell – Teleki radikálisabb elképzelései szerint – kezdettől fogva kiegészült volna a nemzetiségi megyékre épülő területi önkormányzati megoldásokkal. Éppen Teleki volt a legfőbb kezdeményezője annak is, hogy párizsi lengyel, román, emigrációs körökkel folytatott megbeszéléseken körvonalazott konföderációk kiépítésével kapcsolják egybe a térség szabadabbá váló nemzeteit. Kossuth és Teleki az 1850-es években, egymástól gyakran külön utakon, arra a következtetésre jutottak, hogy 1848–1849-es örökség továbbfejlesztését, s ezzel együtt a független Magyarország alternatíváját – a nem a Habsburgokkal, hanem a nemzetiségekkel való kiegyezésben kell keresni.

Eötvös József és Deák Ferenc viszont a vesztes szabadságharc tanulságaként – Kossuthal ellentétben – a történeti közjog folytonosságának helyreállítását és a Habsburgokkal való kiegyezést tartotta legfontosabb teendőnek. A nemzetiségi kérdés rendezését ők és híveik csak ennek alárendelve látták megvalósíthatónak. Deák mindezt az 1861. áprilisában összehívott országgyűlésen is hangsúlyozta. Minden – a magyarok és a nem magyarok közti félreértésre okot adó – törvény felülvizsgálását ígérve, kilátásba helyezte azon jogok megadását, amelyeket „az ország szétदारabolása és önállósága feláldozása nélkül” biztosítani lehet, hogy „a honnak minden nemzetiségű polgárai érdekében és érzelemben összeforranak”. Deák és Eötvös megszólalásainak kettős fő motívumát tehát a nemzetiségi jogki-terjesztésben, illetve az ország politikai és területi integritásának feltétlen elsőbbségében jelölhetjük meg.

A HORVÁT–MAGYAR KIEGYEZÉSTŐL ERDÉLY EGYESÍTÉSÉIG

Miként alakultak 1848 és 1868 között a magyarországi nemzetiségi politika szempontjából legfontosabb kérdések? Viszonylag kielezett helyzetek előzték meg a horvát–magyar kiegyezést, majd Erdély uniójának rendezését, ami egyik esetben sem vetített előre tartós és konszenzuális megoldásokat. Akár a többi nemzetiség esetében, a horvát kérdésben különösen 1848–1849 konfliktusai maradandó tanulságokkal jártak. A neoabszolutizmus nem sok pozitív változást jelentett a horvátok számára. A horvát–szlavón–dalmát „Háromegy Királyság” birodalmon belüli helyét az 1861-ben összehívott zágrábi szabor XLII. számú törvénye próbálta történeti indoklással új viszonyba emelni a Magyar Királysággal szemben.

A törvény Magyarországgal egyenrangú államként határozta meg az országot, széles körű kormányzati és törvényhozó autonómiával és minden horvát terület egyesítésére vonatkozó igénybejelentéssel. Az 1848-as különválás jogszerűségét megerősítve, lehetőséget hagyott a magyar–horvát viszony föderatív alapon való újrendezésére. A kérdés megoldásában érdekelt, de alapvetően jugoszláv orientációjú horvát nemzeti liberálisok viszont cserébe a Muraköz és Fiume átengedését, a boszniai horvát területek megszerzésének támogatását kérték volna Pesttől. Nem véletlen, hogy az 1866. évi első magyar–horvát közeledési kísérletek kudarccal végződtek.

Az osztrák–magyar kiegyezés ilyen körülmények közt, érthetően éles tiltakozást váltott ki Zágrábban. Az egyenrangú horvát államiság feltételét maga az uralkodó sem ismerhette el, s ezért feloszlatta a szabort, így a budai királykoronázáson nem voltak jelen a horvát képviselők. A kiegyezést követően horvát bánná kinevezett Levin Rauch vezette hungaroszláv unionista erőknél az 1867. decemberi választásokon az alkotmányosság helyreállításának ígéretével sikerült többségbe kerülniük. A magyar és a horvát törvényhozás küldöttsége 1868 áprilisában kezdte meg a kiegyezési tárgyalásokat.

A demokratikus hatalommegosztás kívánalmait többé-kevésbé szem előtt tartva, sikerült megegyezni az államközösség helyreállításában, s ezzel párhuzamosan abban a horvát autonómiamodellben, amely a belügyi, igazságszolgáltatási, vallás- és oktatásügyi kérdésekben messzemenő önállóságot és teljes körű horvát nyelvhasználatot biztosított a szábornak és a horvát kormánynak. Számos tisztázatlan kérdés mellett a horvát–magyar viszonyt komoly problémák is befolyásolták. A folyamatosan változó horvát pártpolitikai háttér, a bán és a báni kormány, illetve a magyar–horvát közös kormány – ellentmondásoktól sem mentes – működése miatt az utóbb a határőrvidékkel kiegészült Horvátország hiába volt haszonélvezője a szubdualista berendezkedés autonóm jogainak, a kiegyezéses rendszer ellenzői a horvát és délszláv nemzetépítés távlataiban gondolkodva, mindvégig kevesellték a társországi státust.

A román politikai elit nagyobbik része 1848 óta Erdély unióját csakis Erdély autonómiájának megőrzése mellett tudta volna elfogadni és támogatni. Ez az álláspont alakult ki az 1848. májusi, majd a szeptemberi balázsfalvi román nagygyűléseken. A radikális Simion Bărnutiu szerint a magyarok a jobbágyfelszabadítás és a polgári szabadságjogok kiterjesztésének ígéretével az erdélyi románság rabságát készítették elő. „Ne ülünk a magyar szabadság asztalához, mert annak összes ételei meg vannak mérgezve! Ne adjuk el országunkat és nyelvünket, mert egyszer elveszítvén, nem nyerhetjük többé soha vissza.”

A rövid életűnek bizonyult 1848–1849. évi unió egyesülés – különösen a tragikus erdélyi nemzetiségi háborúskodás után – az önkényuralom éveiben múltó epizódnak tűnt. Az 1850-ben helyreállított erdélyi közigazgatásban Bécs sikerrel igyekezett a magyar rovására a német és román nyelv használatát kiterjeszteni,

amivel tovább erősítette a románok magyarelles beállítódását. A románságnak az erdélyi megyei közigazgatásban való térhódítása az októberi diploma után tovább folytatódott. Az erdélyi magyarság által bojkottált 1863–1864. évi nagyszombeni tartománygyűlés törvényt fogadott el a román nemzet és a két román egyház egyenjogúsításáról, valamint a három erdélyi „hazai nyelv” egyenjogú hivatali használatáról, ami Erdély ügyét részben nemzetiségi kérdéssé is változtatta. Az erdélyi nemzetiségi jogok ugyanis sok vonatkozásban meghaladták az Eötvös által a nemzetiségi törvény előkészítése során tervezett standardokat. Ilyen körülmények közt Erdély autonómiájának fenntartására – mint a románság legfőbb követelésének kielégítésére – valójában sem az újbóli unióval, sem anélkül nem sok esély mutatkozott.

1867. február 15-én, az Andrássy-kormány hivatalba lépése előtt két nappal, a bécsi minisztertanácsi ülésen a kinevezett magyar miniszterelnök jelezte, hogy a magyar kormány Erdély unifikációját hivatalba lépésétől kezdve kész tényként kívánja kezelni. Ehhez március 8-án a magyar országgyűlés a felhatalmazást is megszavazta. Végül mindenben a magyar kormány álláspontja érvényesült. A királykoronázás után Ferenc József érvénytelenítette a szombati tartománygyűlésen elfogadott törvényeket, s ezzel az uniót elutasító román és szász politikusok tiltakozása ellenére, az 1848-as állapot jogfolytonosságának megerősítése, az erdélyi tartományi különállás jogrendjének, intézményeinek, így az erdélyi Főkörmányszék feloszlatása előtt megnyílt az út. Erre végül a nemzetiségi törvénnyel együtt, az 1868. évi XLIII. számú törvény elfogadásával került sor. Minthogy a magyar országgyűlési többség valójában az 1848. évi uniós állapot helyreállításának tekintette az aktust, merő illúzióknak bizonyult minden olyan román, szász s némely magyar vélemény, amely Erdély sajátosságainak tiszteletben tartását, vagy ahogy a kérdésben legnagyobb román tekintélynek számító Vincențiu Babeș képviselő kérte, a magyar–horvát kiegyezést mintának tekintő szerződéses viszony kialakulását remélte.

AZ 1868. ÉVI NEMZETISÉGI TÖRVÉNY

Amint azt a horvát és az erdélyi kérdés esetében röviden jeleztük, a bécsi udvarral és rajta keresztül az osztrák adminisztrációval megkötött kiegyezés alapvetően átrendezte a magyarországi nemzetiségi viszonyokat. A provizórium sokesélyes tárgyalási pozíciói, az ország egységével akkor még összeegyeztethetőnek tartott nemzetiségi egyenjogúság, s annak politikai intézményekben is megjeleníthető kompromisszumos elképzelései a kiegyezéssel idejétmúlt, aktualitását veszített megközelítéssé váltak. Az országgyűlés tizenhét román, hét szerb és egy rutén ellenzéki képviselője 1867. február 11-én önálló nemzetiségi törvénytervezetet nyújtott be az országgyűlés nemzetiségi bizottságának, és a szöveget közre is ad-

ták. A tervezet „az ország területi épségének és politikai egységének” kívánalmát elismerve 1. cikkelyében taxatív felsorolta a hat „történeti országos népséget”, amelyek „egyenjogú országos nemzeteknek ismertetnek el”. A vármegyék etnikai kikerekítésével külön törvényben határozták volna meg „az egyes nemzetiségek képviselése, s a nyelvek térkörének meghatározása és szabályozása céljából a népesség lélekszám szerinti többségének elvét”. Az arányos képviselést és közigazgatási részvételt lehetővé tévő elképzelést akár a mai dél-tiroli autonómia proporcionalitás elvére emlékeztető korai képletnek is tekinthetjük.

A magyar nyelv parlamenti és kormányzati nyelvként való elismerése mellett széles körű nyelvhasználati jogok és az anyanyelvi oktatás állami támogatása biztosították volna a tényleges nyelvi-oktatási egyenjogúságot. A több más rész kérdést a nemzetiségi egyenjogúság követelményeinek megfelelően rendező tervezet ugyanúgy eltávolodott az 1861. évi kompromisszumos javaslatától, mint a Nyáry Pál elnök által vezetett nemzetiségi albizottság 1867. júniusi javaslata. Nem szerepelt többé „az országban lakó minden népek” nevesített felsorolása, s azok „egyenjogú nemzetiségként” való meghatározása. Mint ahogy eltűnt a megyei hatóságok népképviselői elven alapuló választására vonatkozó kitétel is. Kimaradt a nemzetiségi jogok „egyesek és testületek” szerinti megkülönböztetése.

A nemzetiségi bizottság törvénytervezete elhúzódó, hosszadalmas előkészítés után, 1868. november 24-én került a képviselőház elé, amikor is a nemzetiségi képviselők ellenjavaslatként saját tervezetüket is beterjesztették. A vitában az igazi fordulatot Deák Ferenc felszólalása, az általa átfogalmazott és új preambulummal ellátott törvénytervezet hozta. Ez utóbbi lényegét, a politikai tekintetben „oszthatatlan, egységes magyar nemzet” premisszája jelentette, amelyre Deák mint a rendi nemzet örökébe lépett, a reformkori Kossuth által többször kifejtett s ezért létezőnek tekintett, valóságos tényre kívánt hivatkozni. Azt hangsúlyozta, hogy minderre azért volt szükség, hogy feloldja a politikai magyar nemzethez kötődő nyelvi egységnek – a magyar nyelv kormányzati és országgyűlési primátusának – és a nemzetiségi nyelvek szabad használatának elve közti ellentmondást. A törvény vitája során azonban minden nemzetiségi képviselő tiltakozott a nemzetiségeknek a politikai nemzet konstrukciójából való kihagyása és az egyes nemzetiségi társadalmak tételes egyenjogúságának elmaradt kinyilvánítása miatt. Svetozár Miletić, a nemzetiségi képviselő egyik kimagasló, Aurel Vladhoz, Alexandru Mocionihoz vagy a már említett Babeşhez mérhető szerb autoritása, aki a dualizmustól a realisabb nemzetiségi politikai kurzus kialakulását remélte, a multietnikus magyar állam önmeghatározásának hiányosságait tette szóvá. „A több nemzetiségű államnál kell, hogy az minden nemzetiségek jelegét magán viselje, ha csak nem akarja, hogy a nemzetiségek elemeit feloldó elemekké tegye. [...] Egyetlenegy politikai nemzet, egy politikai nemzetiség, az fictio oly államban, amely több nemzetből és nemzetiségből áll, és pedig olyanokból, melyek milliionokat számítanak.”

Az 1868. évi nemzetiségi törvény, együtt a horvát–magyar kiegyezést, illetve az Erdély unióját szabályozó törvényekkel, fontos, de felemás kiegészítő jogszabályai voltak a kiegyezési törvényeknek. Jelentős mértékben hozzájárultak a soknyelvű, sokvallású ország működőképességének biztosításához, a Horvátországgal való viszony szabályozott mederben tartásához, illetve Erdélynek – több mint három évszázadnyi különfejlődés utáni – a rendelkezésre álló ötven év alatt összességében sikeres politikai integrációjához. Ugyanakkor csak a horvát–magyar kiegyezés esetében sikerült konszenzus közeli helyzetet elérni. Az erdélyi, illetve a nemzetiségi kérdésben az érintett társadalmaknak nem adatott meg a lehetőség, hogy valóságos politikai reprezentáció képviselje érdekeiket, hiszen ahogy Deák a képviselőházban kifejtette, a politikai nemzet koncepcióján belül a nemzetiségeknek nem lehetett politikai képviselőjük.

Komoly fogyatéka volt a törvénynek, hogy előterjesztői legjobb meggyőződése ellenére a nemzetiségi társadalmakat és mozgalmakat csak az egyéni jogok szintjén próbálták nemzetiségi jogokkal ellátni, miközben az egyházi vagy az oktatási, kulturális jogok működtetéséhez eleve közösségi intézmények, garanciák voltak, illetve lettek volna szükségesek. A nyelvhasználati jogok tekintetében a kötelező, számonkérhető jogok érvényesítése helyett a megengedő dikció és a párhuzamos, hasábos kétnyelvű hivatali nyelvhasználat eleve megnehezítette, a 19–20. század fordulójától pedig egyre inkább ellehetetlenítette a hivatalos anyanyelvhasználatot.

A magyar politikai elitnek az uralkodóval kötött kiegyezésben elnyert államjogi garanciái a fenti okok miatt nem vagy csak részlegesen párosultak az egységes magyar politikai nemzet föderatív értelmű, patrióta alapozású állampolgári közösségként való működésével. Ami többé-kevésbé jól működött az osztrák–magyar, illetve a magyar–horvát viszonyrendszerben, egyre inkább új konfliktusok forrásává vált a nemzetiségi kérdésben. Jól jelzi például az ország népességének felét kitevő nem magyar nemzeti társadalmakhoz való kormányzati viszonyulást a 19. század végén elkezdődött helynév-magyarosítási gyakorlat, az egyesületek működését a nyelvhasználat miatt diszkrimináló rendelet vagy éppen az oktatáspolitikában teret nyert magyarosító igyekezet.

Szekfű Gyula a nemzetiségi ügyekre vonatkozó elképzeléseket a nagy liberális nemzedék – kivált Eötvös és Deák – „földöntúli idealizmusának” nevezte. Magát a nemzetiségi törvényt pedig „egyoldalú kiegyezésnek”. „...mi magyarok felajánlottunk és megadtunk mindent, amit csak méltányosság és akkori műveltségünkön uralkodó liberalizmus szerint kellett, sőt lehetett megadnunk... a nemzetiségek azonban, kik 48-as és abszolutizmus korabeli tanulságaikat siettek elfelejteni, visszautasíták legjobbainknak, Deák és Eötvösnek békülő kezét és passzív rezisztenciával elhagyták a magyar közéletet.” A *Három nemzedék* hanyatláselméleti narratívájába nem fért bele a nemzetiségek nemzeti közösségként való elismerésének, a politikai nemzet föderatív szerkezetként való meghatáro-

zásának tudatos megkerülése, az ország tényleges érdekeit felülíró nemzetállami csőtlátás kritikája.

Az 1868. évi törvény a nyelvi jogok terén is olyan mértékű csonkításokat hajtott végre 1861-hez képest, amelyek eleve magukban hordozták a Tisza Kálmán-kormány, s még inkább a századforduló kormányai által felkarolt közigazgatási, oktatási, egyesületi, felekezeti asszimilációs politika lehetőségét, s ezzel az egész kiegyezési rendszer legtöbb konfliktust felhalmozó szakpolitikai területévé züllesztette a korszak nemzetiségi politikáját.

Ma is sokan vitatják Bibó István eltűzött, Trianon felől megfogalmazott kiegyezés-kritikáját. Azt azonban érdemes mérlegelni, hogy az ország népességének felét kitevő nemzetiségi társadalmak egyenjogúsági törekvései nem értek célba. Éppen ellenkezőleg, a magyar nemzet- és állameszme szolgálatába állított, imponáló eredményeinek számszerűsítése révén a Magyar Királyi Statisztikai Hivatal által szakszerűen számontartott asszimilációs politika erősödött fel. Ez ellen pedig egyre radikálisabban léptek fel a nemzetiségi pártok és mozgalmak. A zsidóság kétségkívül tömeges és tartós, sikeres társadalmi integrációval együtt járó asszimilációja inkább kivételnek, semmint mintának számított.

Miközben a dualizmus kori magyar „nemzetállam” milliós nagyságrendű belső és külső vándormozgalmak, sikeres urbanizációs és iparosodási folyamatok révén valóban elindult a magyarosodás irányába, az ország belső kohézióját folyamatosan gyengítették az elmaradt nemzetiségi kiegyezések. A nemzetiségi béke helyett – a politikai magyar nemzetet grammatikailag is magyar közösségként kezelni kívánó rendeletek, törvények miatt – a dualizmus fél évszázada alatt a soknyelvű Magyarországon a nemzetiségi feszültségek nyertek teret. Mindez jól jelzi a kiegyezési berendezkedés történeti csapdájának egyik fő okát. „A magyar vezető réteg többsége [...] nem tudott, nem mert szembenézni ennek a három tételnek, a független, szabad országnak, az alkotmányos monarchiának és a történeti határoknak Magyarország számára való kibékíthetetlen ellentétével, mert túlon túl félt a Habsburgok hatalmától, és túlon túl félt a nemzetiségek elszakadási szándékától” – összegezte az *Eltorzult magyar alkat – zsákutcás magyar történelem* című esszéjében Bibó Deákék ország- és pozícióféléssel párosult liberalizmusának gyorsan megmerevedett közjogi konstrukcióját, majd így folytatta: „Aki pedig e félelmeket elfogadta kiindulási alapként, annak a számára hibátlan logikával levezetődött az, hogy ismerje el a kiegyezésben megvalósult szerkezetet alkotmányosságnak, holott nem volt az, függetlenségnek, holott nem volt az, és a történeti Magyarország biztonságos meglétének, holott nem volt az. Klasszikus példája ez annak, hogyan nyűgözi le a politikában a félelem mechanizmusa az értelem mechanizmusát.”

IRODALOM

- Bibó I. (1990): Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. II. Budapest: Magvető Kiadó, 569–619. <http://mek.niif.hu/02000/02043/html/350.html#361>
- Deák Á. (2014): *Polgári átalakulás és neoabszolútizmus, 1849–1867*. Budapest: Kossuth Kiadó
- Dénes I. Z. (2016): *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula – a történetíró és ideológus*. Pozsony: Kalligram Kiadó
- Galántai J. (é. n. [1995]): *Nemzet és kisebbség Eötvös József életművében*. Budapest: Korona Kiadó
- Gángó G. (szerk.) (2013): *A kincset csak fáradtsággal hozhatjuk napvilágra. Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára*. Budapest: ELTE Eötvös József Collegium
- Katus L. (1993): Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. *Regio*, 4, 4, 99–128. <http://www.epa.oszk.hu/00000/00036/00016/pdf/07.pdf>
- Kemény G. G. (1946): *A magyar nemzetiségi kérdés története. I. rész. A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében, 1790–1918*. Budapest: Gergely R. R. T. Kiadó
- Mikó I. (é. n. [1989]): *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Budapest: Optimum Kiadó
- Pál J. (2010): *Unió vagy „unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872)*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület
- Ress I. (2004): *Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában*. Budapest: L'Harmattan Kiadó
- Schlett I. (2002): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája, 1868. (Magyar Néző)* Budapest: TTFK–Kortárs Kiadó
- Szabad Gy. (2002): *Kossuth irányadása*. Budapest: Válasz Kiadó
- Szász Z. (1986): Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867–1918). In: Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története*. III. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1624–1669.
- Szekfű Gy. (1989): *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest: Maecenas Kiadó

A KIEGYZÉS RITUALIZÁCIÓJA: FERENC JÓZSEF MEGKORONÁZÁSA

RITUALIZATION OF THE COMPROMISE: THE CORONATION OF FRANCIS JOSEPH

Varga Bálint

PhD, tudományos munkatárs, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
varga.balint@btk.mta.hu

Kulcsszavak: koronázás, kiegyezés, Ferenc József, Andrássy Gyula, Deák Ferenc, ünnepi kultúra, szimbolikus politika

Keywords: coronation, compromise, Francis Joseph, Gyula Andrássy, Ferenc Deák, festive culture, symbolic politics

Minden politikai tett szükségszerűen valamilyen, szimbolikus tartalmakat előhívó rituálé formáját is ölti. Murray Edelman szerint a „ritus az érintetteket szimbolikusan beavatja valamely közös vállalkozásba. Kényszerítő formában felhívja a résztvevők figyelmét összetartozásukra, közös ügyeikre és érdekeikre, ezáltal erősítve a köztük meglévő egyformaságokat, ami elégedettséggel és örömmel tölti el őket” (idézi Pál, 2012).

A kiegyezés rituáléját vizsgálni azonban nem egyszerű feladat. Ennek oka, hogy a kiegyezés tágabb értelemben véve egy több évig tartó folyamatot, szoros értelemben véve pedig az 1867. évi XII. törvénycikk elfogadását jelentette. Egyik értelmezéshez sem volt könnyű a politikai rituálék eszköztárát társítani, mert a rituálé szükségszerűen egy bizonyos eseményhez, helyhez és időponthoz kötődik. (Nem véletlen, hogy a kiegyezésnek soha senki nem ünnepelte meg a konkrét évfordulóját, mivel ilyet nem lehetett találni.) Ezért a kiegyezés folyamata helyett abból az eseményből lett politikai rituálé, amely egyrészt a kiegyezés közvetlen következménye, másrészt pedig a szimbolikus politika egyik klasszikus megnyilvánulása volt: Ferenc József magyar királlyá való koronázása. Mivel a szimbolikus politikának konkrét eseményekre, helyszínekre és szereplőkre van szüksége, ezért a koronázás aktusa nemcsak a másfél száz évvel későbbi kutató, hanem a kortársak számára is megtestesítette a kiegyezést.

A kiegyezés és így Ferenc József koronázásának politikai rituáléját a szimbolikus politika 19. századi átalakulásának kontextusában lehet a legjobban értel-

mezni. Amint a politika a 19. század során rendiből nemzeti liberálissá alakult, a szimbolikus politika is hasonló változáson ment keresztül. Nyugat-Európában a napóleoni háborúk után kezdődött el az ünnepi kultúra átalakulása: a politikai rituálékat korábban domináló felekezeti, dinasztikus és rendi értékek mellett, majd azokat egyre inkább felváltva a nacionalista és liberális politika értékei kerültek középpontba. Németországban először 1814-ben, a lipcei csata első évfordulóján tartottak olyan ünnepséget, amelynek tárgya a nemzet volt. A következő évtizedekben a német történelem jeles alakjaihoz köthető jubileumok szolgálták hasonló tartalommal, majd 1859-ben, Friedrich Schiller születésének századik évfordulóján történt meg először, hogy egy adott napon az ekkor politikailag nem, de mentálisan létező Németország városaiban egyszerre rendeztek német nemzeti tartalmú ünnepségeket.

Az ünnepi kultúra átalakulása Magyarországon néhány évtizeddel a németországi után vált érezhetővé. A nemzeti emlékezetkultúra a reformkorban indult útjára. Egyrészt a már létező egyházi ünnepi kultúra, mindenekelőtt Szent István katolikus kultusza és ünnepe töltődött fel egyre inkább nemzeti tartalommal (ez a folyamat még több évtizedig tartott, mert a protestánsok számára egy katolikus szent kanonizálása nem ment egyszerűen) (Klimó, 2003). Másrészt új, eredetileg is nemzeti tartalmú rituálék szökkentek szárba; ezek a reformkorban még jellemzően egy adott személyhez kapcsolódó kultuszok voltak. A korszak néhány fontos figuráját, mint Liszt Ferencet és Kossuth Lajost, a mai sztárkultuszhoz hasonlítható rajongással vették körül (például fáklyásmenetet rendeztek tiszteletükre, amikor egy adott városba látogattak). A nacionalista politika rítusai egyszerre használták fel a korábbi tömegrendezvények mintáit (karneválok, körmenetek, fáklyás felvonulások), és voltak maguk is teljesen új, bár történetinek tetsző invenciók. A politikai rituálék nemzetiesedése, illetve egyes személyek megünneplése helyett már inkább események emlékezetéhez köthető módja (például március 15. megünneplése) végül a dualizmus évtizedei alatt teljesedett ki (Varga, 2017).

A kiegyezésre és a koronázásra tehát a szimbolikus politika magyarországi átalakulásának kezdeti fázisában került sor, amikor a dinasztikus és a nemzeti-liberális reprezentációs rezsimek még egymás mellett éltek. Szerencsésen egybeesett ezzel a kiegyezés és a koronázás politikai logikája, azaz a király és a nemzet kibékülése és összhangja.

Ferenc József 1848 decemberében került hatalomra, de koronázásra akkor nem került sor. A koronázás elmaradását a háborús körülmények mellett az is magyarázza, hogy valójában egyetlen osztrák császárt sem koronáztak meg. Ferencet ugyan 1792-ben Frankfurtban német-római császárrá koronázták (így II. Ferencként lett német-római császár), de az Osztrák Császárság 1804. évi kikiáltását nem követte újabb koronázás, azaz I. Ferencként nem koronázták meg. Az ő utódja, I. (magyar királyként V.) Ferdinánd sem élt a lehetőséggel, hogy osztrák császárként megkoronázzák, és Ferenc József is tartotta magát ehhez. Az „ősi

alkotmányosság” merevsége miatt a magyar politikai elit számára viszont csak egy törvényesen megkoronázott uralkodó volt legitim, ezért a kiegyezés logikus következménye volt Ferenc József megkoronázása, amire 1867. június 8-án került sor díszes külsőségek között. (Az 1860-as években többször is felmerült Ferenc József cseh királlyá való megkoronázása Prágában, de ez végül nem történt meg.)

A koronázás ceremóniája egy több évszázados rituálé szerint zajlott, amelynek néhány pontját a kor követelményeihez igazították, így egyszerre tükrözte a hatalom hagyományos (isteni) és modern (nemzeti) legitimációját. Maga a koronázás a budai Nagyboldogasszony-templomban történt. A helyszín és a két koronázó személy közül az egyik, Simor János esztergomi érsek, hercegprímás, a magyar katolikus egyház feje, az uralkodó hagyományos, isteni legitimációját jelképezte: akárcsak ősei, Ferenc József is Isten kegyelméből uralkodik a magyar szent korona országai felett. A másik koronázó személy egyszerre volt a hagyományos és a modern hatalomgyakorlás szimbóluma: Andrassy Gyuláról van szó, aki két közjogi funkcióval is bírt annak érdekében, hogy mindenki a számára kedveset láthassa meg benne. Andrassyt 1867 februárjában Ferenc József nevezte ki a kormány elnökének, de felelősséggel a magyar országgyűlésnek tartozott. A koronázást tehát a *miniszterelnök* Andrassy a nép (pontosabban a magyar politikai nemzet) nevében tette meg, ezzel a korszak liberális politikai elveit érvényesítve. Ferenc József számára viszont nem volt elfogadható, hogy egy, a nép által választott országgyűlésnek felelős személy koronáz meg egy uralkodót, ezért ő a *nádorhelyettes* Andrassytól fogadta el a koronát. Nádor ugyanis a korszakban nem volt (az utolsó nádor, István főherceg 1867 februárjában meghalt), ezért az országgyűlés Deák Ferenc javaslatára Andrassyt megválasztotta nádorhelyettesnek, aki így egy rendi intézmény nevében is cselekedett, amikor Ferenc József fejére helyezte a koronát. (A koronázási szertartásnak különös pikantériát az adott, hogy Andrassy 1848–1849-ben a forradalmi hadsereg katonatisztje és a Szemere-kormány diplomatája volt, ezért 1851-ben Ferenc József nevében halálra ítélték, és távollétében szimbolikusan ki is végezték [Gerő, 1988].)

A hagyományos és a modern legitimáció kettőségét a koronázási menet helyszínei is mutatják. A rituálé a királyi uralmat szimbolizáló budai palotából indult. A koronázási menet innen a Nagyboldogasszony-templomba ment át, ahol megtörtént maga a koronázás aktusa. A menet innen a budai helyőrségi templomba tartott, ami a kiegyezés rendszere szerint az uralkodó vezénylete alatt maradt hadsereg révén a közvetlen uralkodói hatalomgyakorlást szimbolizálta. Újdonság volt, hogy a menet Budáról átment Pestre, az 1848-ban az ország fővárosává lett, a népképviselői országgyűlésnek otthont adó városba. A hagyományos királyi hatalmat szimbolizáló Budával tehát immár egyenrangú lett Pest, az országgyűlésnek, azaz a modern politikai nemzetnek helyet adó város. A Belvárosi templomnál a politikai nemzet képviselői előtt az uralkodó esküt tett az ország törvényeinek megtartására, majd a Lánchíd pesti hídfőjénél emelt dombra fello-

vagolva a négy égtáj felé suhintva az ország területének megtartását fogadta meg (Dux–Falk, 1867).

A király és a nemzet egységét a koronázási ceremónia számos pontja reprezentálta: követve az évszázados hagyományokat, a rituáléban az ország politikai elitje is részt vett, és látványosan hitet tett az uralkodó mellett. A ceremónia reprezentációjában keveredtek a nemzeti és a dinasztikus elemek. A koronázás színhelyei elsősorban magyar színekkel voltak díszítve, a résztvevők ruházata korábbi korok stílusaiból merített, azaz a nemzet (nemesség) múltját kívánta megjeleníteni (az eklektikus ruhaköltemények anakronizmusait persze kritika is érte). A koronázási ceremóniát nemcsak a nemzet politikai elitje használta fel ön-reprezentációra: a dinasztia is tudatosan törekedett arra, hogy az 1848–1849-ben megtépázott imázsát a rituálé során javítsa. Ennek leglátványosabb gesztusa az volt, hogy az uralkodó az ország által felajánlott készpénzajándékról lemondott a '48-as honvédek özvegyei és árvái számára. A ceremónia során az ekkor már igen népszerű bajor Erzsébet királynét reprezentálták a több helyen megjelenő kék-fehér színek, sőt az ünnepség néhány pontján még Ausztria piros-fehér színei is szerepet kaptak (a Nagyboldogasszony-templomban Liszt Koronázási misséjét az ilyen színekbe öltözött bécsi Hofkapelle zenekara adta elő). A koronázás – minden ódon hangulata mellett – jól mutatta a születőben lévő modern kultúrát: az ünnepség a magyar történelem első, tudatosan mediatisztált eseménye is volt, ahol fontos szerepet kaptak olyan modern technológiák, mint a fényképezés és a reklám (Tomsics, 2015).

A rendezők arra is figyeltek, hogy a helyi elitek is reprezentálva legyenek a rituálé során. A vármegyék, városok és egyéb közigazgatási egységek két ponton kapcsolódtak be a koronázási ünnepségbe: a koronázódomb építéskor megjeleníthették a számukra fontos múltat, a ceremónia során pedig küldöttséggel képviselthették magukat.

A koronázási domb a szertartás szimbolikájának egyik központi eleme volt. Mivel Pesten korábban nem volt koronázás, ezért újonnan kellett koronázódombot építeni. A Szapáry Antal főudvarmester-helyettes vezetése alatt álló koronázási szervezőbizottság ötlete nyomán a domb feltöltését az ország törvényhatóságaiól származó, történetileg nevezetes helyekről származó földdel végezték el. Ez az eljárás a historizmus korára olyannyira jellemző hagyományfetalálás jó példája. Azonban az a tény, hogy a törvényhatóságok kevesebb mint fele (konkrétan 42) küldött ténylegesen történelmileg jelentősnek tekintett helyről földet, jól mutatja, hogy a historizmus társadalomszemlélete még nem hatotta át a vármegyei és városi elitek egészét. (Fél évszázaddal később, 1916-ban, IV. Károly koronázásakor már az összes törvényhatóság történelmileg nevezetes helyről küldött földet.) A beküldött földek származási helye meglehetősen eklektikus képet mutat: különösen az északkeleti vármegyék előszeretettel választottak az anonymsi honfoglalás-hagyományhoz köthető helyszíneket, népszerű volt Szent István és László,

illetve több erdélyi fejedelem figurája, Komárom megye pedig Erzsébet királynéhoz kötődő helyszínt választott, ezzel egyszerre fejezte ki a dinasztia iránti lojalitását és a magyar nemzeti elvárásokat is. Az 1848–1849-es forradalom és háború még elég érzékeny téma volt ahhoz, hogy csak két törvényhatóság küldjön ahhoz kapcsolódó földet. Arad vármegyéről és városról van szó, ezek viszont a legérzékenyebb helyszínt, a világosi mezőt választották. Döntésüket konkrétan nem indokolták meg, de a kortársak számára nem is volt kétséges, hogy mit jelent Világos. A magyar állameszme potenciális kritikusaik irányítása alatt álló törvényhatóságok (tehát leginkább az erdélyi román és szász vidékek) közül Naszódra a dinasztikus lojalitást, a regionális és etnikai identitást egyszerre jelképező határövezredhez kapcsolódó helyszínről küldtek földet, míg a szász székek leginkább nem jelölték meg a föld eredetét (Pál, 2012). A koronázási domb szimbolikája tehát jól mutatta, hogy a helyi elitek sokféleképpen képzelik el a nemzeti múltat, de leginkább arra világított rá, hogy ami a fővárosban fontos (a nemzeti múlt megjelenítése), az nem biztos, hogy helyi szinten is jelentős (hiszen a törvényhatóságok fele nem bajlódott azzal, hogy elgondolkozzon a nemzeti múlt helyben megtalálható emlékeiről).

A törvényhatóságokat továbbá arra szólították fel, hogy három lovasból álló bandériummal reprezentálják az adott törvényhatóságot. A kor szokásai szerint ezeknek a lovasoknak a ruházata és a lovak felszerelése is egymással versengve mutatta be küldőik anyagi és kulturális színvonalát. A törvényhatóságok nagy része eleget is tett a felhívásnak, sőt számos törvényhatóság több lovast is küldött. Erdélyi törvényhatóságai viszont igencsak foghíjasan képviseltették magukat. Egyes törvényhatóságok anyagi okokra hivatkoztak (így tett például Fogaras vidéke), mások viszont azt érzékeltették, hogy illegitimnek tartják Erdély és Magyarország unióját, illetve az alkotmányos viszonyoknak az Erdélyben ekkor még vissza nem állított voltát. Így végül a szász székek és vidékek, a román lakosságú Naszód és Fogaras, illetve több székely szék sem küldött bandériumot a koronázásra. Egyetlen szász székként Brassó küldött bandériumot, ez viszont nem érkezett meg időben a ceremóniára (a fővárostól igen messze levő várossal ekkor még nem volt vasúti összeköttetés), így a koronázás az erdélyi szász és román elit nélkül zajlott le (Pál, 2008).

Annak ellenére, hogy a pest-budai koronázással Ferenc József horvát-szlavón királlyá is vált, a horvát politikai elit reprezentánsai bojkottálták a ceremóniát. Ennek oka az volt, hogy a horvát politikai vezető réteg a kiegyezésben Horvátország számára veszélyes aktust látott, mert attól félt, hogy Horvátország teljesen Magyarországra lesz integrálva. Beszédes, hogy egy évvel korábban állították fel Zágrábban Josip Jellašić bán szobrát, ami explicit azt üzenté, hogy Zágráb nem kér a magyarokkal való közösködésből. Ferenc József azonban 1867 tavaszán arra utasította a horvát parlamentet, hogy egyezzen ki a magyar országgyűléssel; erre a horvátok nem voltak hajlandóak, ezért az uralkodó feloszlatta a horvát

parlamentet, amely így nem tudott senkit sem küldeni a koronázásra. (Egy évvel később aztán megtörtént a horvát–magyar kiegyezés, és utólag kiállították a koronázási hitlevél horvát nyelvű verzióját is [Sokcsevits, 2011]).

A perifériák (Horvátország és Erdély egyes részei) bojkottja mellett eltörpült az, hogy néhány, Magyarország teljes függetlenségéhez ragaszkodó magyar országgyűlési képviselő látványosan nem vett részt a koronázási ünnepségen. Annak ellenére, hogy a kiegyezést a magyar politikai elit sokkal több tagja tartotta károsnak, országgyűlési reprezentánsaik többsége azonban jelenlétével adta áldását az új rendszerre, még ha annak részleteivel nem is értett egyet.

Így tehát hiába volt a nemzet és az uralkodó egységét szimbolizáló ünnepség kulisszái mögött a nemzeti egység valójában törekeny, a szervezők gondoskodtak arról, hogy az esemény szimbolikájával a nézők ne ezt a törekenységet, hanem a grandiozitást, a nemzet dicső múltját, és az uralkodóházzal létrejött harmónia miatt a nemzet fényes jövőjét lássák meg a ceremóniában.

IRODALOM

- Dux A. – Falk M. (1867): *Koronázási emlékkönyv 1867. Junius 8.* Pest: Deutsch testvérek, <http://mek.oszk.hu/09800/09839/>
- Gerő A. (1988): *Ferenc József, a magyarok királya.* Budapest: Novotrade
- Klimó, Á. von (2003): *Nation, Konfession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext, 1860–1948. (Südosteuropäische Arbeiten 117)* München: Oldenbourg
- Pál J. (2008): „Méltó föld” a koronázási dombhoz. Erdély és az 1867. évi koronázási ünnepségek. In: Czoch G. – Horváth G. K. – Pozsgai P. (szerk.): *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára.* Budapest: Korall Társadalomtörténeti Egyesület, 447–470.
- Pál J. (2012): Ünnepek és emlékezet. A dualizmus korának koronázási ünnepségei és a koronázási domb szimbolikája I–II. *Korunk*, 23, 9, 85–91., http://epa.oszk.hu/00400/00458/00584/pdf/EPA00458_korunk_2012_09_085-091.pdf 23, 10, 59–65. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00585/pdf/EPA00458_korunk_2012_10_059-065.pdf
- Sokcsevits D. (2011): *Horvátország a 7. századtól napjainkig.* Budapest: Mundus Novus
- Tomsics E. (2015): *Kacagány és camera. Az 1867-es koronázás fényképei a Magyar Nemzeti Múzeumban.* Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum
- Varga B. (2017): *Árpád a város fölött. Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországon.* Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet

Tanulmányok

ARANY JÁNOS, A MODERN KLASSZIKUS

JÁNOS ARANY, THE MODERN CLASSIC

S. Varga Pál

az MTA rendes tagja, egyetemi tanár
Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
varga.pal@arts.unideb.hu

Kulcsszavak: Arany János, korszakváltás, nemzeti irodalom, kulturális regiszterek, kulturális mintázatok, tagolt idomtéljesség

Keywords: János Arany, change of period, national literature, cultural registers, patterns of culture, well-proportioned fullness of form

A kultúra alakulásának felhalmozó jellege van. Nemzedékek örökítik egymásra a vallás, a jog, a tudomány, a költészet emberi tapasztalatokat értelmező mintázatait. A kultúra története mégsem egyenes vonalú; olyan változások tagolják korszakokra, amelyek megváltoztatják a tudás létrehozásának feltételeit. Michel Foucault episztéméváltásoknak nevezte ezeket, s a klasszikus és a modern episztémé határát a 18–19. század fordulójára tette; az irodalom, a művészet történetében a klasszika és a romantika közötti átmenet esik ekkorra.

A magyar irodalom alakulását gyakran külső, történelmi tényezők szakították meg. A 18–19. század fordulója nem episztéméváltást jelentett, hanem egy fejlődő szakasz drasztikus megtörését. Arany János fellépését az a felhalmozó folyamat előzte meg, amely e törést követően, az 1810-es években kezdődött, és az 1840-es években bontakozott ki; költészetének további alakulását viszont az a nagy szakadás alakítja, amelyet a szabadságharc leverése idézett elő.

A paraszti sorban élő szalontai hajdú-nemes kései sarja nem sokat tudott a századforduló irodalmi-kulturális szakadásáról s az újrakezdésről; műveltségét – a debreceni Református Kollégium szellemi kisugárzása folytán – a Biblia és az antik klasszikusok („Ovid”, „Virgil”, „Horác”) mellett a 18. században virágzó népszerű magyar irodalom hagyománya határozta meg. Ez a – magas és alacsony kulturális regiszter közt mozgó – irodalmiság a ponyvairodalomban teljesedett

ki, és Csokonai Mihályban érte el csúcspontját; szervesen illeszkedtek közegébe a helyi mondavilág történetei, amelyeket Arany apjától hallott.

A szakadást Arany számára az jelentette, amikor megismerkedett a – romantika jegyében újra fellendülő – magyar irodalommal. A romantika „dagálya” ellen a klasszikusokkal védekezett – immár a debreceni kollégiumban megismert Homérosszal, Szophoklészszel és Shakespeare-rel; az újabb magyar irodalomból egyedül a *Bánk bánt* értékelte nagyra. A nagy kivétel a romantikusok közt a „humoros” Byron, aki végigkíséri pályáját.

Aranyt, aki irodalmi műveltségét irány és cél nélkül használta fel a politikai aktualitások ihlette komikus eposzában (*Az elveszett alkotmány*, 1845), mégis a romantika tette vérbeli költővé; csak hogy nem annak első szakasza, hanem a második, amelynek meghatározó mozzanata a népiesség volt. Ezt a periódust Petőfi Sándor neve fémjelzi, aki *A helység kalapácsában* nevetség tárgyává tette Vörösmarty eposzát, a *Zalán futását*, a *János vitézzel* pedig a magas irodalom rangjára emelte a népies költészetet.

A romantika – a klasszicizmus időtlen és általános esztétikai normáival szemben – abból a modern tapasztalatból indult ki, hogy a kultúrák viszonylagosak és változóak, és csak saját hagyományaikra alapozhatnak. A kora romantika közös európai kultúrában gondolkodott, a folytatható hagyomány eredetét pedig a középkori keresztény-lovagi korra tette. A napóleoni háborúk után azonban kétséggé vált a nagy európai projekt, a modernizáció pedig az európai társadalmak nacionalizálódása előtt nyitott utat – az egyes társadalmak egészét lefedő nyelvi-kulturális mintázat létrehozását téve szükségessé. A kiindulást ehhez a népköltészet mint a nemzet eredeti állapotát reprezentáló kulturális jelenség kínálta. Az eszmei háttér Herder szolgáltatta; szerinte az egyes nyelvek gondolkodásmódja összemérhetetlen, és a belőlük sarjadó – kezdetleges, de legtisztább alakjukat a népköltészetben öltő – kultúrák egyenlő mértékben járulnak hozzá az egyetemes humanitáshoz. Herder elméletét a Grimm testvérek radikalizálták: szerintük a nemzetek eredeti kultúráját az orális népköltészet őrzi – ám ezt az idegen hatások alatt fejlődő, egyéni teljesítményeket írásban rögzítő magas irodalom elsorvasztotta.

A népies program kulcsembere nálunk Erdélyi János volt, aki jól ismerte az európai romantika újabb orientációját. Neki tulajdonítható az 1846-os pályázat is, amely szerint: „Készíttessék költői beszély, versben, melynek hőse valamely, a nép ajkain élő történeti személy, péld. Mátyás király, Toldi Miklós, Kádár vitéz stb. Forma és szellem népies legyen.”

Aranyt, aki csak jobb híján nyerte meg az előző pályázatot *Az elveszett alkotmánnyal*, az is ösztönözhetette, hogy – Ilosvai Selymes Péter 1574-es Toldi-históriája nyomán – lehetősége nyílt az irodalom múltja és jelene, illetve alacsony és magas regisztere közötti közvetítésre.

Maga az utóbbit hangsúlyozta – csatlakozva ahhoz a mozgalomhoz, amelyet Kölcsey Ferenc kezdeményezett a *Nemzeti hagyományokban* (1826); Vahot Imre a *János vitéz*t méltatta azzal, hogy költője nemcsak a műveltek, „hanem az egész erőteljes magyar nép költője”-ként lépett fel. Arany így ír: „döntessenek el a köz fal a népi és ma ugynevezett *fennköltészet* közt, és legyen a költészet általános, *nemzeti!*” (1847).

A népköltészet emancipációjának politikai vonatkozásai is voltak. Ha Toldi méltatlankodik, amikor nemes létére parasztnak titulálják, ebben benne van a paraszti sorban felnőtt Arany hajdú-nemes öntudata; a háttérben azonban a kor legfőbb politikai programja is kirajzolódik. Arany Petőfinek írja: a honfoglalók vére „részint csatatéren folyt el, részint a magvetők igénytelen gubája alatt rejlik. Az a vér szolgavérré sohasem fajúlhatott.” Ha a magyar nemesség századokon át a honszerzéssel igazolta kiváltságait, Arany itt a jogkiterjesztés programját legitimálja – csatlakozva Széchenyihez, aki a parasztságnak mint a nemzet legépebb részének a nemzetbe való beemelését szorgalmazta.

A regiszterek közötti áthidalás lehetőségét Homérosz eposzai kínálták. Arany az *Iliászt* és az *Odüsszeiát* – Herder nyomán – népeposzoknak, a naiv költészet mintáinak tekintette. Már a *Toldi* egyik első kritikusja észrevette, hogy a *Toldi* népiesége „nem csak a kifejezésmódban, nem csak a nyelvezet s verssel bánásban”, „hanem és leginkább a felfogás naivságában”, „e látszó öntudathiányban”, nép és költő tudati egységében áll (Toldy Ferenc: *Elbeszélő költészet*, 1847). Arany a tiszaháti paraszti-udvarházi életforma és tájnyelvi kifejezésmód közegében e naiv állapotra, egy közösség életvilágának spontán és reflektálatlan nyelvi megalkotottságára ismerhetett. A *Toldi* világának elemeit hasonlatok, metaforák, állandósult szószervezetek jelentései kötik össze, és fűzik egységes egészé. A szóképek többnyire köznyelvi metaforák kibővítései („Bence a kulacsnak nyakát kitekerte: / A kulacs sikoltott és kibuggyant vére”). A túlvilági erőket sem mitológiai alakok, hanem hasonlóságok, frazeologikus fordulatok idézik fel. Miklós a gyilkosság után egy nádásban bújik el; a hasonlatok a bujdosáshoz a halál, a nádashoz az alvilág képzetét társítják. A nádásban megölt farkasok egyrészt az ördöggel, másrészt Györggyel, a gonosz testvérrel kerülnek kapcsolatba. Miklós önmaga fölötti győzelmét a bika megfékezése mutatja; az elbeszélő előzőleg a hőst bikához – korábban a bikát emberhez hasonlította. A vihar az „égiháború”, a villám az „Isten haragja” köznapi metaforája révén az isteni erő megnyilvánulása lesz; amikor tehát az elbeszélő „égiháború”-hoz hasonlítja Miklós pusztító erejét, isteni attribútummal ruházza fel. A verselés sem egyszerűen „magyaros”; a ritmikai és mondattani egységek spontánnak ható egybeesése jellemzi. A hatást az sem zavarja, hogy Arany, lábjegyzetekben, a művelt olvasó számára megmagyaráz bizonyos tájnyelvi kifejezéseket.

A *Toldi* mégsem egyszerűen népies; az isteni akarat – a fátum – érvényesítésével a klasszikus eposzmintához is kapcsolódik, Lajos, a lovagkirály s a keresztény utalásrendszer pedig a romantika kezdeti, európai orientációjával is összekö-

ti. Arany számos világirodalmi reminiszcenciát is felhasznált (Homérosz mellett Firdauszi *Sah Naméja*, a *Nibelungenlied*, a francia lovageposz, a 19. századból Esaias Tegnértől a *Frithiofs saga*), s a főhős cselekedeteit a regényhez hasonlóan jól kiszámított lélektani motivációra alapozta.

A *Toldi* a nyelv és költészet herderi szellemű egységét valósítja meg – ez azt is megmagyarázza, hogy míg itthon osztatlan elismerést aratott, külföldön kedvetlenül fogadták; fordításban ugyanis legfőbb esztétikai hatástényezőjét kénytelen nélkülözni.

A siker folytatásra sarkallta Aranyt. A lovageposz hármastagolását követve (amely már Ilosvainál is érvényesült) a hős öregkorára esett választása – így keletkezett a *Toldi estéje* (1848/1854). A téma arra is alkalmas volt, hogy Arany tovább közelítse a népies epikát a regényhez. A cselekmény az első *Toldira* utal vissza: az öreg Toldi visszavonult falujába, saját sírját ássa, amikor hírt kap, hogy egy olasz vitéz elhódította az ország címerét. Ha Toldi azért hasonlott meg Lajos királlyal, mert az idegen – olasz – kultúrát hozott udvarába, most alkalma van elégtételt venni. Legyőzi az olaszt, s bocsánatot nyer a királytól – a fiatal apródok azonban gúnyolni kezdik a „rozsdás vitéz”-t, s Toldi hirtelen haragjában hármastagolást agyonüt közülük; indulata végül őt magát is megöli.

Regényszerű, hogy a király és a főhős ellentétes igazságokat képviselnek (a nyugatias haladás igénye – a nemzeti jelleg védelme), s ez önálló nézőpontokat hoz létre. A *Toldi estéje* nem egységes nyelvi világban játszódik, a főhős és a király más nyelvet, másféle metaforikát használ; Toldi arra inti a királyt, hogy „»Szeresd a magyart, de ne faragd le [...] / Erejét, formáját, durva kéréget róla: / Mert mi haszna simább, ha jól megfaragják? / Nehezebb eltörni a faragatlan fát«,” mire a király így replikázik: „»Hajt az idő gyorsan – rendes útján eljár – / Ha felülünk, felvesz, ha maradunk, nem vár«. Az elbeszélőnek is saját nézőpontja van – ám ez sem a vita eldöntésére szolgál; a lírai reflexiók – csakúgy, mint a költői képek – az elmúlás keltette humoros-elégikus hangoltságot közvetítik.

Ha Arany csak utólag tudatosította magában azt a korszakhatárt, amely költői fellépését megelőzte, az 1849-es válság drámai hatást gyakorolt rá. *Elegyes költői darabjai* előszavában (1867) a „szomorú catastropha” számlájára írja, hogy epikus művei nagyrészt töredékben maradtak; emiatt lett, úgy mond, hajlama s iránya ellenére szubjektív költővé. A fordulat mögött tehát az „objektív” – epikus – költészet válsága áll, ám kifejeződik benne Aranyban a (kora) romantikával szembeni idegenkedése is, amely a lírát mint a szubjektum önkifejezésének műfaját tüntette ki. Arany számára a költészet eredendően a kollektív szubjektum kifejeződése; „mi vagyok én, kérded. Egy népi sarjadék – írja Petőfinék 1847-ben –, Ki törzsömnek élek, érette, általa; / Sorsa az én sorsom s ha dalra olvadék, / Otthon leli magát ajakimon dala.” Erre utal vissza a *Letésem a lantot* című vers (1850): „Ki örvend fonnyadó virágnak, / Miután a törzsök kihál: / Ha a fa élte megszakad, / Egy percig éli túl virága.”

Aranynak arra a kérdésre kellett választ adnia, mit kezdjen költői tehetségével, miután közösségi ihletét elvesztette. E reflexiós kényszer egyrészt lírájának kibontakozásához, másrészt verses epikájának lírizálódásához vezetett.

Az első reakciók a (kollektív) költészet elvesztésével számot vető negatív *ars poetica*k. A *Letésem a lantot* mellett ilyen az *Ősszel*, amelyben két (nyelvi) világ áll szemben egymással. A vers először a derűs, nyáriás homéroszi világ elmúltát panaszolja, majd Ossziánt („Észak Homéroszá”-t) idézi meg; az „enyésző nép” dalnokának nyelvi horizontján kirajzolódó „őszi” természet képébe beleillik a nép s a népet megéneklő költő pusztulásának rajza.

A nyelvi világ ilyen megkettőzése már jelzi, hogy a költészet kollektív alapjának elvesztése nemcsak a népet és költészetét érintette. Arany rendre lebontja, deformálja, ironizálja azokat a hagyományos mintákat, amelyek az európai kultúrkörben élő ember számára értelmezhetőkké teszik az élet elemi tapasztalatait. Ilyen versei 1850–52-ből a *Fiamnak*, *Reményem*, *Kertben*, *A gyermek és szivárvány*, *Mint egy alélt vándor...*, *Visszatekintés* – s leginkább az *Évek, ti még jövődő évek*. E vers alanya először a banki ügymenet forgatókönyvével próbálja értelmezni a korai öregedést – a jövődő évek nem ősz hajszálakkal tartoznak neki –, de be kell látnia, hogy az élet nem írható le tisztességes üzletként. Ezután a betakarítás – bibliai és klasszikus asszociációkat is mozgósító – sémájához fordul (az *ősz* ’évszak’ jelentése alapján). A veszteségek fájdalma azonban ezt az értelmezést is elsodorja, s miután megrendül a hit–remény–szeretet újszövetségi értékrendje, a szenvedő önmagát megszólítva közli: „Szűnj meg, panasz; ne háborogj, szív! / Bűnöd csak egy volt: az erény” – hogy innen a sorskerék antik toposzának átalakításával a Semmi élményének kifejezéséhez jusson: „Vigasztalásul, annyi szenved, / És szenved nálam annyi jobb; / Miért ne én is... porszem: akit / A sorskerék hurcol s ledob!” Nem csoda, hogy Erdélyi János (aki kritikusként a kiengesztelés költői normájának szigorú számonkérője volt) felháborodva utasította el a vers pesszimizmusát.

Nyitott marad az éj, a víz és a lejtő mitikus sémáit egyesítő kép jelentése *A lejtőn* című 1857-es vers végén („Éltem lejtős útja ez; / Mint ki éjjel vízbe gázol / S minden lépést óva tesz”), a Krisztustól megátkozott jeruzsálemi varga apokrif legendájára célzó *Az örök zsidó* (1860) pedig – ironikusan – a halálra mint megpihenésre redukálja a megváltás keresztény képzetét („Szegény zsidó... Szegény szívem: / Elébb-utóbb majd megpihen”).

A válság valójában az episztéméváltás folyamatát élezte ki és gyorsította fel: az időbeliség elvének uralma alá kerülő gondolkodás keretei közt használhatatlanná vált a jelölők és jelentések időtlen azonosságán alapuló régi, allegorikus költői nyelv.

A verses epika lírizálódása már a *Toldi estéjével* megkezdődött; most azonban meghatározóvá válik ez a mozzanat. A műfaji mintát a byroni verses regény kínálta, amelyben a történet csupán alkalmat kínál az elbeszélőnek, hogy önma-

gára reflektáljon. Bolond Istók anekdotikus figurája azért lehetett az elbeszélés „hősévé”, mert alkalmas volt a humoros hangoltság kifejezésére. Az első ének (1850) így is kapcsolatban maradt a verses epika kollektív ihletével; Arany szerint „fesztelen alakjában mind subjektív élményeim s érzelmeim, mind a közhangulat humorának kifejezésére alkalmasnak látszott”.

Az első ének humora a hagyományos irodalmi-kulturális minták érvényességének megrendüléséből fakad; Byron műveivel nemcsak szubjektivizmusában rokon, de abban is, hogy (mint egy kritikus jelezte szerzőjüket) „Minden emberi és költői konvenció ellenében fegyvert ragadott”. Az életemények társadalmi-kulturális integrálását szolgáló konvenciók fiziológiai-szociológiai tényeknek rendelődnek alá; Istók születésekor például az eposzok módján megszemélyesített Élet és Halál kel küzdelemre – utóbbi azért engedi át az újszülöttet ellenfelének, mert „A győzelem előbb-utóbb enyém: / Szolgám az inség; annyiféle járvány, / Kórság, nehéz bú, gond, vak esemény” (meg persze a rossz versek). Ha Istók nagyanyja belehal unokája törvénytelen születésének szegényébe, igénytelen temetése a „végtisztesség”-nek épp csak látszatát biztosítja; Istók keresztelője mint beavatási rítus nevetségessé válik, mert az iszákos keresztanya Katalinnak keresztelteti a fiút. Amikor aztán elveszíti a csecsemőt, az már a Halál emlegette „vak esemény” – mint ahogy az is, hogy Istókot cigányok találják meg, s egy lóért cserébe eladják egy orgazdának. Mindezzel Arany a „kerek” történetre alapozó irodalmi elbeszélést is parodizálja; a lejáratott kulturális minták között az irodalmiak is ott vannak. Az alakzatok (a *Toldi estéjéhez* hasonlóan) az elbeszélő beállítódásának kifejezését szolgálják (például „ünnepelt hősem nem áll magán csak, / Mint egy bitófa, a lét-ösvenyen”).

E perspektíva az irodalmi hagyománynak azt a rétegét szabadította fel Aranyban, amelyet a *Toldi* írásakor gondosan elrejtett. Ilosvai *Toldija* még őrizte a népi kultúra testiségben tobzódó „karneváli” jellegét; ha Arany annak is köszönhette *Toldija* sikerét, hogy beolvasztotta a főhős jellemrajzába az erős fizikum, a lobbanékonyaság vonásait – általában, mindent elkerült, amit a kor „pórias”-nak bélyegzett –, most vonzódást érzett e hagyomány iránt. Ez ihlette *A nagyidai cigányok* című „hősköltemény”-t (1851); a 16. században játszódó (valóságos hátterű) történetben a cigányoknak, burleszk fordulatok közepette, sikerül megtartaniuk Nagyida várát a németekkel szemben, de hebehurgyaságuk miatt végül feladására kényszerülnek. A mű abban közelít a *Toldi*hoz, hogy egy naiv életformából és a benne gyökerező nyelvi szemléletből – ezúttal a cigányokéból – sajátos világ teremtődik, s az elbeszélő maga is belül van ezen. A befogadó paradox helyzetbe kerül – idegen és saját helycseréjét éli meg. Miközben a sodró komikum átélhetővé teszi a civilizációs önkontrollt nélkülöző csoport életvilágát, saját közegére kénytelen e másik világ perspektívájából tekinteni. A paradoxon a nemzet eredettörténete kap-

csán éleződik ki; a vándorló cigányság honfoglalási történetét olvasva a befogadó a magyar nemzeti önértelmezés egyik alapsémájára kénytelen ironikus pillantást vetni.

A mű sokáig az Arany-befogadás peremén maradt. A korabeli kritika nem nézte el neki, hogy a „póriasság” bűnébe esett, később pedig Arany önmentő magyarázata hatott, amely a szabadságharc allegóriájának állította be („oly küzdelemre, mely világsoda, / Kétség’esett kacaj lón Nagy-Ida”). Pedig Arany bizonyos versein kívül (például *Alkalmatosságra írott versek*, 1856) Arisztophanész-fordításai is mutatják érdeklődését a „karneváli” költészet iránt.

A léttapasztalatok értelmezésének dilemmái bontakoznak ki Arany jellemző műfajában, a balladában is. A romantika kedvelt műfaja ez; eredete a késő középkorba nyúlik vissza – a kereszténység néphiedelmekkel keveredik benne, s műfajilag is idegen a klasszicizmustól, mert epikai, drámai és lírai elemeket ötvöz. Az Arany-balladák a bűn és bűnhődés képleteiként rögzültek a köztudatban, holott ez a séma csak alkalmat kínált Arany-nak, hogy az élet rendjének megbomlását modellezze (a krízist nem is mindig vétség idézi elő); ez a tapasztalat az egyéni és közösségi tudatban a legkülönbélebb lélektani mechanizmusokat, erkölcsi, vallási, babonás képzeteket, hiedelmeket mozgósítja. Arany a balladában uralkodó végzetet mint értelemsémát műfajok szerint differenciálja; az eposzban a fátum, a tragédiában a nemezis működik. Előbbiben felsőbb erő dönti el a hős sorsát, utóbbi olyan világrendet feltételez, amelyben a tett visszaüt elkövetőjére.

A tapasztalatok különféle értelmezései előtt a ballada a rá jellemző kihagyásos szerkesztésmód és a „rejtélyes bánásmód” (Goethe kifejezése) – a sokat emlegetett „balladai homály” – révén nyit teret; ezzel egyúttal a magyar irodalomban eladdig szokatlan aktivitásra sarkallja a befogadót.

Az egyszerűbb modellben a krízis színtere az egyéni tudat, a végzet pedig nemezisként érvényesül. Ilyen a (Szendrey Júlia újraházasodása által ihletett) *A honvéd özvegye* (1850), amelyben az özvegy vizionálja halott férje megjelenését. A hűtlenség lelkiismeret-furdalást ébreszt az özvegyben – a balladai kifejtés azonban abból ered, hogy a látomást a menyegző éjjelén tomboló, bosszuló erőnek mutakozó vihar váltja ki („Künn rémes éjjél átkozódik, / Fú, sír dühében a vihar”). Az özvegyet páni félelem keríti hatalmába, s ebből bontakozik ki a rettegés, hogy fiát is elveszítheti („Nehogy eljöjjen egy napon, / És elvezessem kézen fogva / Őt is oda, hol én lakom!...” – mondja a kísértet-férj). Hasonló modellt valósít meg az *V. László* című történeti tárgyú ballada (1853), s ide kapcsolódik *A walesi bárdok* is, amely allegorikus értelmezésének (a zsarnok Edward és Ferenc József, illetve a bárdok és a magyar költők azonosításának) köszönheti népszerűségét. A kései balladák közül a *Híd-avatás* kapcsolódik ide, amelyben a válságos élethelyzetbe kerülő szereplő tudata mozgósítja az éjjeli szellemjárás és a haláltánc ősi képzeit.

Az értelmezés lehetőségei új perspektívát kapnak, amikor az elbeszélő maga is a szereplők nézőpontjába helyezkedik. Az *Ágnes asszonyban* (1853) is a bűnös tett következménye – a lelkiismeret-furdalásból eredő tudatzavar – a kiindulás, az elbeszélő azonban a naiv vallási tudat szerint ítél; Ágnes nem bűne miatt örül meg, hanem azért, mert letagadta vétkét, s így nem tud megszabadulni a büntudattól. A történetmondó azért könyörög Isten *irgalmáért* – s nem *kegyelméért* –, mert kegyelem csak annak jár, aki megbánta bűneit.

A *Hamis tanúban* (1852) először távolinak tűnik a lelki üdvösségét is kockáztató Márkus története, aki hamis esküvel szerez földet falujának; az elbeszélő azonban észrevétlenül átveszi a közösség nézőpontját, s tényként számol be arról, hogy Márkus önmagára kért átka beteljesül – testét nem fogadja be sem a föld, sem az ég; az örvény, amely végül elnyeli, elátkozott helyé válik a körösi halászsok számára. A nemezis és a fátum ellentéte feloldódik: Márkusra saját hamis esküje üt vissza, de ebben a felsőbb erők hathatósan közreműködnek. Ez arra utal, hogy a nemezis szigorú ok-okozati mechanizmusát is emberi konstrukciók működtetik.

Hasonlóan mozdul el az elbeszélői nézőpont *Az ünneprontók és a Tengeri-hántás* című balladában is (1877).

Az értelemsémák elbizonytalanítása a *Bor vitézben* (1856), a naiv közösségi tudattal való azonosulás a *Vörös Rébékben* (1877) teljeseedik ki. A *Bor vitézben* a címszereplő hadba vonul, s magára hagyja menyasszonyát; miután nem tér vissza, a lányt apja máshoz akarja férjhez adni, de az elszökik, s másnap holtan találják az erdei kápolna romjai közt. A ballada középpontja az esküvői jelenet; éjfélkor a lány egybekel kísértétként visszatérő jegyesével. Az egyik olvasat szerint az esküvő a leány víziója, így a balladában a nemezis uralkodik: a leány szerelme oly erős, hogy nem tudja ép ésszel elviselni vőlegénye elvesztését. A másik olvasatban a tapasztalatini túli perspektíva uralkodik: olyan világba kerülünk, amelyben a halottak szelleme éjjelenként visszatér. Itt Bor halála fátumszerű, így az is, hogy csak a szellemvilágban egyesülhet szerelmével; a leány viszont szabadon és tiszta tudattal választja a halálon túli beteljesülést.

Az archaikus valóság tudat zavartalanul érvényesül a *Vörös Rébékben*. A népi képzetek azonban, a nyelv letisztult népies jellege ellenére, nem kínálnak a *Toldi*-hoz hasonló könnyű megértést. A babonás közeg olyan művészi dimenzióvá válik itt, amelyben a boszorkány a fátumot mint önállósult, a vétkéről leváló, ártó erőt összetett szimbólumként jeleníti meg.

A közösségi költészet vonzása az 1850-es években sem hagyta nyugodni Aranyt. Erdélyi már 1845-ben úgy ítélte a *Zalán futása* felől, hogy – nem kapcsolódván a magyar hitregei hagyományhoz – nem felel meg a nemzeti eposz kritériumainak. Arany, aki a Grimm testvérek nyomán a hősmondákat egy nép történeti emlékezetéhez kötötte, úgy látta, hogy egy ilyen eposznak a – költői alakban élő – kollektív emlékezetben kell gyökereznie, s a népmondát a modern

ember számára feldolgoznia. Megkülönböztette a hitelesség történeti és mondai változatát: a költészet szempontjából eszerint nem az a perdöntő, hogy mi történt, hanem az, hogy egy közösség emlékezetében mit őriz saját múltjaként (*Naiv eposzunk*, 1856). Arany ezért fordult a hun történethez; tudta, hogy a történettudomány elutasítja a hun–magyar rokonságot, költőként azonban arra épített, hogy ezt a néphagyomány a 19. századig fenntartotta.

A trilógia koncepciójának háttérében a 18. századi magyar költészet egyik központi témája, a „visszavonás” (nemzeti széthúzás) áll. Ez jut kifejezésre az uralkodói testvérpár, Buda és Etele tragikus konfliktusában, s teljesedik ki Etele két fiának véres összecsapásában. A háborúskodásnak nemcsak Etele és fiai esnek áldozatul, de a hun birodalom is felmorzsolódik – az elveszett birodalmat a kései utód, Árpád szerzi vissza.

A nagy műből csak az első rész, a *Buda halála* készült el (1863). A két testvér konfliktusa mögött a végzet kétféle értelmezésének dilemmája húzódik. Hadúr a fátum uraként választja ki Etelét világtörténelmi küldetésre – Etele azonban nem eposzi hősként viselkedik; önhatalmúlag tesz igazságot – ez indítja el a katasztrófasorozatot. Az eposzi fátum ezzel alárendelődik a – tragikus – nemzisznek; Etele ugyan „Isten, alant földjén, [...] lehetett volna; / De nagy ily kísértés, földi halandóra” – szól Hadúr, ám megnyugszik, „Hogy örök-állandó amaz erős törvény”.

A tragikus kifejelet háttére, hogy meglazul az emberi és az isteni szféra kapcsolata. A mű elején Buda isteni sugallatra hivatkozva osztja meg hatalmát öccsével, de rögtön el is bizonytalanodik, s Detre, a szász tanácsadó, aki népe szabadulását remélve feszültséget szít a két testvér közt, meggyőzi, hogy rosszul döntött. Etele eleinte látomások, álmok révén felfogja Hadúr üzeneteit, akaratosága azonban elvakítja, s már a nyilvánvaló isteni jelekből sem ért. A metafizikai bizonytalanság nyelvi alakot ölt: a szereplők retorikai példákkal kívánják önmagukat és ellenfeleiket meggyőzni – példák és a bizonyítandó tételek között azonban nincs szükségszerű kapcsolat. Buda szerint a hatalom megosztását igazoló mérték a „folyamok partja, / Mely rohanó tettek árját viszsztatartja”. Etele viszont azzal érvel saját expanzív stratégiája mellett, hogy a „Hatalom mint a víz, vagy apad vagy árad”. Detre, a „cinikus rétor” a két testvér érvelésmódjához igazodva „bizonyítja”, hogy a megosztott hatalom konfliktushoz vezet (Buda érvét azzal utasítja el, hogy „Szinig ugyan tartja folyamat is partja: / De ha nő egy ujjnyit, messze kicsap rajta”). Kieleződik tehát a *Toldi estéjéből* ismert nyelvválság: hiányzik a közös nyelvi gyakorlat, amely megbízható jelentéseket társítana a tapasztalatokhoz – a két főszereplő bezárul saját nyelvi világába. Az eposzi jelleget tovább gyengíti a hősök jellemfejlődésének árnyalt, regényszerű rajza.

Mindezzel éles ellentétben áll a betétként elhangzó *Rege a csodaszarvasról*, amely a hunok és magyarok ősapjáról, Hunorról és Magyarról szól; nemcsak a két

testvér közös, szakrális erőktől segített honszerzését idézi fel, de azt az egységes, naiv nyelvi világot is, amelynek széteséséről éppen a *Buda halála* tudósít.

Ezek a körülmények lehetetlenné tették a honfoglalási eposz folytatását. Arany kísérletei, hogy bevégezze a trilógiát, rendre meghíúsultak. Az 1850-ben megkezdett *Toldi szerelmét* is csak azért fejezte be 1879-ben, mert „Csak ez egy munkámmal igazán tartoztam” – tudniillik Petőfi (emléké)nek, akinek megígérte.

Az 1860-as években Arany egész költészetében hosszú elnémulás következett, amelyet csak alkalmi versek s műfordítások szakítottak meg. Ideje nagy részét szerkesztői tevékenysége foglalta le – a *Szépirodalmi Figyelő*nek, illetve a *Koszorúnak* köszönhetjük, hogy poétikai nézeteit értekező prózában is kifejtette –, 1865-től pedig az MTA titoknoki-főttkári hivatala vonta el energiáit. Idegennek érezte magát a fővárosban, többféle betegség kínozza, leánya halála (1865) bénítólag hatott rá; a kiegyezéssel sem tudott azonosulni. Ilyen körülmények közt végleg leszámolt a közösségi költészettel, s ihletért a „gyalog Múzsá”-hoz fordult; ez saját köznapi életkörének poétizálását jelentette. Első komoly jele ennek a *Bolond Istók* második éneke (1873). A mű legfőbb újdonsága a nyílt önéletrajziség; Arany életének epizódjai immár nem elbeszélői kiszólásokban, lábjegyzetekben bukkannak fel, mint az első énekekben. Az élhetetlen – mert művészi ambíciókat dédelgető – Istók Arany alteregója, s a cselekmény a költő debreceni időszakát idézi. A humor mint alaphangnem megmarad, de alakot vált: szarkazmus helyett az emlékezés bensősége hatja át.

Az *Ószikék* lírája (1877–1882) az 1850-es évek költői válságára adott válaszként olvasható. Arany már az 1860-as évek elején kísérletet tett a költészet értelemadó képességének helyreállítására; a nagy események ihlette közösségi ódák azonban (*Széchenyi emlékezete, Rendületlenül, Magányban*) visszaesést jelentettek az allegorikus költői nyelv közegébe. A kései ciklusban az emlékező attitűd, a humoros önreflexió irányítja a jelentésképzést – magába olvasztva a hagyományos toposzokat, közkeletű sémákat. A lélek halhatatlanságának allegóriájaként ismert pillangó a ciklus nyitóversében mint fakó, egy nyarat megélő lepke jelenik meg, s az út porában libeg – kiváltva a lefelé tekintő, nyughelyét kereső költő együttérzését. A *Sejtelem* (1882) az *Évek, ti még jövőendő években* elvetett sémát aktualizálja újra: „Életem hatvanhatodik évébe / Köt engemet a jó Isten kérébe, / Betakarít régi rakott csúrébe, / Vet helyemre más gabonát cserébe.”

Az *Ószikék* versei rendszerint konkrét mindennapi tapasztalatból indulnak ki, s ebből bontják ki egy általános érvényű létállapot képét. Ez jellemzi a városi kisegzisztenciákat bemutató, a költő alteregóit felvonultató zsánerképeket (*Tamburás öreg úr, Öreg pincér, Hírlap-áruló*), a gyermekkori emlékek felidézését (*Naturam furcâ expellas..., Vásárban, A tölgyek alatt*), s azokat a verseket is, amelyek a kor történelmi, bölcséleti jelenségeire reflektálnak. Az orosz–tö-

rök háború ihlette *Plevna* így kezdődik: „A Haemus ormán s a Dunánál, / Ím, óriások harca foly: / S az én múzsám – kisebb magánál – / A porba' játszik, ott dalol.” A *Honnan és hová?* című vers, amely a lélek halhatatlanságát tagadó materialista nézetekkel vitatkozik, személyes számvetéssel zárul – a jövőendő nemzedéknek, úgymond, „Nem is igen lesz rá gondja: / Hogy itt éltem, s a tömegben / Én is lantot pengeték”.

Az *Epilogus* az életrajz-sémát deformálja: háromféleképpen mondja el ugyanazt az élettörténetet. A csendes megelégedettséget sugalló képsort olyan vallomás követi, amelyben egy deformált antik toposz (Nessus vére) az önvádat teszi az élettörténet sarkalatos pontjává, végül a kalitjából kiengedett, de szárnyaszegett madár képe teljes kiszolgáltatottságot sugall. A versben az Én narratív identitása egymást kizáró élettörténetekre bomlik.

A klasszikus irodalom és a népköltészet egymástól távolinak látszó mintája abban volt közös és maradandó érvényű Arany számára, hogy mindkettő a költői megformálás és a nyelvi kifejezés végsőkéig letisztult módozatait kínálta. Ennek alapján alkotta meg az „idomtéljesség” fogalmát, amelyen a külső és belső forma egységét, a részek és az egész szerves és kölcsönös feltételezettségét értette. Az „idomtéljesség” nemcsak összhatásukat tekintve harmonikus szövegeiben érvényesül, de a hagyományos toposzokat, értelemsémákat lebontó lírai verseiben, „deviáns” elbeszélő műveiben, sőt, még rögtönzéseiben is; verseinek esztétikai harmóniája bármiféle léttapasztalatot képes volt uralma alá vonni.

Arany a legsúlyosabb élethelyzetekben is a költészetnek e harmóniateremtő képességére hagyatkozott: „A lantot, a lantot / Szorítsd kebeledhez / Ha jó a halál; / Ujjod valamíg azt / Pengetheti: vígaszt / Bús elme talál” (*Mindvégig*, 1877); költészet híján az emberi élet végén nem marad más, úgymond, csak a „puszta nyomorúság” (*En philosophe*, 1880).

Arany az episztémék, korstílusok, regiszterek közötti áthidalás nagy mestere volt; e képességét annak köszönhette, hogy a költészet mint kulturális kódrendszer évezredek során kikristályosodott eljárásaira hagyatkozott. Ez teszi életművét mind a konzerváló, mind a felforgató korszakok és ízlések számára aktuálissá.

IRODALOM

- Barta J. (2003): *Arany János és kortársai*, I. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó
- Dávidházi P. (1992): *Hunyit mesterünk. Arany János kritikus öröksége*. Budapest: Argumentum Kiadó
- Hász Fehér K. (1996): A szemlélődő elbeszélői szerepkör Arany balladáiban. *Tiszatáj*, 50, 10, Diákmelléklet, <http://www.staff.u-szeged.hu/~feher/honlap2/pub/tanball.htm>
- Horváth J. (1956): A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése. In: Horváth János: *Tanulmányok*. Budapest: Akadémiai, 272–452.

- Imre L. (1988a): „Minden emberi és költői konvenció ellenében”. A *Bolond Istók* első éneke. In: Németh G. B. (szerk.): *Forradalom után, kiegyezés előtt: A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában*. Budapest: Gondolat Kiadó, 40–57.
- Imre L. (1988b): *Arany János balladái*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Milbacher R. (2000): „Földben állasz mély gyököddel...”: *A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs módszere és pórias hagyományának vázlata*. Budapest: Osiris Kiadó
- Milbacher R. (2009): *Arany János és az emlékezet balzsama: Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben*. Budapest: Ráció Kiadó
- Németh G. B. (szerk.) (1972): *Az el nem ért bizonyosság. Elemzések Arany lírájának első szakaszából*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Szörényi L. (1989): Epika és líra Arany életművében. In: Szörényi L.: „*Multaddal valamit kezdeni*”. Budapest: Magvető Kiadó, 164–207.
- Vaderna G. – Szilágyi M. (2010): Az irodalom rendi intézményrendszerétől a polgári intézményekig (kb. 1830-tól kb. 1905-ig). In: Gintli T. (főszerk.): *Magyar irodalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 429–640.

A MAGYAR NEMZETI BANK EMLÉKÉRMESOR KIBOCSÁTÁSSAL TISZTELGETT A KÖLTŐ ELŐTT

COLLECTOR COINS TRIBUTE TO THE GREAT HUNGARIAN POET JÁNOS ARANY

Horváthné Rudolf Teréz
vezérigazgató, Magyar Pénzverő Zrt.
horvatht@penzvero.hu

Kulcsszavak: emlékérmé, Arany János, költő, évforduló, gyűjtő

Keywords: collector coin, János Arany, poet, anniversary, collect

A 200 évvel ezelőtt született költő emléke előtt tisztelgő *Arany János 200* emlékérmék 2017 márciusában jelentek meg. Az emlékérv kapcsán a Magyar Nemzeti Bank három érmét bocsátott ki: egy 5000 Ft-os címletű, 11 mm-es arany emlékérmét, egy 10 000 Ft-os címletű, 38,61 mm-es ezüst emlékérmét és annak 2000 Ft-os színesfém változatát.

1. ábra. Arany János érmék dobozban

Az aranyérme „a világ legkisebb aranyérméje” nemzetközi gyűjtői sorozathoz illeszkedik, az ezüst pedig a „magyar irodalom kiemelkedő alakjai” ezüst emlékérmé-sorozat része, ehhez igazodik a technikai paramétereit tekintve.

Az aranyérmén a névértékes előoldalon Arany János gazdag életművéből számos művének címe került ábrázolásra arany metszésre utaló motívumként. A hátoldalon Barabás Miklós metszete alapján jelenik meg a költő portréja.

Az ezüst emlékérmén (és a színesfém változaton, amely a névértéket kivéve képileg azonos az ezüstrrel) a Magyar Nemzeti Múzeum előtt található, Strobl Alajos által készített Arany János szoborcsoport Toldi Miklós-ábrázolása jelenik meg, mellette köriratban a „Rémlik, mintha látnám termetes növést” idézet olvasható. A hátlapon Arany János félalakos portréja, a költő kézjegye, valamint *ars poeticájának* idézete: „Kobzán a dal magára vall” látható.

2. ábra. Arany-5000Ft-Av

3. ábra. Arany-5000Ft-Rv

4. ábra. Arany-10 000Ft-Av

5. ábra. Arany-10 000Ft-Rv

Az érméket Király Vilmos szobrászművész tervezte.

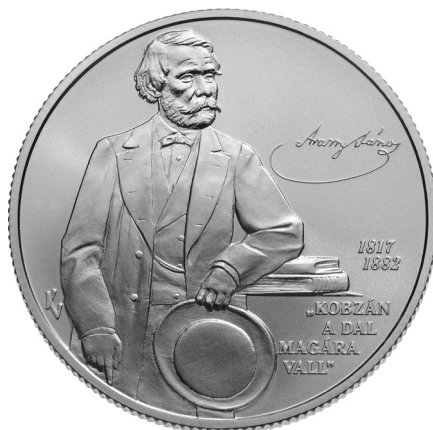
Az arany emlékérmé színaranyból készült (Au .999), súlya 0,5 gramm, átmérője 11 mm, névértéke 5000 Ft. Maximum 5000 példányban verhető.

Az ezüst emlékérmé 925 ezrelék finomságú, 31,46 g súlyú ezüsből készült, átmérője 38,61 mm, névértéke 10 000 Ft. Verhető példányszáma 5000 db-ban limitált, tükörfényes (proof) kivitelű.

A színesfém emlékérmé érmeképileg az ezüst változata, névértéke 2000 Ft, anyaga réz és nikkel ötvözet, súlya 30,8 gramm, átmérője 38,61 mm. Selyemfényes (BU) kivitelben 5000 példány készülhet belőle.

6. ábra. Arany-2000Ft-Av

7. ábra. Arany-2000Ft-Rv

EMLÉKEZÉS PROFESSZOR PRÉKOPA ANDRÁS AKADÉMIKUSRA, HALÁLÁNAK ELSŐ ÉVFORDULÓJÁN

IN MEMORIAM OF PROF. ANDRÁS PRÉKOPA, MEMBER OF HAS, ON THE FIRST ANNIVERSARY OF HIS PASSING

Deák István¹, Szántai Tamás²

¹ az MTA doktora, professzor emeritus, Budapesti Corvinus Egyetem
istvan.deak@uni-corvinus.hu

² az MTA doktora, professzor emeritus, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
szantai@math.bme.hu

Kulcsszavak: Prékopa András, megemlékezés, alkalmazott matematika

Keywords: András Prékopa, remembrance, applied mathematics

Prékopa András¹ matematikust, a matematika operációkutatási szakterülete hazai megalapítójaként tiszteljük. Ő volt az, aki az 1960-as évek közepén az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar (ELTE TTK) alkalmazott matematikus szakán létrehozta az operációkutatás szakirányt, és elindította annak oktatását. Mi a szakirány első évfolyamának voltunk a hallgatói, és az alkalmazott matematika iránti érdeklődésünket alapvetően a szakirány kitűnő előadásai és az alkalmazások fontosságát hangsúlyozó gyakorlatai keltették fel. Prékopa András első kutatási területe a sztochasztikus folyamatok elmélete volt, mely területen kiemelkedő matematikai eredményeket ért el. Az így megszerzett magabiztos elméleti tudását később kiválóan hasznosította a matematika alkalmazási munkáiban. Elért eredményeit már hazai tevékenysége idején is nagyra értékelte a világ operációkutatással foglalkozó kutatói társadalma. Nemzetközi elismertsége még magasabb szintre került azáltal, hogy a kutatói pályafutása egy részét az amerikai Rutgers Egyetemen töltötte. Ez hozzájárult ahhoz is, hogy a korábban is számos külföldi hallgatója után, a világ további tájairól is fogadni tudjon PhD-hallgató-

¹ A fényképet Széchenyi Kinga bocsátotta rendelkezésünkre.

kat. Így Prékopa András egész élete során összesen ötvennyolc tudományos fokozatot szerzett hallgató témavezetője volt. Mi ketten, Deák István és Szántai Tamás még az első tíz vagy talán az első öt közé tartozunk. Évfolyamtársak voltunk az ELTE TTK alkalmazott matematikus szakán, és 1969-ben, az egyetem elvégzése után az ő beosztottjai lettünk a Budapesti Műszaki Egyetem Villamos Kari Matematika Tanszékén. Prékopa András egy évvel korábban nyert egyetemi tanári kinevezést a Műegyetemre, ahol egy külső megbízási munkát is elnyert. Ennek a teljesítésére kerültünk Prékopa András mellé, tudományos segédmunkatársi beosztásban. Nekünk ez volt az első munkahelyünk, és kellőképpen megilletődve mentünk be a szobájába, amikor először voltunk bent dolgozni. Megkérdezte keresztnévünket, és akkor azt mondta, hogy tegezzük őt, és szólítsuk Andrásnak – azt hisszük, hogy akkor, 1969-ben tért át a régebbi barátai, ismerősei által használt Bandi megszólításról az Andrára. Ezt a szokását élete során végig megtartotta, egyetemi diplomájukat frissen megszerzett hallgatóival azonnal tegeződésre váltott, és közvetlen, gyakran baráti kapcsolatot alakított ki velük.

András vezette be a sztochasztikus programozásban az együttes valószínűségi korlátos sztochasztikus programozási feladatot, és a logkonkáv mértékek elméletének kidolgozásával bebizonyította annak gyakorlati alkalmazhatóságát. A legfontosabb munkatársai, cikkei társszerzői között nemcsak matematikusok, hanem szinte ugyanilyen számban közgazdászok, mérnökök is találhatók. Természetesnek volt tekinthető, hogy nemcsak András majd minden közvetlen munkatársa, de ismerősei közül is többen tevékenyen vettek részt alkalmazott matematikai feladatok megoldásában. A teljesség igénye nélkül néhányan a legfontosabbak közül: Bakó András, Bernau Heinz, Boros Endre, Deák István, Kelle Péter, Kéri Gerzson, Klafszy Emil, Kopp Mária, Kovács László Béla, Maros István, Mayer János, Németh Ágoston, Patyi Károly, Potecz Béla, Rapcsák Tamás, Strazicky Bea, Szántai Tamás, Vizvári Béla, Zsuffa István. A továbbiakban András legjelentősebb alkalmazási munkái közül fogunk néhányat áttekinteni. A válogatás természetesen szubjektív, többségében olyan alkalmazott matematikai munkákból áll, amelyekben volt szerencsénk magunknak is tevékenyen részt venni. Ennek megfelelően a további szakaszokat külön-külön írjuk, és a szakasz végén a (DI), illetve (SzT) monogramokkal jelöljük, hogy ki írta azt.

Amikor 1969-ben véglegessé vált, hogy hozzá mehetek dolgozni, András elhívott az egyetem melletti Múzeum Kávéházba. Kávét ittunk, ő meg egy szalvétára felvázolta azt, amit később STABIL-modellnek nevezett el, vagyis a több feltételre egyszerre megbízhatósági korlátot használó optimalizálási feladatot. Ezen belül kijelölte doktori feladatomat: a többdimenziós normális eloszlás kiszámításának kidolgozását, illetőleg a modell numerikus megoldási eljárásának elkészítését. András foglalkozott villamos energetikai modellekkel és alkalmazásokkal is. Elsőként a STABIL-modell alkalmazását dolgozta ki a magyar népgazdaság villamos-energetika-ipari szektorára, ahol a feladat az volt, hogy a mintegy ötven feltételből

és ötven változóból álló rendszer minimális költséggel működjön – adott mennyiségű fűtőanyag, bér és más mennyiségek mellett. A sztochasztizált rendszerre megbízhatósági feltételt írt elő, és az optimalizálás érdekes eredménye volt, hogy a költségek növelése nélkül lehetett egy jóval nagyobb megbízhatóságú működést biztosítani (az addig használt determinisztikus feladat megoldásának 0,1 alatt volt a megbízhatósága). Azután hatalmas, több évig tartó munkába vágott bele: a villamosenergia-termelés ütemezésébe. Ez azt jelentette, hogy az elkészült program az Országos Villamos Teherelosztó munkatársainak egy ütemtervet adott arról, hogy mely erőműveket kell bekapcsolni, és mekkora szinten működtetni a generátorokat, hogy az országban adott helyen és időintervallumban a megfelelő energia biztosítva legyen. Ehhez a hálózati feltételeket is figyelembe kellett venni a kidolgozott modellben – ez újdonság volt akkoriban. A munka, emlékeim szerint három vagy négy évig is eltartott, időnként nyolcan-tizen is dolgoztunk a probléma egyes részein, publikációk sora jelent meg ezzel kapcsolatban. 2014-re még sikerült Andrásnak kidolgozni, főleg Mayer János közreműködésével a modell egy precíz és rövid matematikai leírását, mindössze százegynéhány oldalon, és az elkészült könyvet a Springer egyik kutatási sorozatában jelentette meg. András egy másik, több évig tartó munkája volt az a termelésütemezés, melyet vezetésével az MTA SZTAKI Operációkutatási Osztályának több munkatársa a Dunai Vasmű megbízásából végzett. Ennek eredményeit a Vasmű sok hasznot hozó sikerrel használta fel.

András az alkalmazási munkáiban mindig törekedett arra, hogy valódi adatokkal dolgozzon, amelyeket a lehetséges felhasználóktól szerzett be. Persze, ez nagyon nehéz volt, sokszor azért nem sikerült egy-egy alkalmazást megvalósítani, mert az adatok birtokosainak valami miatt nem volt érdekük, hogy azokat megkapjuk, vagy egyszerűen saját maguknak sem álltak azok rendelkezésre.

Szeretnék itt megemlékezni András számomra nagyon sokat jelentő emberi bátorságáról és kiállásáról is. 1972 júliusában házasodtam meg. Éppen akkor bocsátottak el a hatóságok (Belügyminisztérium, BM) a Műegyetemről, a Regnum Marianum közösségben végzett munkám megtorlásaként. Az esküvönket Emődi Laci bácsi, a Regnum egyik papja vezette, akinek tevékenységét hét év, két részben letöltött börtönnel jutalmazták, talán egy évvel az esküvönk előtt szabadult. András, annak ellenére, hogy ismerte a körülményeket, megjelent az esküvönkön. (DI)

András az alkalmazott matematikáról alkotott elképzelését az 1975-ben általa elindított *Alkalmazott Matematikai Lapok* belső borítóján a következőképpen fogalmazta meg: „Az Alkalmazott Matematikai Lapok [...] olyan eredeti tudományos cikkeket publikál, amelyek a gyakorlatban, vagy más tudományokban közvetlenül felhasználható új matematikai eredményt tartalmaznak, illetve már ismert, de színvonalas matematikai apparátus újszerű és jelentős alkalmazását mutatják be.” Szép emlékeim közé tartozik, hogy András maga mellé ültetett

ezeknek a mondatoknak a megfogalmazásakor, és így néha közbeszólva, de leginkább csak lelkes hallgatóként, segédkezhettem ezeknek a gondolatoknak a létrejöttében. Ennek tükrében szeretném a továbbiakban néhány alkalmazott matematikai kutatása eredményeit minél szélesebb olvasói kör számára érthető módon ismertetni.

1962-ben Ziermann Margittal közösen dolgozták ki azt a sztochasztikus készletezési modellt, amelyben az 1939-ben Nyikolaj Vasziljevics Szmirnov által az elméleti és tapasztalati eloszlásfüggvény legnagyobb eltéréséről bizonyított aszimptotikus tétel eredményét alkalmazták. A feladat annak a meghatározása volt, hogy egy termelési periódus kezdetén egy adott alkatrésznek legalább mekkora mennyiségét kell raktáron tartani ahhoz, hogy az alkatrész egyenletes felhasználása és teljesen véletlenszerű időpontokban történő pótlása esetén elég nagy valószínűséggel a vizsgált periódus alatt egyetlenegyszer se álljon le az üzem termelése alkatrészhiány miatt. Ebben a munkában egy raktározási probléma olyan új modelljét fogalmazták meg, amely már ismert matematikai eredmény újszerű alkalmazásával volt vizsgálható, megoldható. Az eredmény közvetlen gyakorlati felhasználhatóságát bizonyítja az, hogy használatával a 60-as évek elején, országos szinten több milliárd forint megtakarítás volt elérhető. Később, a 70-es évek elején András kiterjesztette a modellt abban az értelemben, hogy az alkatrészpótlásoknak nemcsak az időpontjai, hanem a mennyiségei is teljesen véletlenszerűek lehessenek. Ennek az új készletezési modellnek a vizsgálatához új matematikai eredményre, a Szmirnov-tétel általánosítására volt szükség, melyet András bizonyított be és publikált.

Egy másik alkalmazott matematikai kutatás, melyben magam is aktívan részt vettem a Balaton vízszintszabályozásának problémája volt a 70-es évek közepén. A probléma, mely a mai napig élő, röviden a következőképpen fogalmazható meg. Tekintsük a Balaton vízszintjének a havonkénti változásait. Ezeket az úgynevezett természetes vízkészletváltozás (a vízgyűjtő területére lehulló csapadék mennyisége, az elpárolgó víz mennyisége, befolyó vízfolyások hozama) véletlentől függő mennyiségei és a Sió-csatornán esetenként leengedett vízmenynyiségek alakítják ki. A vízszintszabályozás problémája úgy fogalmazható meg, hogy adjuk meg minden hónap első napján a Sió-csatornán a hónap folyamán leeresztendő víz mennyiségét úgy, hogy minél nagyobb valószínűséggel a Balaton vízszintje folyamatosan az előírt korlátok közt maradjon. A havonkénti természetes vízkészletváltozás 1920 és 1970 között megfigyelt adatainak beszerzése után megállapítottuk, hogy azok normális eloszlással jól közelíthetők. Ugyanakkor az egymástól nem túl távoli hónapok adatai egymással erősen korreláltak bizonyultak. Ezért minden hónap első napján egy olyan optimalizálási probléma megoldását javasoltuk, amelyben a megelőző két hónap realizálódott természetes vízkészletváltozásainak feltételezése mellett meghatározott következő két hónap együttes normális eloszlása használatával maximalizálni kell a vízszint követke-

zõ két hónapra történõ, elõírt korlátok közt maradásának a valószínûségét. Ezzel mind a tárgyhónapra, mind az azt követõ hónapra meghatároztuk a Sió-csatornán leeresztendõ víz mennyiségét, melyek közül csak a tárgyhavi leeresztést realizáltuk, a következõ havi vízleeresztés mennyiségérõl pedig már a következõ hónap elsõ napján felírt új optimalizálási probléma megoldásával döntöttünk. Ezzel a dinamikus irányítási módszertannal végigszámoltuk a Balaton vízszintszabályozását az 1920 és 1970 közötti idõszakra, és azt kaptuk, hogy a korlátok közt tartást nem sértettük meg többször, mint ahányszor az a valós életben, kézi irányításnál megvalósult. Érdekességként megjegyzem, hogy a számításokat interaktív módon mûködõként TPA-számítógépre is elkészítettem. A gépet és az interaktív, vízszintszabályozó programomat a BNV (Budapesti Nemzetközi Vásár) nem igazán légkondicionált MTA SZTAKI standján is bemutattuk. Ezzel messze a PC-k megjelenése elõtt nyújtottunk számítógépes játékot a BNV-t meglátogató közönség számára. Aki egy teljes éves idõszakra a számítógépnél jobban tudta a Balaton vízszintjét korlátok közt tartani, apró ajándékot kapott. Ebben az alkalmazásban András új matematikai eredményeit alkalmaztuk sikerrel egy gyakorlati probléma megoldására. Ezzel bizonyítottuk azok gyakorlatban történõ közvetlen felhasználhatóságát.

A következõ vízügyi alkalmazás során egy többlépcsõs sztochasztikus programozási modellt alkottunk tározórendszer irányítására. A modell alap gondolata abban állt, hogy a tározórendszer környéki vízigényeket minden idõszakban elég nagy valószínûséggel biztosítani akartuk, és e feltétel mellett kerestünk gazdasági optimumot. A több idõszakra megfogalmazott modell döntési változói, optimális értékei közül véglegesnek csupán az elsõ idõszakra vonatkozókat fogadtuk el. Ezután új modellt fogalmaztunk meg, melyben az elsõ idõszak valószínûségi változói mint már realizálódott értékek a feltételbe kerültek, és véglegesnek csupán a második idõszakra vonatkozó eredményeket fogadtuk el, és így tovább. Ezzel biztosítottuk a tározórendszer dinamikus – idõben változó – irányítását. A modell kidolgozását egy valós vízügyi probléma megoldásának az igénye inspirálta, nevezetesen a tiszai tározók optimális irányításának kidolgozására kaptunk megbízást. Hamar kiderült azonban, hogy a modell valószínûségi változóit, a Tisza folyó Tokajnál mért vízhozamait csak olyan együttes valószínûség-eloszlással lehetett volna megfelelıen leírni, amely az addigi valószínûségelméleti irodalomban ismeretlen volt. András nem rettent meg a feladattól, bevezettünk egy teljesen új, többdimenziós gammaeloszlást, és kidolgoztuk azt a módszertant hozzá, amely segítségével a modellünkben szereplõ valószínûségértékeket hatékonyan lehetett becsülni. Ezt a többdimenziós valószínûségeloszlást azóta a valószínûségszámítás ilyen témájú almanachjai Prékopa–Szántai-féle többdimenziós gammaeloszlásnak nevezik. Ebben az alkalmazásban tehát nemcsak új matematikai eredmények kidolgozására, de új matematikai fogalom bevezetésére is szükség volt. A modell mûködését sajnos csak tesztadatokra tudtuk ellenõrizni, az adatok

beszerzésében a legnagyobb problémát az öntözővíz hasznának meghatározása jelentette, másrészt a vízügyes mérnökök már akkor sejtették, hogy a kialakuló tározórendszer turisztikai hasznosítása az öntözésinél jelentősebb lesz. Mindezek ellenére ez a munkánk jól illusztrálja Andrásnak azt az elképzelését, hogy meg kell különböztetni, hogy egy kutatómunka az adott tudományterület belső önfejlődéséből keletkezett, vagy úgynevezett *problémaorientált* kutatás-e. Ez utóbbi minőségét elsősorban az akár csak tesztadatokon végigszámolt megoldás milyensége, a szakterület számára való elfogadhatósága határozza meg. Ehhez kapcsolódik Andrásnak a szűkebb nyilvánosság előtt többször kifejtett véleménye, melyet a *három kockával dobás* néven ismernek közvetlen munkatársai. Eszerint kisebb az esélyünk három dobókocka mindegyikével közepesnél jobb eredményt elérni (3-asnál nagyobb számot dobni), mint egyetlen kockával hatost dobni. Ez úgy értendő, hogy ha valaki egy átlagos alkalmazott matematikai, problémaorientált kutatómunkában csak közepesnél jobb eredményt ér is el mind az adott alkalmazási szakterület megismerésében, mind az alkalmazható matematikai módszerek felkutatásában, szükség esetén kidolgozásában, mind azok számítógépes programozásában és futtatásában, az eredmények elemzésében, akkor az eredményei értékelésében nyugodtan mondható, hogy az felér egy átlagos elméleti kutatómunkában elért kiváló eredménnyel. András ezt a mondását már az 1970-es évek közepén megfogalmazta, azóta természetessé vált, hogy a számítógépes munkát külön számítástechnikus végezze, a szakterületi ismereteket pedig a matematikai módszerek alkalmazásától kevésbé idegenkedő mérnökökkel, közgazdászokkal csoportos kutatómunkában lehessen végezni.

Prékopa András az alkalmazott matematika iskolateremtő egyénisége volt. Hatása nem korlátozódott Magyarországra, az 1970-es évek elején általa létrehozott Mátrafüredi Matematikai Programozási Téli Iskola, illetve Nemzetközi Konferencia-sorozat a környező országok operációkutatással foglalkozó kutatóinak kedvenc találkozóhelyévé vált. Két olyan nagy nemzetközi konferencia szervezését is Budapestre hozta, amelyet háromévenként a világ összes, a szakterülettel foglalkozó tudósa számára szerveznek. Az első 1976-ban az International Mathematical Programming Symposium, a második 2000-ben az EURO-konferencia volt. Emellett Prékopa András volt a kezdeményezője annak a nagy, nemzetközi konferenciasorozatnak is, amelyet az 1970-es évek eleje óta szerveznek a világ sztochasztikus programozással foglalkozó kutatói számára.

Tudományos ismeretterjesztő tevékenységét fémjelzi a *Középiskolai Matematikai Lapok* két egymást követő számában megjelent, a lineáris programozás simplex módszerét középiskolás diákok számára is érthető módon tárgyaló dolgozata. András nagyon sokat tett azért is, hogy az operációkutatással foglalkozó tudósok körében méltó helyre kerüljenek Farkas Gyula kolozsvári fizikus, alkalmazott matematikus 19. század legvégén, tehát jóval az operációkutatási diszciplína megszületése előtt publikált, lineáris egyenlőtlenség rendszerekre vonat-

kozó eredményei. Több angol nyelvű, Farkas Gyula eredményeinek jelentőségét méltató publikációjával elérte, hogy mára az optimalizáláselméleti szakkönyvek számára megkerülhetetlenné vált Farkas Gyula korai eredményeinek pontos hivatkozása. 1973–74-ben nem kevés munkával sikerült elérnie, hogy a Bolyai János Matematikai Társulat létrehozza a Farkas Gyula-díjat, amellyel a társulat azóta is folyamatosan, évente díjazza az alkalmazott matematikában kiemelkedő eredményeket felmutató fiatal (harmincöt évnél nem idősebb) kutatókat. 1997 óta a díjazottak az oklevelük mellett megkapják a Széchenyi Kinga által készített Farkas Gyula-émlékplakettet is. Néhány éve Prékopa András kiterjesztette a Farkas Gyula-díjban részesülhetők körét az Erdélyben magyar nyelven oktató matematika és fizika szakos tanárookra is.

Prékopa András alapította meg 1975-ben a magyar nyelvű *Alkalmazott Matematikai Lapokat*, melynek legfőbb célkitűzését korábban idéztük. András szívén viselte Bolyai János emlékének őrzését is. 2010-ben örömmel vállalta el a Bolyai János halálának 150. évfordulójára szervezett emlékkonferencia szervező bizottsága elnökségét, és hatalmas energiával tett meg mindent a két helyszínen (Budapest és Marosvásárhelyen) megosztva megtartott konferencia sikeréért.

András fantasztikus memóriával rendelkezett, nagyon foglalkoztatta a történelem, rendkívül tájékozott volt mind a régmúlt, mind a közelmúlt történelmi eseményeiben. Mindig kész volt számunkra előadást tartani különféle történelmi eseményekről. Ha például Mayerling közelében haladtunk el autóval, akkor azonnal képes volt fejből kiselőadást tartani Rudolf főherceg és Vetsera Mária bárónő rejtélyes haláláról. Ha pedig egy izraeli sztochasztikus programozási konferencia kapcsán bérelt autóval bibliai tájakat jártunk be, egyikőnk se ismerte nála jobban a kapcsolódó bibliai történeteket. Bár komolyzenét nem tanult, a legtöbb klaszikus zeneművet már az első taktusok elhangzásakor azonosítani tudta. Doktori tanítványai tisztelték és szerették, legtöbbjük még sok-sok évvel a végzése után is megkereste őt akár szakmai, akár személyes problémáival. Mindenkinek mindig segíteni igyekezett. (SZT)

1919 – A SORSFORMÁLÓ ÉV ALEXANDER BERNÁT ÉLETÉBEN

1919 – BERNÁT ALEXANDER'S LIFE-CHANGING YEAR

Turbucz Péter

levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára
turbucz.peter@bazml.hu

Kulcsszavak: Alexander Bernát, 1919, bolsevizmus, diktatúra, tanácsköztársaság, igazoló bizottságok, MTA, Kisfaludy-Társaság, Pester Lloyd

Keywords: Bernát Alexander's life, 1919, communism, dictatorship, Hungarian Soviet Republic, certifying committees after the Soviet Republic, Hungarian Academy of Science, Kisfaludy Society, Pester Lloyd, Hungarian philosophers

A XX. században élt magyar tudósok életútja idehaza kis túlzással akként is jellemezhető, mint a bel- és külpolitikai változások és/vagy a társadalmi átrendeződések következtében beálló személyes sikerek, valamint ugyanezen két okból az egyéni és kollektív traumák ciklikus váltakozása. A kulturális és a tudományos emlékezet is hajlamos esetenként szemet hunyni eme túlzásba vitt nemzeti jellegzetesség fölött, illetve nem kellőképpen hangsúlyozni azt a diskurzusokban. A legújabb kori magyar filozófia történetében, és azon belül – megannyi szomorú példa mellett – Alexander Bernát esetében (is) e megállapítás adekvátként hathat, de ne siessünk ennyire előre...

Annak ellenére, hogy pályája és művei megismerésében éves, évtizedes hézagok tátonganak (írásairól teljes bibliográfiával ma sem rendelkezünk), ő azon hazai filozófusok sorát gazdagítja, akiknek nagy vonalakban ismert vagy épp' feldolgozottnak tekinthető az életútja (Zóka, 2015, 25.). Esetében tehát nem is magának a hiánynak a megléte aggasztó – hiszen minden tudós életében vannak említésre kevésbé érdemes, egy-két sorban bőven megtárgyalható „laposabb” időciklusok –, mint inkább az a tény lehet feltűnő, hogy a fehér foltokba burkolódzó időszakok majd' mindegyike fontos történelmi éveket rejt, amelyek nemcsak a tárgyalt személy karrierjében, de a magyar nemzet számára is több szempontból sorsformálók voltak. Alexander Bernát esetében, bár a 19. században is szép számmal akadnak ilyen pillanatok, életének utolsó tizenhat évében mutatkozik a legnagyobb csend. Az 1911–1927 közti időből e helyütt az 1919-es év eseményei kerülnek röviden bemutatásra, amelyek a fentebb említett politikai átrendeződések következtében, ha nem is véglegesen, de hosszú időre derékba törték a „pan-

hisztor” életét, és végérvényesen csorbát ejtettek addigi fényes karrierjén – az eset mégsem kapott soha komolyabb nyilvánosságot (Sebestyén, 1934, 10.; Gábor, 1986, 41–43.; Somos, 2004, 120.).¹

Alexander Bernát életében az 1919-es év hónapjai is nagyjából úgy kezdődtek, mint évtizedek óta bármelyik. Folyamatosan szerkesztette az *Athenaeum*², rendszeresen jelentek meg írásai a *Pester Lloyd*ban³, tanított az egyetemen, és részt vett mások mellett a Kisfaludy-Társaság január 8-i, a Magyar Tudományos Akadémia február 24-i és a Magyar Filozófiai Társaság február 20-i és/vagy március 6-i ülésein (KT Évlapok, 1920, 118.; Heinrich, 1919, 104.; Alexander, 1919e, 96. és 160.)⁴ Az eltérés a korábbi évektől mindösszesen egy kis könyvecske december második felében való megjelenésében mutatkozott. *A háború után* című kötete – amelyben négy, háború alatt elmondott ún. *hadi beszédét* közölte – már jelezte, hogy filozófusunk mit remél a „nagy idők” utáni korszaktól, az első békeévtől kezdődően (Alexander, 1918 [2014]; Turbucz, 2014; Turbucz, 2016).

Hatalmas alkotóerejének további kibontakozását azonban egyrésztől erősen hátráltatta a Károlyi-rezsim, mellyel a bölcsésztudományok tanára⁵ nem tudott teljes mellszélességgel azonosulni, másrésztől Kun Béla hatalomra jutása és a rákövetkező diktatúra kiépülése húzta át számításait. Filozófusunk számára a március 21-e után következő hónapok – osztozva a főváros lakóinak sorsában – nélkülözéssel és a megaláztatások férfias elviselésével telt. Bár hírnevére, ismerettségére,⁶ és talán korára való tekintettel meghagyták egyetemi állásában, ő azonban az új állapotokat határozottan idegennek érezte magától (Pesti Napló, 1919/83, 7.; Somos, 2004, 120.). A számára egyébként látható módon kedvezően induló időszakkal egyáltalán nem akart közösséget vállalni. A pártpolitika po-

¹ Egy nemrég megjelent cikke és egy kiadás előtt álló tanulmánya tanúsága szerint az 1919-es időszak eseményeit Marczali Henrik vonatkozásában Dénes Iván Zoltán kezdte földolgozni (Dénes, 2017; Dénes, 2018).

² A folyóirat 1916-tól évenként hatszor jelent meg: január, március, május, július, szeptember és november 1-én. 1919-ben ez annyiban változott, hogy a 3. és 4. szám (amelyek egyébiránt a bölcselő „vesztét” okozták majd) összevonva jelent meg, feltehetően júliusban, illetve az 5. és 6. szintén összevont szám nagy valószínűséggel már augusztusban – szerkesztőjük svájci utazása előtt – készen állt a nyomtatásra.

³ 1918., *Der Untertan*, „Liliom”, *Optimismus* stb.

⁴ Minthogy a Magyar Filozófiai Társaság – az előbbi két tudóstársasággal szemben – eddigi ismereteink szerint csak felolvasó ülést tartott az év első hónapjaiban, ezért az események datálása hiányos (a korabeli napilapok lényegében csak a rendezvények idejét, szerzőjét és címét jelölik), és bár valószínűsíthető, hogy azokon a társaság elnökeként Alexander is részt vett, ám erre nincs írásos bizonyíték.

⁵ Ferenc József 1914 novemberében engedélyezte, hogy Alexander „előadási jogosítványa a bölcsészettudomány egész körére kiterjesszessék” (*Budapesti Hirlap*, 1914/302, 5.).

⁶ Tanítványai között volt például Varjas Sándor és Fogarasi Béla is.

rondjától egyébként is ódzkodva élő bölcsező⁷ ezért alig néhány nap után – csak „mint szemtanúja az eseményeknek” – merev elzárkózással és averzióval kezdte figyelni a körülötte zajló eseményeket, amiért mindinkább befelé fordult s elszigetelődött, majd lassan a kiépülő rendszer ellensége lett (Alexander, 1919d, 2.; Zóka, 2015, 29–30.).

Tanítványa, Szemere Samu így emlékszik vissza azokra az időkre: „Objektíven meg kell állapítani, hogy Alexander mind a Károlyi-rezsim alatt, mind a bolsevizmus idején az illető kormányoktól és kormányközegektől teljesen távol tartotta magát, semmiféle szolgálatot érdekükben nem teljesített, semmiféle előadást a rendes egyetemi előadásokon kívül nem tartott, semmiféle úgynevezett reformvagy erre vonatkozó tanácskozásban, de általában semmiféle ülésben részt nem vett” (Szemere, 1941, 418.). A nemrégiben fölfedezett, *A magyar bolsevizmusról* című, 1919 decemberében írt cikke is alátámasztja a most idézett sorokat, hiszen rögvest a mű második mondatában Alexander már-már bírósági vallomásnak ható nyíltsággal és tömörséggel állítja, hogy „nem voltam semmibe se beavatva, nem vettem részt semminek az intézésében, csak elszenvedtem a bolsevizmust, mint más millió meg millió magyar” (Alexander, 1919d, 2.).

Az új állapotokat tehát a hosszú évek óta kényelemben és biztonságban élő filozófus, a Monarchia egyik legismertebb és legnépszerűbb intellektüeljeként, egyszerűen sehogy sem tudta (s nem is akarta) megszokni, kezelni. Ez természetesen nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy teljes addigi életműve a filozófiai materializmus messzemenő ellentétében bontakozott ki. Egyebek mellett az 1910-ben, tanítványai és tisztelői születésnapjára rögtönzött válasza is bizonyítja ezt, ahol addigi pályája imperatívuszát öntötte szavakba és a „magyar érzéssel”, a „magyarság javára” terjesztett filozófiai gondolkodásról, a „magyar szellemhez”, „simuló”, a „magyar szellem erejéből táplálkozó” bölcseletről, a „kívülről igazító” „idegen importot” elutasító teoretikus programról beszélt (Percz, 2008, 147.).

Hónapokkal később, már külföldre kerülése után, amikor az Ausztriában és Svájcban élő ismerősei szembesítették a kérdéssel, hogy mit érzett a szocializmus térhódítása, illetve utóbb a kommün győzelmekor, ő minden esetben megdöbbenésének adott kifejezést. „Mi magunk is Magyarországon – írja a főt megnevezett cikkében – teljesen meg voltunk lepve a szocializmus térfoglalásától, majd a bolsevizmusnak egy éjszaka alatt való uralomrajutásától. Nem meglepve, hanem fejbekölnitva éreztük magunkat. Többet mondok: még ma is, midőn már túl vagyunk rajta, gyakran mi rossz álomnak érezzük. Akkor eszünk megállt és majdnem bambán néztük a dolgok fejleményeit. Minthogy a dolog mégis százharminchárom napig tartott és sajátos körülmények folytán [a] vége egyelőre

⁷ Neki tulajdonítható az a mondás is, hogy „aki a politikába elegyedik, szappanbuborékot nyomkod” (Alexander, 1924, 305.).

beláthatatlan volt, néha próbáltunk beleilleszkedni lelkünkkel az új állapotba, hogy és mint lesz, mit tegyünk, mi vár reánk, de azután újra a gonosz álom érzése vett erőt rajtunk, hogy ez még sem lehet valóság és igazság és csakhamar föl fogunk ébredni belőle” (Alexander, 1919d, 2.).

Eme kezdeti, a korabeli magyar konzervatív szellemi elit tagjaira általánosan jellemző értetlenséget tudósunknál is az indiszponáltság érzése, majd fokozatosan az ellenállásra való buzdítás követte. Érzéseiről a következőket írta később: „Nem tagadom azonban, hogy végig az az érzésem támadt föl gyakran, hogy örültekházában vagyok, sőt kételkedtem, hogy magam is eszemnél vagyok-e” (Alexander, 1919d, 2.). A kommunizmust elutasító magatartásának természetesen hamar meglett a negatív eredménye. A kiépülő rendszerrel szimpatizáló diákjai, valamint korábbi tanítványai és ismerősei közül többen is ellene fordultak, emiatt aztán a Tanácsköztársaság első napjaiban a konzekvenciákkal eladdig mit sem törődő, öregedő professzor⁸ is hamar felismerte, hogy az ingatagnak tűnő politikai hatalom és államberendezkedés várhatóan nem fog egyhamar összeomlani, és az ő helyzetében vigyázni kell a szavakkal. Végül felesége megromlott egészségi állapota⁹ miatt kifelé mindinkább azt a benyomást kellette, mint aki antibolsevista elveit föladván, „az erőszakra alapított hatalommal szemben minden védelemtől megfosztva”, beletörődött a fennálló helyzetbe (Berzeviczy, 1919, 220.). Egy, az idejé év elején előkerült, 1919. szeptember 20-án Zürichben kelt levelében Angyal Dávidnak, régi kollégájának így írt erről: „Soha biztonságba nem éreztem magamat. Nem magamat féltettem, csak feleségemet, kit az ijedség megölt volna, hacsak kihallgatásra vezettek volna” (Alexander-levél). Alexander tehát a körülmények áldozata lett, amit felismerve, igyekezett a lehető legtöbbet „kihozni helyzetéből” (Somos, 2004, 120.).

A továbbiakban az esetleges retorzióknak és vegzálásoknak elébe menve, valamint felesége külföldi gyógykezeléséhez a mielőbbi útlevészerzés reményében elvállalta, hogy az előző évekhez hasonlóan továbbra is rendszeres, fizetett cikkírója lesz a *Pester Lloyd*nak. Helyzetét és cselekedetét a következőképp magyarázta Angyalnak címzett levelében: „Hallom, hogy szememre vetik, hogy a *Pester Lloyd*ba írtam. De azok nem ismerik akkori helyzetemet. Én szálla voltam azok szemében, kik a hatalmon voltak, vagy közel állottak hozzá. Ti ezt nyilván nem tudjátok úgy mint én. A Nyugat évek óta támadott engem. (Fenyő, Lukács, Havasi, Laczkó, Szabó Dezső stb.) A szovjet uralom első heteiben megtámadták azt a füzetemet, mely a háború alatt mondott néhány beszédemet [közölte]. Megtámadtak mint sovínisztát és háborús uszítót! Egy másik támadás, mely még ve-

⁸ Ekkor 68 éves volt.

⁹ Brössler Regina betegségéről sajnos több információ egyelőre nem ismert. Az asszony 1880. augusztus 22-től volt a bölcseleti felesége, egészen 1922. augusztus 8-án bekövetkezett haláláig (*Fővárosi Lapok*, 1880/185, 921.; *Budapesti Hirlap*, 1922/179, 6.).

szedelmesebb volt, a Fáklyában (a Világ utódja) ért engem, ahol előszedték azt a 25 évvel ezelőtt megjelent művemet »Nemzeti szellem a filozófiában«, minden ok és szükség nélkül; az illető, úgy látszik nem is tudta mi van abban a műben, mely csak olyokat mondott, miket Wundt a mostani háború alatt írt meg. Szóval utaztak rám. Hogy miért nem függesztettek fel és miért nem csuktak be, nem tudom. Talán mert soha semmiféle politikai pártba nem léptem be» (Alexander-levél).

Bár az idézett sorok hitelességéhez kétség sem fér, annak tartalma némi magyarázatot igényel. Alexander Bernátot valóban több sajtókritika érte az 1910 utáni években (is), ám az eddigi ismeretek szerint egyikre sem válaszolt, még az őt származásában bántó vagy kinevezéseit jogosultságában támadó cikkekre és karcolatokra sem. Hogy a most idézett levélszakaszban mégis felpanaszolja sérelmeit, úgy hiszem, némi kitérőre kényszerít. A *Nyugat*-féle kritikák esete ugyanis más megítélés alá tartozik, mint a legtöbb korabeli folyóiraté, hiszen *A Hét*, az *Új Idők*, illetve a *Magyar Figyelő* mellett e lap gyűjtötte maga köré az irodalom legprominensebb alakjait, így az abban megjelenő recenziók is maguktól értetődően felemelő vagy megsemmisítő hatással bírtak. Bölcselőnk a *Nyugatban* olvasható bírálatokra¹⁰ e helyütt azért tért ki mégis, mert a folyóirat írói hosszú évek óta kételkedtek irodalomtudósi mivoltában, amit nyíltan hirdettek is. Ez pedig nemcsak a legnagyobb tiszteletlenségnek és sértésnek számított egy kisfaludysta felé, hanem árnyékot vetett egyéni tudományos megítélésére, idehaza és külföldön egyaránt. Mindezek mellett pedig magának a társaságnak is sokat árt(hat)ott, ami Alexandert, mint az egyik legismertebb tagot¹¹ feltehetően rettentő mód zavarhatta és dühíthette. Sérelmének szemléltetéséhez következzen két részlet Fenyő Miksa tollából:

„Bennünk az a gyanú támadt, hogy ez a száguldó irodalomtörténet nem is annyira a németeknek készült, hanem a magyaroknak, sógoroknak és komáknak, akiknek a szolgálatokért miket tettek vagy tehetnek, társadalmi állásukért [...] egy-két jó szó kijár [...]”¹²

„Hogy akinek a Nyugatról ilyen kevés fogalma van, (vagy ami van, azt ilyen mérgesen titkolja el a németek elől), az íróiról sincs mondanivalója, azon nincs mit csodálkoznunk. [...] Tizedrangú írók számára a legváltozatosabb jelzőket kellemeteskedni elő, csak a Nyugat írói számára tartotta fenn azt a disztinkciót, hogy semmit sem mond róluk. Ignotusról annyit, hogy Veigelsberg Hugó és Babitsról,

¹⁰ Jelenleg az alábbi Alexander-ellenes Nyugat-kritikák ismertek: Fenyő Miksa: *Alexander Bernát két bírálatáról. Sebők Zsigmond Bajcsányi de eadem és Móricz Zsigmond Sári bíró című munkáit támadó kritikáiról*, 1910-ből, Laczkó Géza: *For shame! Válasz Alexander Bernát cikkére*, 1911-ből, és szintén abból az évből Szabó Dezső: *A magyar tanárság psychéje. Felelet Alexander Bernátnak*.

¹¹ A Kisfaludy-Társaságban 1907-től filozófusunk töltötte be a javaslatára újjáalapított Shakespeare-albizottság igazgatói székét (Bayer, 1908, 150.).

¹² Az idézetekben a szövegközi kihagyások minden esetben tőlem származnak – T. P.

hogy kitűnő fordító, aki leginkább igyekszik a német és francia kultúra áramát a mi kultúránk medrébe terelni. [...]

És így van ez Alexander Bernát dolgozatában elejétől végig, a drámairodalomról szóló részben ugyanaz a rendszertelenség és gondolatnélküliség, üres jelzők, melyek az analomig megismétlődnek [...] aszerint, hogy az illetőnek mi a társadalmi állása, bővülnek ki nem kevésbé semmitmondó mondatokká. Ha még nem késő, a kiadó »Bajtársi Szövetségnek« fel kellene vásárolni a kötet összes példányait, német kézbe Alexander Bernát dolgozatának nem szabad kerülnie” (Fenyő, 1918).

A kritikai sorok filozófusunk *Wissenschaftliches Leben, Literatur, bildene Künste* című dolgozatára vonatkoznak, amit az *Ungarn* főcímet viselő propagandakötet számára írt 1917-ben (Alexander, 1917). A mű, amelyet eredetileg a német olvasóközönségnek készítettek, Magyarországon nem lett népszerű a háború utáni időkben. Természetesen ebben nagy szerepe volt eme rendkívül súlyos bírálatnak, amit Alexandernek volt miért sérelmeznie. Közel száz év távlatából az utókor hajlamos lehet az ilyen súlyos vádak az „első világhégés” szülte békehangulat számlájára írni, azonban a háború végi békevágy érzését, ami ez esetben Fenyő sorait is magyarázza, tudósunk egyszerűen nem vette figyelembe. Az ő szemében, aki hovatovább még 1918-ban is fogalmazott háborúpárti műveket, ez nem lehetett helytálló kifogás. Az pedig, hogy a bírálat(ok) tartalmazhat(nak) igazságot, soha föl sem merült benne. Sajnos a Nyugat-kritikák további vizsgálata jóval túlmutat jelen lehetőségeinken, ezért térjünk át a másik napilapra!

A *Fáklya* című lap eddigi ismereteink szerint valóban a *Világ* ideiglenes utódaként jelent meg 1919. április 20-a és május 14-e között.¹³ Irányvonalát tekintve leginkább talán a kommunizált *Lloyd* magyar nyelvű megfelelőjének tekinthető abban az értelemben, hogy látszólag valamivel mérsékeltebb volt a *Vörös Ujságnál* és intellektuálisabb a *Népszavánál*. Az Alexandert a *Fáklya* hasábjain ért támadás esete azonban csak látszólag egyértelműbb a *Nyugaté*nál. A tárgyalt napilap föllelhető, általam fellapozott számaiban ugyanis ezidáig nem sikerült ennek nyomára bukkanni, ami feltételezhetővé teszi, hogy maga a szerző sem olvasta azt (Fáklya, 1919). Jelen pillanatban inkább gyanítható, hogy másodkézből származó információ volt a birtokában egy ellene irányuló sajtótámadásról, esetleg annak tervéről, vagy talán rosszul emlékezett, s emiatt tévedésből másik lapot nevezett meg (a levél írásképén látszik, hogy feldúlt idegállapotban keletkezett). Természetesen végleges választ csak a további kutatás hozhat, mindenestre polihisztorunk levelében kifejtett álláspontja szerint a *Nyugat* mellett a *Fáklya* tehető felelőssé azért, hogy a kommunista diktatúra alatt neki a *Pester Lloyd* hasábjain kellett menedéket és barikádot keresnie. Ha pillantást vetünk írá-

¹³ A lap fennállásának idejét Kemény György sajtóbibliográfiája 1919. április 20. – május 24. közötti időre teszi (Kemény, 1942, 330).

sai megjelenésének időpontjára, láthatjuk, hogy a valóság ennél azért összetettebb. Egyfelől: a *Fáklya* esetében kijelenthető, hogy még nem is létezett, amikor ő már a *Lloyd* hasábjain cikkezett: első kommün alatti írása, a *Geistige Arbeit* március 30-án jelent meg, a második, Bernhard Shaw *Candida* című darabjának ismertetése április 4-én, az Eötvös-cikk pedig április 10-én (Alexander, 1919a; Alexander, 1919b; Alexander, 1919c). Másfelől: a *Nyugatban* napvilágot látott bírálatok többsége még évekkel korábban keletkezett.

A most előadott két okból adódóan nem lehet nem fölfedezni egy mögöttes dacot, vagy visszavágási kísérletet bölcselnök szándékában. A *Lloydban* történő publikálás – az állandó jövedelemforrás mellett (amire szintén komoly szüksége volt) – tehát lehetőséget biztosított számára esztétikai nézetei prezentálásához és persze az esetleges válaszáshoz a várható (további) támadásokra, ugyanakkor fontos kiemelni, hogy jelleméből és addigi életművéből adódóan ennél többről, például ideológiai rokonszenvről nem lehetett szó.¹⁴ Sajnos a „tanácsköztársasági kormány” alatt megjelent cikkei vázlatos bemutatása is túlfeszítené e munka kereteit, azonban hozzávetőleges biztossággal az már most megállapítható, hogy az időszakból ismert összesen tíz írásának¹⁵ tartalma szerint a legnagyobb jóindulattal állítva is csak kevéssé szolgálhatta a hatalom érdekeit.¹⁶ Helyette mindinkább döntő ténynek vehető az a propagandaszempontról, hogy a nagyvilág előtt többnyire ismeretlen bolsevik intellektuelek tömegéből felmutatható volt egy nemzetközileg is általánosan ismert és elismert személy, aki rendszeres publicisztikájával – látszólag – a hatalom legfontosabb – elsősorban a külföldi hírlap-olvasók számára nyomtatott – lapjában fejezte ki együttműködési szándékát a rendszerrel. E mellett kimért, higgadt hangvételű, és az akkori viszonyok között nagyjából apolitikus alapbeállítottságú tárcái s színikritikái a békés mindennapok és a konszolidált állapot illúzióját keltették a Lajtán túli olvasókban. Egy országát, ahol annak ellenére, hogy területe nagyobb része idegen okkupáció alatt áll, a maradékban pedig polgárháborús helyzet uralkodik, mégis minden rendben van. Ahol a problémák ellenére az iskolák működnek, a színházak és a mozik nyitva tartanak és még a letűnt „dekadens polgári kor” liberális szellemiségű tudósai, tanárai, művészei stb. is a helyükön maradhatnak, persze csak ha elfogadják a politikai vezetés megfellebbezhetetlen fensőbbiségét. Maga Alexander

¹⁴ Másfelől közelítve a kérdéshez, ha Alexander valóban a kiépülőben lévő kommunizmus többé-kevésbé elszánt híve lett volna, azt az 1945 utáni időszak filozófiatörténései a legnagyobb hévvel hirdették volna, ám erre vonatkozólag mindeközéig semmilyen érdemi bizonyíték nem került elő.

¹⁵ A megjelent cikkek és tárcák közt található négy színikritika, egy megemlékezés és öt esztétikai témájú írás.

¹⁶ Alexander leginkább „kommunista-szimpatizáns” művének a *Kunst und Weltanschauung* számít, amely 1979-ben bekerült a tanácsköztársaság kikiáltásának 60-ik évfordulójáról megemlékező kötetbe is (Alexander, 1979).

a már többször idézett levelében újságírói működésének megmagyarázásához a következőket fűzte: „Ha a Lloydnál régi működésemet abba hagyom, hogyan magyarázták volna ezt? Hogy még a nem politikai színházi kritikát sem akartam folytatni! Mást pedig mint esztétikai dolgokat nem írtam” (Alexander-levél). Bölcselőnk ezzel győzködve magát, a legnagyobb nyugalommal várta ki a Tanácsköztársaság bukását. A tiszta lelkiismeret meggyőződésében az is szerepet játszott, hogy a lap belső munkatársi tisztét sem fogadta el.

Az augusztus 1-je utáni hetek látszólag őt igazolták. Senki nem vonta kérdőre, és továbbra is állásában maradhatott. Közben felesége állapota tovább romlott, ám elutazásukhoz az útlevele – amelyet a proletárdiktatúra alatt végül megtagadtak tőle¹⁷ – még több mint húsz napot kellett várnia. Ez idő alatt rendszeresen megfordult az Akadémián és az egyetemen. Részt vett „az egyetem bölcsészeti karának augusztus 25-i ülésén, ahol felolvasták az igazolandók névsorát, de ebben az ő neve nem fordult elő” (Szemere, 1941, 419.). Napokkal korábban jelen volt még a Kisfaludy-Társaság augusztus 16-i zárt ülésén is, ahol ártatlansága teljes tudatában maga is hozzájárult Pekár Gyulának azon javaslatához, hogy „alakuljon egy öttagú vizsgálóbizottság, amely tagjainak viselkedését a kommunizmus ideje alatt nemzethűség szempontjából megvizsgálja” (KT-jkv., aug. 16.). Javaslatát Pekár két nappal utóbb előhozta a Magyar Tudományos Akadémia *Negyedik összes ülésén* is, ahol indítványozta, hogy „az Akadémia egyes osztályai küldjenek ki 5-5 tagú bizottságokat, a melyek megvizsgálják az Akadémia tagjainak a Tanácsköztársaság idején tanúsított activ és passiv, magatartását, hogy vajjon nincsenek-e oly tagok, a kik nemzethűség szempontjából méltatlanok az akadémiai tagságra” (Heinrich, 1919, 267.). Az enervált filozófus eközben augusztus végén – egy rövid Bécsi kitérőt követően – Svájcba utazott feleségével, a már említett gyógykezelés megkezdése céljából. Minekutána tudta, hogy igazolása ügyében keresni fogják, barátainak elküldte zürichi címét, valamint megfogalmazta a már többször citált levelét Angyalhoz, amiben tőle – mint a bölcsészkar dékánjától – „néhány heti szabadságot” kért, míg kipihen magát, illetve felesége felerősödik és hazautazhatnak (Alexander-levél).

Néhány héttel a levél kelte után megkezdődtek az MTA vizsgálatai. Október 6-án az Akadémia mindhárom osztálya kiküldte a javasolt ötös bizottságokat. Az Alexander ügyét vizsgáló bizottság az „Akadémia II. osztály Igazoló (ötös) Bizottsága” volt. Tagjai: Concha Győző, Angyal Dávid és Ballagi Aladár r. t.-ok., továbbá Áldásy Antal és Bernát István l. t.-ok., valamint a póttagok: Fináczy Ernő r. t., illetve Pauler Ákos és Reiner János l. t.-ok voltak (Heinrich, 1919, 269.).

¹⁷ Angyalhoz írt levele tanúsága szerint ebben nagy szerepe volt Lukács Györgynek, aki ekkoriban már ellenségeként kezelte Alexandert. Lukács az okmány elkészítését és kiadását a filozófus felesége részére engedélyezte, ám tudósunktól, „mint politikailag megbízhatatlantól”, megtagadta azt (lásd: Alexander-levél).

A fönmaradt jegyzőkönyvek tanúsága szerint a kijelölt bizottság másnap, azaz október 7-én kezdett feladatához (RAL-jkv., okt. 7.). Első napirendi pontként elnököt választottak maguk közül. Az egyetlen jelölt a II. osztály által javasolt Concha Győző volt, aki megválasztásra is került. Ezt követően az elnök Reinert kérte fel a jegyzőkönyv vezetésére, majd harmadik napirendi pontként bejelentette, hogy Angyal Dávid, Ballagi Aladár, Bernát István, és Pauler Ákos igazolták távolmaradásukat. A napirend folytatása, illetve zárásaként az egybegyűltek felolvastatták a II. osztály tagjainak névsorát, s megjelölték a kivizsgálandó személyeket (RAL-jkv., okt. 7.). A bizottság október 14-én megtartott II. ülésén tárgyalták meg a filozófus ügyét¹⁸, ám a határozathozatalra végül Angyal Dávid és Fináczy Ernő „felvilágosításai” nyomán nem került sor (RAL-jkv., okt. 14.). Három nap múlva a bizottság újra rátér Alexander ügyére, amelyet ezúttal már nem beszélnek át (RAL-jkv., okt. 17.). Fináczy még ekkor sem adja fel, s próbálkozik a végleges döntés elhalasztásával a filozófus hazatéréig, ezért indítványozza, hogy hívják meg nyilatkozattételre. A bizottság erre nem látván esélyt, elutasította a halasztási indítványt. Fináczy – a végsőkéig elmenve – ekkor egy újabb indítvánnyal állt elő, ami Concha 14-én benyújtott javaslat ellenében azzal fordult a bizottsághoz, hogy az csak rosszállását mondja ki Alexander fölött, de „a kizárási indítványt mellőzze”. A kérdés szavazás útján került eldöntésre Concha javára. Az ő indítványa ekképp szólt:

„Alexander Bernát a márcz. 24-én kommunizált Pester Lloydban április 10-től jul. 15-ig hét /Pester Lloyd áprl. 10., máj. 6., máj. 17., jun. 1., jun. 14., jul 3., jul. 15.-én/ tárczát írt, holott az márcz. 24-e óta nem a régi felelős szerkesztő Vészi I. neve alatt jelent meg, hanem a lapnak tekintélyes czime mögött a tanácskormány szólt meg kommunista rendszere érdekében.

Már az a tény, hogy a M. T. Akadémia rendes tagja ily lapba dolgozott, az Akadémia iránt köteles tisztelettel ellenkező illetlen viselkedés volt. Ám máj. 6-i, jun. 14-i, jul. 3-i közleményeiben Alexander Bernát már lelki közösséget árul el annak a kormánynak kommunista rendszerével, mely kormány a M. T. Akadémiát a rendszer követelményeképen életében megtámadta, alapítótól kijelölt és közel egy század óta követett nemzeti irányát megtörni megkísérelte és munkásságát becsmérelve ennek folytatását erőhatalommal megakadályozta.

A tanácskormány tudomány szabadságát eltipró tényei ellenében Alexander Bernát biztatja a művészeket ne féljenek a kommunista rendszernek a művészetre káros következményeitől.

Ezek a tárczák már tagadásai annak a hűségnek, melyet az Akadémia, mint szellemi szabad munka legfőbb műhelye tagjaitól elvárhatna” (RAL-jkv., okt. 17.).

A még hosszan folytatódó indítvány a továbbiakban elmarasztalja a tudóst, mert az *Athenaeumban* közölte Varjas Sándor *Marx mint filozófus* című tanulmá-

¹⁸ A 14-i jegyzőkönyvben a részletekre vonatkozóan semmi nem olvasható.

nyát,¹⁹ majd zárásképpen Alexander nevének töröltetését kezdeményezi az összes ülés felé. Ezzel a bölcselő sorsa lényegében megpecsételődött.

Az Akadémia I., II., és III. Igazoló Bizottságának (tizenötös bizottság) október 25-i ülésén Angyal Dávid is tett még egy próbát az érdekében, ám érvelését – az egész eljárás eleve szabálytalan volta miatt annak felfüggesztésére – elutasították (RAL-jkv., okt. 25.). A bizottság deklarálta, hogy az intézménynek megvan a joga a kizárásokhoz, és megállapította a retorziók fokozatát (tagok sorából való törlés, rosszallás, illetve sajnálkozás kifejezése). Ezután következtek a szavazások, ahol tizenegy szóval három ellenében döntöttek a polihisztor kizárása mellett (RAL-jkv., okt. 25.). November 24-én a döntést az akadémia összes ülése is szavazásra bocsátotta, ahol tudósunk ügyében „tévedéséből” a kétharmados szótöbbség „lét-re nem jövén”, előbb rosszallását fejezte ki, majd december 2-án egy újabb voksolást követően – ahol már „helyesen”, az abszolút többség jegyében szavaztak – 22 szóval 8 ellenében a tagok sorából in contumaciam törlésre került (Heinrich, 1919, 287., 289.).

A professzor megpróbáltatásai azonban még korántsem értek ezzel véget, mert időközben a Kisfaludy-Társaság igazolási eljárása is befejeződött. A december 3-i rendes havi ülés „az esetleges kizárásokban” nem lévén illetékes, december 10-re közgyűlést hívott össze (KT-jkv., dec. 3.). Itt az elnök, Beöthy Zsolt védőbeszédében igyekezett a tudós kommunizmusellenes működésére való tekintettel az eljárás felfüggesztését indítványozni, ám ez egyhangúlag nemmel szavaztatott meg (KT-jkv., dec. 10.). Percekkel később titkos szavazásra került sor. A kérdésre, hogy „a Társaság tagja maradhat-e” a filozófus, a szavazójegyek összeszámolása végül itt is kizárást hozott számára tizenhét igennel négy nem ellenében (KT Évlapok, 1920, 123.). A vádak lényegében megegyeztek az Akadémiáéival, azzal a különbséggel, hogy a kisfaludysták még a Károlyi-érából az egyetemi magatartását is vádként hozták ellene (KT-jkv., dec. 10.).

A külföldön tartózkodó Alexander a vele szemben folytatott intézkedések ellen semmit sem tehetett, felesége betegágya mellől csak a döntésekkel szembeni fellebbezéssel, levelekkel és sajtónyilatkozat tételével védekezhetett – köztudottan mindhiába. Helyzetén az önmaga igazolására írt *A magyar bolsevizmusról* című cikksorozata sem változtatott, mi több, az elkövetkező hónapokban üldözése az egyetemen és a Magyar Filozófiai Társaságban is folytatódott, valamint az immár nyíltan politikai színezetet öltött támadások családtagjait sem kímélték. A legnehezebb időszakok tehát még csak ezután, 1920-tól következtek számára.

Ügyének revíziójára, illetve igazolására az Akadémián és a Kisfaludy-Társaságban 1923-as hazatérte és határozott akarata ellenére sem került sor, így nevét

¹⁹ Mivel már május elejére az összes lap vagy betiltásra vagy kommunista irányítás alá került a fővárosban, ezért komolyan feltételezhető, hogy a tanulmány megjelentetésétől a lap életben maradása függött.

tisztázni nem lévén képes, mit tehetvén mást, mint élete hátralévő néhány esztendejében férfiasan viselte a következményeket.²⁰

Végezetül idézzük föl, hogy Gold Simon Alexanderről tartott nekrológiájában miként beszélt erről: „Amikor jött a nagy felfordulás ellene is nagy igazságtalanság támadt de ő meg nem rokkant, sőt meg sem hajolt, mert olyan egyéniség volt, ismét Eötvössel beszélek, melyek meg nem hajlanak, nem azért mert kevélyek, hanem mert arra teremtek, hogy egyenesen álljanak” (Gold-beszéd). Úgy vélem, ettől megindítóbb formában egy meggyötört s megalázott emberről, kitől élete vége felé egész addigi életművét tagadták el, elfogultan s részigazságok alapján, nehezen lehetne kifejezőbben szólni. E sorok írójának legalábbis nem sikerült...

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Alexander Bernát [Bernhard Alexander] (1917): *Wissenschaftliches Leben, Literatur, bildene Künste*. In: *Ungarn. Land und Volk, Geschichte, Staatsrecht, Verwaltung und Rechtspflege, Landwirtschaft, Industrie und Handel, Schulwesen, Wissenschaftliches Leben, Literatur, bildende Künste*. Budapest: Franklin. <https://archive.org/details/ungarnlandundvol00buda>
- Alexander Bernát (1918): *A háború után*. Budapest: Lampel. <http://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/10184/alexander-bernat-a-haboru-utan-negy-cloadas-bp-lampel-wodianer-1917.pdf> (Új kiadása: Alexander Bernát (2014): *A háború után*. Máriabesnyő: Attraktor Kiadó)
- Alexander Bernát (1919a): *Geistige Arbeit*. *Pester Lloyd*, 1919/75. március 30. 10.
- Alexander Bernát (1919b): *Candida*. *Pester Lloyd*, 1919/79. április 4. 7.
- Alexander Bernát (1919c): *Roland Eötvös*. *Pester Lloyd*, 1919/84. április 10. 2.
- Alexander Bernát (1919d): *A magyar bolsevizmusról*. *Szabadság (Liberty)*, 1919/293. december 15. 2.
- Alexander Bernát (szerk.) (1919e): *Athenaeum* (filozófiai folyóirat). 5. köt. Budapest: Pfeifer Ferdinánd (Zeidler Testvérek)
- Alexander Bernát (1924): *Tanulmányok – Művészet*. Budapest: Pantheon
- Alexander Bernát (1979): *Kunst und Weltanschauung*. In: Farkas József (Hrsg.): *Räterepublik und Kultur Ungarn 1919*. Budapest: Corvina Kiadó
- Bayer József (szerk.) (1908): *Magyar Shakespeare-tár*. I. Budapest: Franklin
- Berzeviczy Albert (1919): *Elnöki jelentés az Akadémia működésének a múlt hónapok alatti felfüggesztéséről*. In: Heinrich Gusztáv (szerk.): *Akadémiai Értesítő*. 30. köt. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. http://real-j.mtak.hu/102/1/Akademiateresito_1919.pdf
- Budapesti Hírlap*, 1914/302. november 30-i és 1922/179. augusztus 8-i számok
- Dénes Inván Zoltán (2017): *Marczali Henrik eltávolítása az egyetemről 1919–1924. Élet és Irodalom*, 7, 6. <http://www.es.hu/cikk/2017-02-17/denes-ivan-zoltan/marczali-henrik-eltavolitasa-az-egyetemrol.html>

²⁰ A Magyar Tudományos Akadémia közgyűlése közel három évtizeddel ezelőtt (1989-ben) tette revízió tárgyává a forradalomban „kompromittált”, emiatt kizárásra került tagjainak ügyét, akiknek „akadémiai tagságát haláluk bekövetkeztéig folyamatosnak tekinti”. Így jutott végül elégtételhez halála után hetvenkét évvel Alexander Bernát is.

- Dénes Inván Zoltán (2018): „Gyanús homály” vagy „felesleges brutalitás”? Marczali Henrik el-távolítása az egyetemről 1919–1924. (Várható megjelenés: *Századok*, 2018)
- Fenyő Miksa (1918): Wissenschaftliches Leben Literatur, Bildende Künste Von Universitäts prof. Dr. Bernhard Alexander. *Nyugat*, 10. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00246/07408.htm>
- Fővárosi Lapok*, 1880/185. szám, augusztus 13.
- Gábor Éva (1986): *Alexander Bernát*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Heinrich Gusztáv (szerk.) (1919): *Akadémiai Értesítő*. 30. köt. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia
- Kemény György (összeáll.) (1942): *Magyarország időszaki sajtója 1911-től 1920-ig*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtára. http://mek.oszk.hu/11700/11792/pdf/11792_1.pdf
- KT Évlapok – *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 1918–1920* (1920). 52. köt. Budapest: Franklin Társulat
- Percz László (2008): *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. Budapest: Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely
- Pesti Napló*, 1919/83. szám, április 7.
- Sebestyén Károly (1934): Alexander Bernát. In: Szemere S. (szerk.): *Évkönyv*. Budapest: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 59–95. Különlenyomat
- Somos Róbert (2004): *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után*. Budapest: Kairosz Kiadó
- Szemere Samu (1941): *Filozófiai tanulmányok*. Budapest: Arany János Irodalmi és Nyomdai Műintézet
- Turbucz Péter (2014): Alexander Bernát és háborús beszédei. In: Alexander Bernát: *A háború után*. Máriabesnyő: Attraktor Kiadó
- Turbucz Péter (2016): Háborús előadások szervezése Magyarországon 1914-ben; történeti vázlat. *Jel-Kép*, 1, 81–96. http://communicatio.hu/jelkep/2016/1/JelKep_2016_1_Turbucz_Peter.pdf
- Zóka Péter (2015): A politikum szerepe Alexander Bernát életművében. *Létünk*, 2, 25–37. http://epa.oszk.hu/00900/00997/00035/pdf/EPA00997_letunk_2015_02.pdf
- Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Akadémiai Levéltár:
- Alexander-levél – MTAKIK Kt. Ms 807/36 *Alexander Bernát levele Angyal Dávidnak*, Zürich 1919. szept. 20.
- Gold-beszéd – MTAKIK Kt. Ms 2393/34 *Gold Simon Alexander Bernát temetésén elmondott halotti beszéde*
- KT-jkv – MTAKIK Kt. Ms 5779 *A Kisfaludy-Társaság 1919. augusztus 16-án tartott zárt ülésének jegyzőkönyve*
- KT-jkv – MTAKIK Kt. Ms 5779 *A Kisfaludy-Társaság 1919. december 3-án tartott rendes havi ülése (zárt ülészak) jegyzőkönyve*
- KT-jkv – MTAKIK Kt. Ms 5779 *A Kisfaludy-Társaság 1919. december 10-én tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve*
- RAL-jkv – MTAKIK Kt. RAL Ms 647/1919. *Jegyzőkönyvek a M. T. Akadémia II. osztályának igazoló (ötös) bizottságának 1919. október 7-én, október 14-én és október 17-én tartott üléséről*
- RAL-jkv – MTAKIK Kt. RAL Ms 647/1919. *Jegyzőkönyv a M. T. Akadémia I–III. osztályának igazoló (tizenötös) bizottságának 1919. október 25-én tartott üléséről*
- Országos Széchenyi Könyvtár:
- FM3/4008 *Fáklya*, 1919/94–113. számok, április 20-tól május 14-ig

REUMATOLÓGIAI KUTATÁS MAGYARORSZÁGON¹

RHEUMATOLOGY RESEARCH IN HUNGARY

Szekanecz Zoltán

a Magyar Reumatológusok Egyesülete elnöke, Debreceni Egyetem Általános Orvostudományi Kar Reumatológiai Tanszék
szekanecz.zoltan@med.unideb.hu

Kulcsszavak: reumatológiai kutatás, reumatológiai osztályok, arthritisz, kutatóközpontok

Keywords: rheumatology research, rheumatology departments, arthritis, research centres

BEVEZETÉS

A reumatológia korábban a közgondolkodást tekintve leginkább térd- és derékfájásról, gyógyfürdőkről, fizioterápiáról szólt. A 20–21. század rendkívüli áttörést jelentett, hiszen ehhez a diszciplínához tartoznak a gyulladásos reumatológiai kórképek (arthritiszek) és a szisztémás autoimmun kórképek is. Az elmúlt évtizedekben, az immunológia és a gyulladások területén végzett kutatások eredményeként, robbanás következett be a reumatológiában is. Egyre többet tudunk az arthritiszek (például reumatoid arthritisz, szpondilarthritiszek, köszvény, oszteoarthritisz), szisztémás autoimmun kórképek (például SLE, szkleroderma, gyulladásos izombetegségek, Sjögren-szindróma), oszteoporózis sejtes és molekuláris hátteréről, a társbetegségek kialakulásáról. Kiderült, hogy a reumatológiai kórképekben megnő a kardiovaszkuláris (CV) betegségek, szekunder daganatok, csontvesztés, depresszió valószínűsége. (Közülük a reumatológiai betegségek és az ateroszklerózis összefüggéseiről a közelmúltban írtunk a *Magyar Tudomány* hasábjain.) Egyre intenzívebben kutatják a reumatológia és számos más szakma határterületi kérdéseit. Olyan, korábban ismeretlen fogalmak kerültek bevezetésre, mint a molekuláris reumatológia, vaszkuláris reumatológia vagy kardio-oszteológia. Számos olyan mechanizmust is sikerült feltárni, amelyek az arthritiszek és az ateroszklerózis vagy az ízületi gyulladás és a rák közös elemei. Végül, az újabban felismert molekuláris mechanizmusok vezettek a célzott terápiák kifejlesztésére. Ezek a fehérjetermészetű antitestek vagy szolubilis receptorok, illetve

¹ A közlemény az MTA Orvosi Tudományok Osztálya 2017. május 24-i ülésén elhangzott, a szerző által tartott beszámoló előadás alapján készült.

a szintetikus tirozin-kináz gátlók képesek a gyulladás egy-egy pontját megszakítani, és az artritiszes, autoimmun betegek számára a korábbinál hatékonyabb kezelést biztosítani.

A legintenzívebb reumatológiai, immunológiai kutatás színtere elsősorban Európa és Amerika. Ez a terület Magyarországon is hagyományosan erős. Egyrészt több elméleti kutatóintézetben foglalkoznak a gyulladás, a fájdalom kialakulásának mechanizmusaival, az artritiszek állatmodelljeivel. Ez komoly alkalmazott (transzlációs) kutatási potenciált jelent. Másrészt elsősorban a négy orvoskar reumatológiai tanszékein/klinikáin, de egy-két megyei kórház reumatológiai osztályán is folynak mind alkalmazott, mind klinikai kutatások. Ezek a központok hálózatot alkotnak, és már több multicentrikus kutatás indult el.

Ami a tudományfinanszírozást illeti, több munkacsoport nyert pályázatokon (Lendület, GINOP, TÁMOP, OTKA, gyógyszerügyi pályázatok). Emellett a Magyar Reumatológusok Egyesülete (MRE) a hazai reumatológiai kutatásra 2013-ban 12 millió Ft-ot osztott szét a munkacsoportoknak. A pályázat 2017-ben újra kiírásra került hasonló összegű finanszírozással.

A közelmúltban áttekintettük a hazai reumatológiai kutatás helyzetét és főbb sarokszámait. Elsősorban azon kutatócsoportokat vettük számításba, amelyek klinikai vagy alkalmazott reumatológiai és immunológiai területen tevékenykednek, és eredményeiknek van reumatológiai relevanciájuk. E tekintetben tizenöt intézetből gyűjtöttünk adatokat. Ezek a munkacsoportok nagyon széles skálán végeznek kutatásokat. Nagyon fontos, hogy számos kutató nagy európai szakmai konzorciumokban, szakmai ajánlásokat kidolgozó testületekben is tevékenykedik. A továbbiakban, a teljesség igénye nélkül, bemutatjuk a hazai reumatológiai kutatás irányszámait és a főbb kutatócsoportok tevékenységét.

A HAZAI REUMATOLÓGIAI KUTATÁS FŐBB MUTATÓI

Felmérésünk során az elmúlt tíz év (2007–2016) teljesítményét tekintettük át. A tizenöt intézet/tanszék tevékenységét, a vezető kutatókat és a főbb témákat röviden az *1. táblázat* mutatja.

1. táblázat. A hazai, klinikai és alkalmazott reumatológiai kutatást végző intézmények és munkacsoportok

Intézmény	Munkacsoportvezető(k)	Főbb témák
ORFI, Budapest	Poór Gyula egyetemi tanár Kiss Emese egyetemi tanár Bálint Péter c. egyetemi tanár	oszteoporózis, Paget-kór, genetika SLE, terhesség, gyermekreumatológia ultrahang, PMR, artritisz psoriatica

1. táblázat folytatása

Intézmény	Munkacsoportvezető(k)	Főbb témák
Budai Irgalmasrendi Kórház, Budapest	Géher Pál egyetemi tanár Bender Tamás egyetemi tanár Rojkovich Bernadette főorvos (Nagy György egyetemi docens)	szpondilartritiszek, EULAR/ASAS balneoterápia, fizioterápia biológiai regiszter, munkavégzés, finanszírozás
SE II. Gyermekklinika, Budapest	Constantin Tamás egyetemi adjunktus	JIA, gyermekkori autoimmun kórképek
SE Genetikai és Sejtbiológiai Intézet, Budapest	Buzás Edit egyetemi tanár Nagy György egyetemi docens	microvezikulák, artritiszmodellek, T-sejtek
SE Élettani Intézet, Budapest	Mócsai Attila egyetemi tanár	jelátvitel, Syk kináz, artritisz állatmodellek
ELTE Immunológiai Intézet, Budapest	Sármay Gabriella egyetemi tanár	B-sejtek, peptid-antigének, antigén-specifikus terápia
Corvinus Egyetem, Budapest	Gulácsi László egyetemi tanár	egészséggazdasági elemzések artritiszokban
DE Reumatológiai Tanszék, Debrecen	Szekanecz Zoltán egyetemi tanár Szűcs Gabriella egyetemi tanár Szántó Sándor egyetemi tanár	RA-komorbiditások, biológiai terápia, genomika scleroderma CV-betegségek, tumorok, terhesség SpA-társbetegségek, biológiai terápia, gyógytorna
DE Klinikai Immunológiai Tanszék, Debrecen	Zehér Margit egyetemi tanár Bodolay Edit egyetemi tanár Dankó Katalin egyetemi tanár	Sjögren-szindróma: Tfh-sejtek, miRNS NDC, MCTD, társbetegségek, D-vitamin miozitiszek, komorbiditások, aktivitási mutatók
DE Kenézy Egyetemi Kórház, Reumatológiai Osztály, Debrecen	Surányi Péter egyetemi docens, Gaál János egyetemi docens	oszteoporózis, artritisz psoriatica
PTE Reumatológiai és Immunológiai Klinika, Pécs	Czirják László egyetemi tanár	szisztémás szklerózis, nagy EULAR- és EUSTAR-projektek, komorbiditások, autoimmun kórképek

1. táblázat folytatása

Intézmény	Munkacsoportvezető(k)	Főbb témák
PTE Immunológiai és Biotechnológiai Intézet, Pécs	Berki Tímea egyetemi tanár Boldizsár Ferenc egyetemi adjunktus	kortikoszteroid hatások, T-sejtek, receptorok arthritiszmodellek, patogenezis
PTE Farmakológiai Intézet és Szentágothai Kutatóközpont, Pécs	Szolcsányi János akadémikus Helyes Zsuzsanna egyetemi tanár Pintér Erika egyetemi tanár	fájdalom és gyulladás mechanizmusai, kapszaicin, TRPV1 és TRPA1, PACAP, fájdalomcsillapítás, arthritiszmodellek
PTE Orvosi Genetikai Intézet, Pécs	Melegh Béla egyetemi tanár	autoimmun reumatológiai kórképek genetikája
SZTE Reumatológiai és Immunológiai Klinika, Szeged	Kovács László egyetemi docens Balog Attila egyetemi adjunktus	autoimmun kórképek (Sjögren, SLE, vaszkulitiszek) T-sejtek, K-csatornák, uPAR

Az elmúlt tíz évben született közleményeket az első és/vagy utolsó szerző munkahelye szerint rendeltük egy-egy kutatócsoporthoz (2. táblázat). (Számos multicentrikus vagy konzorciális közlemény is született.) Ezek alapján a vizsgált időszakban összesen 605 minősített (impaktfaktoros, IF) közlemény született. Közülük 184 közlemény „konzorciális” volt, melyben a tizenöt kutatócsoport egy vagy több tagja szerzőként szerepelt. (Azokat a döntően klinikai gyógyszervizsgálatokról született publikációkat, ahol hazai vizsgálók a vizsgálóhelyek között voltak feltüntetve, de a szerzők között nem, figyelmen kívül hagytuk.) Ezek a publikációk összesen 2506-os IF-t eredményeztek. A nemzetközi konzorciumban született közlemények össz-IF-a 1087 volt. Az egyes intézetekben született közlemények számát és az IF-t a 2. táblázat mutatja.

2. táblázat. Minősített (impaktfaktoros) közlemények az elmúlt tíz évben (2007–2016)*

Intézmény	Munkacsoportvezető(k)	Közleményszám (nemzetközi kollaboráció)	Impaktfaktor (nemzetközi kollaboráció)
ORFI, Budapest	Poór Gyula, Kiss Emese, Bálint Péter	93 (52)	426,6 (291,3)
Budai Irgalmasrendi Kórház, Budapest	Géher Pál, Bender Tamás, Rojkovich Bernadette	31 (16)	118,6 (83,3)

2. táblázat folytatása

Intézmény	Munkacsoportvezető(k)	Közleményszám (nemzetközi kollaboráció)	Impaktfaktor (nemzetközi kollaboráció)
SE II. Gyermekklinika, Budapest	Constantin Tamás	14 (6)	127,3 (83,4)
SE Genetikai és Sejtbiológiai Intézet, Budapest	Buzás Edit, Nagy György	24 (0)	111,9 (0)
SE Élettani Intézet, Budapest	Mócsai Attila	19 (2)	191,4 (33,0)
ELTE Immunológiai Intézet, Budapest	Sármay Gabriella	11 (0)	38,1 (0)
Corvinus Egyetem, Budapest	Gulácsi László	8 (0)	17,4 (0)
DE Reumatológiai Tanszék, Debrecen	Szekanecz Zoltán, Szűcs Gabriella, Szántó Sándor	126 (47)	466,1 (240,1)
DE Klinikai Immunológiai Tanszék, Debrecen	Zehér Margit, Bodolay Edit, Dankó Katalin	137 (19)	431,5 (95,8)
DE Kenézy Egyetemi Kórház, Reumatológiai Osztály, Debrecen	Surányi Péter, Gaál János	6 (0)	11,2 (0)
PTE Reumatológiai és Immunológiai Klinika, Pécs	Czirják László és munkatársai	48 (30)	264,8 (197,1)
PTE Immunológiai és Biotechnológiai Intézet, Pécs	Berki Tímea, Boldizsár Ferenc	18 (6)	72,0 (30,2)
PTE Farmakológiai Intézet és Szentágothai Kutatóközpont, Pécs	Szolcsányi János, Helyes Zsuzsanna, Pintér Erika	25 (1)	93,3 (5,3)
PTE Orvosi Genetikai Intézet, Pécs	Melegh Béla	5 (0)	14,0 (0)
SZTE Reumatológiai és Immunológiai Klinika, Szeged	Kovács László, Balog Attila	40 (5)	118,7 (27,2)
Összesen		605 (184)	2506 (1087)

*Minden közlemény csak egyszer került beszámításra, az utolsó szerző munkahelyének megfelelően.

A citációs indexeket a *Web of Science* alapján vettük figyelembe. Mivel az elméleti intézetekben az immunológiai, reumatológiai vonatkozású kutatás mellett sok más téma is fut, ezért ezekben az esetekben a citáció nehezen határozható meg, ezért csak a klinikus kutatók citációs indexét mutatjuk (3. táblázat). Eszerint kilenc klinika/tanszék tizenkilenc vezető kutatója/oktatója 203–5891 közti citációt ért el. A független citációk száma 177–5490 közt mozog. A kollégák közül egy 5000 feletti, egy 4000 feletti, két 3000 feletti, három 2000 feletti és öt 1000 feletti citációval büszkélkedhet (3. táblázat).

3. táblázat. Citációs indexek és Hirsch-indexek a klinikus kutatók körében (összes)*

Intézmény	Munkacsoportvezető(k)	Citációk** (független citációk)	Hirsch-index**
ORFI, Budapest	Poór Gyula	2756 (2720)	26
	Kiss Emese	3125 (3019)	34
	Bálint Péter	3544 (3374)	29
Budai Irgalmasrendi Kórház, Budapest	Géher Pál	1447 (1426)	18
	Bender Tamás	419 (350)	11
	Rojkovich Bernadette	352 (348)	10
SE II. Gyermekklinika, Budapest	Constantin Tamás	709 (696)	11
SE Genetikai és Sejtbiológiai Intézet, Budapest	Nagy György (BIK)	1364 (1270)	14
DE Reumatológiai Tanszék, Debrecen	Szekanecz Zoltán	5891 (5490)	46
	Szűcs Gabriella	2858 (2695)	28
	Szántó Sándor	1447 (1339)	21
DE Klinikai Immunológiai Tanszék, Debrecen	Zeher Margit	2346 (2217)	27
	Bodolay Edit	1153 (1033)	20
	Dankó Katalin	1717 (1646)	23
DE Kenézy Egyetemi Kórház, Reumatológiai Osztály, Debrecen	Surányi Péter	203 (177)	8
	Gaál János	363 (350)	11
PTE Reumatológiai és Immunológiai Klinika, Pécs	Czirják László	4119 (3826)	33
SZTE Reumatológiai és Immunológiai Klinika, Szeged	Kovács László	693 (602)	13
	Balog Attila	252 (242)	10

*Ebben a táblázatban csak a klinikus kutatók szerepelnek, mert az elméleti kutatók közleményeinek csupán egy része reumatológiai témájú, ami az értékelést megnehezíti.

**A *Web of Science* alapján.

A Hirsch-indexek 8 és 46 között változnak. Egy reumatológusnak van 40 feletti, kettőnek 30 feletti, hatnak 20 feletti és nyolcnak 10 feletti Hirsch-indexe (3. táblázat).

Összesen tizennyolc klinikus kutató vett részt témavezetőként a PhD-képzésben. Több mint 90 PhD-hallgató munkáját felügyelték, akik közül negyvenöt már fokozatot is szerzett. Négy kollégának tíz feletti PhD-hallgatója volt (4. táblázat).

4. táblázat. PhD-témavezetés a klinikus kutatók körében (összes)*

Intézmény	Témavezető(k)	PhD-hallgatók száma** (fokozatot szerettek száma)
ORFI, Budapest	Poór Gyula Kiss Emese Bálint Péter	11 (3) 1,5 (1,5) 2 (0)
Budai Irgalmasrendi Kórház, Budapest	Bender Tamás Rojkovich Bernadette	8 (4) 5 (2)
SE II. Gyermekklinika, Budapest	Constantin Tamás	1 (0)
SE Genetikai és Sejtbiológiai Intézet, Budapest	Nagy György (BIK)	5 (2)
DE Reumatológiai Tanszék, Debrecen	Szekanecz Zoltán Szűcs Gabriella Szántó Sándor Szamosi Szilvia	14 (6) 4,5 (2,5) 4 (2) 1 (0)
DE Klinikai Immunológiai Tanszék, Debrecen	Zeher Margit Bodolay Edit Dankó Katalin	10,5 (8,5) 3 (3) 7 (4)
DE Kenézy Egyetemi Kórház, Reumatológiai Osztály, Debrecen	Gaál János	1 (0)
PTE Reumatológiai és Immunológiai Klinika, Pécs	Czirják László	11 (6)
SZTE Reumatológiai és Immunológiai Klinika, Szeged	Kovács László Balog Attila	5 (2) 4 (1)

*Ebben a táblázatban csak a klinikus kutatók szerepelnek, mert az elméleti kutatók közleményeinek csupán egy része reumatológiai témájú, ami az értékelést megnehezíti.

**A doktori.hu alapján.

Végül, mint említettük, többen nagy nemzetközi konzorciális, kooperációs projekteken vesznek részt. A legtöbben az Európai Reumaliga (EULAR) különböző munkacsoportjait erősítik, nemzetközi diagnosztikus és terápiás ajánlások kidolgozásában vettek/vesznek részt. Emellett több más európai együttműködésben találunk magyar kutatókat (5. táblázat).

5. táblázat. Részvétel nemzetközi kollaborációkban, konzorciumokban (összes)

- ❖ EULAR korai artritisz ajánlás (Szekanecz Zoltán)
- ❖ EULAR reumatoid artritisz ajánlás (Poór Gyula)
- ❖ EULAR kardiovaszkuláris ajánlás (Szekanecz Zoltán)
- ❖ EULAR klinikailag gyanítható artralgia ajánlás (Szűcs Gabriella)
- ❖ EULAR/ACR polimialgia reumatika ajánlás (Poór Gyula, Bálint Péter)
- ❖ EULAR artritisz pszoriátika ajánlás (Bálint Péter)
- ❖ EULAR, OMERACT ultrahang aktivitások (Bálint Péter, Mandl Péter)
- ❖ EULAR juvenilis dermatomiozitisz konzorcium (Constantin Tamás)
- ❖ EUSTAR szkleroderma konzorcium (Czirják László, Szűcs Gabriella)
- ❖ EULAR/ACR szkleroderma klasszifikáció (Czirják László)
- ❖ EULAR/ASAS szpondilartritisz aktivitások, ajánlások (Géher Pál)
- ❖ EUMYONET miozitisz konzorcium (Dankó Katalin)
- ❖ Myositis genetics consortium (Dankó Katalin)
- ❖ Treat-to-target reumatoid artritiszben (Poór Gyula)
- ❖ Treat-to-target SLE-ben (Czirják László)
- ❖ EuroPhospholipid project (Zeher Margit, Kiss Emese)
- ❖ Sjögren-szindróma „Big Data” konzorcium (Zeher Margit)
- ❖ SPINE spondiloarthropathy study (Géher Pál, Szántó Sándor)
- ❖ QUEST-RA reumatoid artritisz konzorcium (Géher Pál, Rojkovich Bernadette)

AZ EGYES MUNKACSOPORTOK RÖVID BEMUTATÁSA

Budapest

Az *ORFI* három jól definiálható munkacsoportja közül Poór Gyula professzor és munkatársai döntően az oszteoporózissal és a Paget-kórral foglalkoznak. Oszteoporózisban döntően epidemiológiai vizsgálatokat folytatnak, és több, az oszteoporózis kezelésére vonatkozó ajánlás kidolgozásában vettek részt. A Paget-kórban, többek között, a genetikai hátteret és az immunológiai, metabolikus folyamatok szerepét vizsgálják. Más betegségekben is végeztek genetikai kutatást: reumatoid artritiszben (RA) a *PADI4*-, szpondilartritiszben (SpA) pedig az *ARTS1*-gén polimorfizmusának szerepét kutatták. Poór professzor tagja volt az EULAR RA kezelésére vonatkozó ajánlását kidolgozó munkacsoportnak. Kiss Emese professzor munkacsoportja az autoimmun betegségekkel, döntően az SLE-vel, valamint a gyermekreumatológiával foglalkozik. SLE-ben a terhesség és a D-vitamin-ellátottság vonatkozásait kutatják. Juvenilis idiopátiás artritiszben (JIA) a biológiai terápiával kapcsolatban gyűjtöttek adatokat. Kirándulást tettek a gyomor-bélrendszer és a reumatológia határterületeire is. Így a gluténszenzitív enteropátia (GSE) és a csont, valamint a bél-mikrokörnyezet és az artritisz kialakulása közti összefüggéseket boncolgatták. Bálint Péter címzetes egyetemi tanár munkacsoportja évtizedek óta foglalkozik a mozgásszervi ultrahanggal. Ennek

keretében számos EULAR- és egyéb nemzetközi ajánlás, módszertani útmutatás kidolgozása fémjelzi tevékenységüket. Bálint Péter tagja volt az EULAR arthritisz pszoriatika, valamint polimialgia reumatika (PMR) munkacsoportjának. Végül, a reumatológiai társbetegségekre vonatkozó nemzetközi konzorcium (COMORA) keretében felmérték a különböző társbetegségek epidemiológiáját a hazai arthritisz-es betegek között.

A *Budai Irgalmasrendi Kórház (BIK) Reumatológiai Tanszéki Csoportjában* Géher Pál professzor az SpA-kórképcsoport nemzetközi szakértője. Ezért számos, a betegség klasszifikációjára, kezelésére, a szociális terhek mérésére vonatkozó nemzetközi munkacsoportban (ASAS, EULAR) vett részt. Bender Tamás professzor a balneológia nemzetközi szaktekintélye. Számos kutatást végzett a hazai gyógyvizek, valamint azok alkotói (például radon) hatásait illetően. Foglalkozott a hévízi iszap hatásaival és a tumoros betegek lehetséges fizio- és balneoterápiájával is. Rojkovich Bernadette főorvosnő szakterülete az epidemiológia, a minőségbiztosítás és az egészség-gazdaságtan. A munkacsoportnak számos publikációja jelent meg a biológiai terápia egészség-gazdaságossága, az arthritiszregiszterből nyert betegadatok témájában. Nagy György egyetemi docens, bár klinikai tevékenysége a BIK-hez köti, kutatásait a Semmelweis Egyetem Genetikai és Sejtbiológiai Intézetében végzi, így azokról ott esik szó.

A *Semmelweis Egyetem (SE) II. sz. Gyermekklinikáján* Constantin Tamás adjunktus és munkatársai nemzetközi értékű munkát végeznek a gyermekreumatológia és gyermekimmunológia területén. Főleg a JIA és a juvenilis miozitiszek tartoznak érdeklődésük középpontjába. Nemzetközi kollaborációban vizsgálják az életminőség viszonyait, fogalmazzák meg ajánlásokat a juvenilis miozitiszek kezelésére. Részt vettek továbbá egy olyan EULAR-ajánlásban, amely arra vonatkozott, hogy a gyermeket később hogyan vezessék át a felnőtt ellátórendszerbe (transitional care).

A *SE Genetikai és Sejtbiológiai Intézetében* Buzás Edit professzor és a már említett Nagy György, munkatársaikkal együtt, a sejtranszporttal, kiemelten a mikrovezikulákkal foglalkoznak. Itt nem említendő alap kutatások mellett vizsgálataiknak a reumatológiára vonatkozó alkalmazott része is van. Vizsgálataik szerint az extracelluláris vezikulák részt vesznek a gyulladásban, oszteoklaszt-képzésben és ezáltal a csont pusztulásában. A munkacsoport a T-sejtek, T-sejt receptorok és speciális T-sejt alcsoportok (például Th17) gyulladásban betöltött szerepét is vizsgálja. RA-ban és más betegségekből is folynak a mikrovezikulákra és a T-sejtekre vonatkozó tanulmányok.

A *SE Élettani Intézetében* Mócsai Attila professzor munkacsoportja régóta foglalkozik a jelátviteli molekulákkal, ezen belül a tirozin-kinázokkal és azok gátlási lehetőségeivel. Az arthritisz állatmodelljeiben elemezték a Src- és Syk-kinázok, a PLC γ 2 és a CARD9, valamint ezen útvonalakban részt vevő egyéb molekulák

szerepét. A kísérletes állatmodellben végzett preklinikai vizsgálatoknak komoly szerepük van a későbbi klinikai gyógyszerfejlesztésben.

Az *Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Immunológiai Intézetében* Sármai Gabriella professzor munkacsoportja végez az artritiszekkel, autoimmun betegségekkel összefüggő alkalmazott immunológiai kutatásokat. A számos kutatási terület közül az autoantitesteket termelő B-sejtekre vonatkozó kutatások emelhetők ki. A különböző B-sejt alosztályok (például B_{reg}) jellemzése mellett antigénspecifikus immunterápiát (ASIT) is terveztek. Ennek során antigenikus peptideket tartalmazó nanorészecskékkel gátolják a B-sejtek működését.

A *Budapesti Corvinus Egyetemen* Gulácsi László professzor az Egészségügyi Közgazdaságtan Tanszék vezetője. Munkatársaival évek óta végeznek egészség-gazdaságtani elemzéseket a reumatológiai kórképek társadalmi terhére és az alkalmazott gyógyszerek költséghatékonyására vonatkozóan. Vizsgálták az RA és az életminőség összefüggéseit, a biológiai terápián való rajtamaradás tényezőit, és az újabb biohasonló molekulák egyes jellemzőit.

Debrecen

A *Debreceni Egyetem (DE) Reumatológiai Tanszékén* is három jól elkülöníthető munkacsoport működik. Szekanecz Zoltán professzor munkatársaival az RA patogenezisével, modern kezelésével és a társbetegségekkel (CV, tumorok, oszteoporózis) foglalkozik. Számos kutatást végeztek a RA genetikájával, genomikájával, valamint az autoimmun mechanizmusok (például ACPA) szerepével kapcsolatban. Elemezték az RA-ban kialakuló felgyorsult ateroszklerózis és a CV-betegség patofiziológiáját, az RA-hoz társuló szekunder malignitások és csontvesztés kialakulásának tényezőit. Több kohorszban kutatják a modern biológiai terápiák és a JAK-gátlók hatásait a vaszkuláris funkciókra és a csontanyagcserére. Szűcs Gabriella professzor és munkatársai a szisztémás autoimmun kórképekben, elsődlegesen szisztémás szklerózisban (SSc, szkleroderma) végeznek kutatásokat. Az SSc-t kísérő vaszkuláris eltérések mellett a kórkép és a terhesség összefüggéseit, a szkleroderma-hoz társuló oszteoporózis jellegzetességeit, valamint az e kórkép szövődményeként kialakuló tumorok jellemzőit közölték. Szántó Sándor docens munkacsoportja az SpA kórképcsoportban szintén a vaszkuláris történéseket és a csontvesztést kutatja. Vizsgálják a biológiai terápia és a gyógytorna hatásait is az egyes szervi funkciókra. Mindhárom munkacsoport résztvevői tagjai különböző RA, SSc és SpA nemzetközi projekteknek.

A *DE Klinikai Immunológiai Tanszékén* Zeher Margit professzor munkacsoportja a primer Sjögren-szindróma (pSS) immunológiájával és kezelésével foglalkozik. Számos patogenetikai kutatást folytattak a folliculáris T-helper (T_{fh}) sejtekre és a mikro-RNS-ekre (miRNS) vonatkozóan. Emellett Zeher professzornő a pSS-ra vonatkozó nemzetközi „Big Data” konzorcium tagja is. Bodolay Edit pro-

fesszor és munkatársai a nem differenciált (NDC) és a kevert kötőszöveti betegség (MCTD) szakértői. A kórképek kialakulásával és kimenetelével kapcsolatos kutatások mellett a fő kutatási területük a társbetegségek vizsgálata. E kórképekben vizsgálták a CV-eltéréseket, beleértve a vaszkuláris biomarkereket, valamint a D-vitamin ellátottságot és az oszteoporózis kialakulását is. Dankó Katalin professzor kollégáival a gyulladásozombetegségek (poli- és dermatomiozitisz) kutatói. Számos sejtes és molekuláris kutatás mellett újabban a betegségaktivitás markereit, valamint a társuló oszteoporózis jellegzetességeit vizsgálják, részben nemzetközi együttműködésben.

A *DE Kenézy Egyetemi Kórház Reumatológiai Osztályán* Surányi Péter és Gaál János docensek, valamint munkatársaik döntően az oszteoporózissal, ezen belül a D-vitamin szerepével és az aktív D-vitamin-pótlás lehetőségeivel foglalkoznak. Az artritisz pszoriatikával összefüggő D-vitamin-ellátottság és csontanyagcsere-változások is érdeklődésük középpontjában állnak.

Pécs

A *PTE Reumatológiai és Immunológiai Klinikán* Czirják László professzor és munkatársai a szisztémás autoimmun kórképek, ezen belül kiemelten az SSc kialakulására, klinikumára és modern kezelésére vonatkozóan végeznek kutatásokat. A betegség kialakulására és kimenetelére jellemző biomarkerek keresése (például Galectin-3, MMP) mellett a CV-társbetegségek (például kardiomyopathia, pulmonalis hypertensio) epidemiológiájára, klinikumára és a túlélésre vonatkozóan szolgáltatott adatokat. SSc-ben vizsgálják az artritist, a kézfunkciót és a szájnnyílás viselkedését is. Czirják professzor emellett az EULAR scleroderma munkacsoportja (EUSTAR) tagjaként számos, a klinikumra, az egyes manifesztációra, betegségaktivitásra és kezelésre vonatkozó ajánlás társszerzője volt.

A *Pécsi Tudományegyetem (PTE) Immunológiai és Biotechnológiai Intézetében* Berki Tímea professzor munkacsoportja, részben az említett szklerodermás beteganyagon végez alkalmazott kutatásokat. Vizsgálják az SSc-ben megváltozott B-sejt fenotípusokat és B-sejt aktivációt, és a komplementrendszer szerepét is. Fontos kutatásokat végeznek a kortikoszteroidok immunológiai hatásairól. A debreceni tanszékkal együtt pedig bizonyos természetes autoantitestek szerepét vizsgálták RA-ban. Boldizsár Ferenc docens laboratóriumában rendelkezésre áll az egyik legtekélyesebb RA-modell, a Chicagóban dolgozó Glant Tibor professzortól származó rekombináns humán aggregán G1 domán-indukált artritisz (a proteoglikán-indukált artritisz továbbfejlesztett formája) egérmodell. Ebben a modellben vizsgálják az artritist kísérő immunregulációs változásokat, a T-sejtek aktivációját, apoptózisát, és új terápiás célpontokat is keresnek.

A *PTE Farmakológiai Intézetében és Szentágothai Kutatóközpontjában* Szolcsányi János akadémikus alapította meg azt a munkacsoportot, melyben Helyes

Zsuzsa és Pintér Erika professzorok és munkatársaik dolgoznak. Ezek a munkacsoportok régóta vizsgálják az artritiszekkel kapcsolatos fájdalom és gyulladás sejtes és molekuláris mechanizmusait. Középpontban állnak a kapszaicinérzékeny peptiderg idegvégződéses, a TRPV1- és TRPA1-receptorok, a PACAP- és az SSAO-rendszer. E molekulák gátlása révén, különböző fájdalom- és gyulladásmodellekben új terápiás lehetőségeket keresnek.

A *PTE Orvosi Genetikai Intézetében* Melegh Béla professzor munkacsoportja számos (pécsi, budapesti, debreceni) klinikai kollaboráció keretében a gyulladásos reumatológiai kórképek (például RA, SpA, SSc) genetikai hátterét (is) kutatja. Több gén-polimorfizmust sikerült kapcsolatba hozni e kórképekkel.

Szeged

A *Szegedi Tudományegyetem (SZTE) Reumatológiai és Immunológiai Klinikáját* Kovács László docens vezeti, aki munkacsoportjával a szisztémás autoimmun kórképekkel foglalkozik. Több tanulmányt végeztek RA-ban, pSS-ban. Újabban a megváltozott T-sejt glikoziláció patogenetikai jelentőségével foglalkoznak többféle autoimmun kórképben. A munkacsoport évek óta foglalkozik RA-ban a biológiai terápia leállításának kérdéseivel, annak következményeivel is. Az ilyen betegekben a miRNS-ek szerepét is vizsgálják. Balog Attila adjunktus munkacsoportja részben kollaborációban a B7-kostimuláció, a káliumcsatornák és az urokináz-típusú plazminogén-aktivátor receptor (uPAR) szerepét vizsgálja RA-ban, szklerodermában és más autoimmun betegségeken.

Multicentrikus vizsgálatok

Mint láttuk, az egyes intézmények, munkacsoportok önállóan is sikeres kutatómunkát végeznek. Emellett az egyes centrumok hálózatot is alkotva, multicentrikus vizsgálatokat kezdtek végezni. Ezek közül sikerrel folyik a már említett, Kovács László docens által koordinált, a biológiai terápia leállítására vonatkozó vizsgálat, melynek első részében Szeged mellett Debrecen és Gyula is részt vett, a későbbi fázisba pedig még több centrum kapcsolódott be. Ugyancsak sikeresen zárult le az a vizsgálat, amely tíz hazai centrum közreműködésével zajlott, és RA-ban a gyors radiológiai progresszió jellemzésére és prediktív markerek keresésére vonatkozott. Ebbe a tanulmányba, a kitűnő együttműködésnek köszönhetően több mint 1800 RA beteg adatai kerülhettek be, és a publikáció is megtörtént. Részben az MRE koordináló tevékenysége révén a közeljövőben újabb multicentrikus vizsgálatok indulnak. Ezek között bizonyos kórképekre vonatkozó regiszterek és hozzájuk kapcsolódó biobanok, a társbetegségekre és a betegségekmenetelre vonatkozó epidemiológiai vizsgálatok szerepelnek.

HELYÜNK KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Természetesen elsődlegesen fontos a hazai viszonyok bemutatása, de a hazai reumatológiai kutatást leginkább nemzetközi összehasonlításban lehet értékelni. Nyugat-Európában, Amerikában, Japánban a kutatásra költött összeg jelentősen meghaladja a mi lehetőségeinket, ezért ezekben az országokban kiemelkedő a produktivitás. Ezért a közelmúltban a hazai teljesítményt a környező közép-európai országokkal vetettük össze. Az egyes nemzeti reumatológus egyesületek elnökei szolgáltattak adatokat, melyeket a 6. táblázat foglal össze. A táblázat az alapadatok (lakosság, GDP *per capita*, reumatológusok, intézmények száma) mellett az elmúlt öt évre vonatkozó publikációkat, reumatológiai témájú pályázatokat, és a PhD-védések számát mutatja. Mint látható, Magyarország a reumatológiai szcientometriai adatok, a reumatológia területén folyó PhD-munkák, a szerzett pályázatok tekintetében, lakosságra, egy főre jutó GDP-re normalizálva megelőzi Csehországot, Szlovákiát, Szlovéniát és Horvátországot, és lényegében azonos szinten áll a jóval nagyobb Lengyelországgal.

6. táblázat. Összevetés más közép-európai országokkal (2012–2016)

Ország	Magyarország	Csehország	Horvátország	Lengyelország	Szlovákia	Szlovénia
Lakosság (millió)	10,0	10,4	4,4	38,5	5,4	2,0
GDP/capita (USD; IMF 2016)	27 200	33 200	22 400	27 700	31 200	32 000
Reumatológusok száma	800	350	47	~1300	71	21
Reumatológiai egységek száma	31	12	18	75	6	7
Biológiai terápiával kezelték száma	8500	5700	1800	~8000	2200	2200
Kutatóközpontok száma (nemzetközi publikációkkal)	15	5	7	15	6	2
Kutatócsoportok száma	29	13	7	15	6	2
Minősített (IF) publikációk száma (2012–2016)	315	250	90	663	55	21

6. táblázat folytatása

Ország	Magyarország	Csehország	Horvátország	Lengyelország	Szlovákia	Szlovénia
Nemzeti reumatológiai folyóirat	<i>Magyar Reumatológia</i>	<i>Czech Rheumatology</i>	<i>Reumatizam</i>	<i>Reumatologia</i> (angol–lengyel nyelvű) <i>Reumatologiczne</i> (lengyel nyelvű)	<i>Rheumatologia</i>	nincs
Védett PhD-hallgatók száma	16	9	10	7	0	0
Elnyert kutatási pályázatok száma	43	17	8	?	3	0

IRODALOM

A 2007–2016 között született reumatológiai vonatkozású közlemények listáját a következő link tartalmazza:

<https://drive.google.com/open?id=0B0KcZFljN0n-TXlqcmxIRkY4TUE>
(vagy elkérhető a szerzőtől: szekanecz.zoltan@med.unideb.hu)

SZIGETVÁRI ZRÍNYI MIKLÓS – NIKOLA ŠUBIĆ ZRINSKI. A HORVÁT–MAGYAR KÖZÖS MÚLT ÚJRAGONDOLÁSA A 21. SZÁZADBAN¹

MIKLÓS ZRÍNYI OF SZIGETVÁR—NIKOLA ŠUBIĆ ZRINSKI RECONSIDERING THE CROATIAN-HUNGARIAN COMMON PAST IN THE 21ST CENTURY

Varga Szabolcs

főiskolai tanár, tudományos munkatárs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet
szavarga@gmail.com

Kulcsszavak: Zrínyi Miklós Emlékév, történelmi emlékezet, emlékezetpolitika, Magyar Királyság, Szent Korona, nemzeti ünnepek

Keywords: Miklós Zrínyi Memorial Year, historical memory, politics of memory, Croatian-Hungarian Kingdom, Holy Crown, national holidays

2016-ban szigetvári Zrínyi Miklósról és Szigetvár 1566. évi elestére emlékezett Horvátország, valamint Magyarország. Ennek kapcsán számos konferenciára került sor Zágrábban, Bécsben, Csáktornyan és Pécsen. Ezek szakmai hozadékát ma még nehéz megbecsülni, ám a tudományos tanácskozások eszmei jelentősége vitathatatlan. Bebizonyosodott ugyanis, hogy a két nemzet múltjában van egy olyan időszak, amely mindkét nép emlékezetében épp olyan élénken él. A sokszínű magyar és horvát nemzeti hagyományban – modern szóval történelmi narratívában – létezik egy konszenzusos időszak, amire ritkán van példa a szomszédos közép-európai országok esetében.

A 20. századi nyugati történetelmélet bébizonyította, hogy a hagyományoknak különleges szerepük van az egyes közösségek életében (Congar, 2015). A hagyományból fakadó közös tapasztalat megtart, gazdagít, és mankót nyújt a világban való eligazodáshoz, és éppen ezért a mindenkori jelen okozta kihívások miatt folyamatosan változik. Ezt a jelenséget élő hagyománynak nevezzük, és jelentőségét ma már senki nem vonja kétségbe. A Zrínyi Miklós Emlékév eseményei világosan jelzik, hogy a horvát és a magyar társadalomban töredékesen, ám kétségkívül jelen van a közös múlt pozitív emlékezetének hagyománya. Tehát van esély arra, hogy megtörjük azokat a nemzetépítés során kialakított kétszáz

¹ A tanulmány az OTKA PD 109863 pályázat támogatásával készült.

éves kánonokat, amelyek főként a két nép közötti különbségeket hangsúlyozták, és ehelyett inkább egy egymással szemben megértőbb múltértelmezéssel éljünk. Erre szorít bennünket a horvát–magyar közös állam felbomlásának közelgő centenáriuma is.

A modern történetírás legfőbb eredménye, hogy rámutatott arra, hogy a múlt–történelem–történetírás hármass viszonyrendszer jóval bonyolultabb annál, mint ahogy a pozitivisták idősorokban elképzelték. Irreális és naiv elvárás a történészekkel szemben, hogy pusztán a történelmi igazságot írják meg (Duby–Lardreau, 1993, 7–62.; Györffy, 1992). Erre ez a diszciplína nem alkalmas. Hiszen az emberi történelemnek számos, tudományos módszerekkel nem értelmezhető, ám az eseményeket alapjaiban meghatározó mozzanata van. Egyszerűbben fogalmazva: az emberi döntések jelentős része nem racionális alapon történik, így az abból fakadó történelmi események mögött sem lelhetünk tudományosan igazolható indokot. Ezt tetézik a történelmi források alapvető tulajdonságai – kevés, hiányos és manipulatív –, melyek miatt csak többszörös dekódolással értelmezhető az események még a szakemberek számára is. A múlt tehát csak töredékesen rekonstruálható, és a mindenkori értelmezési keret elválaszthatatlan attól a közegtől, amelyben e munkák születnek (White, 1997; Kisantal–Szeberényi, 2003). Ez a tény mindenkor óriási felelősséget ró a történétírókra. Bár ez a tudomány nem minden esetben tudott megfelelni ennek, a helyzet nem reménytelen.

Esetlegessége és töredezettsége ellenére a történetírás – természetesen sok más dologgal együtt – semmivel sem pótolható lételeme a modern emberi közösségeknek. Hiányában sérül, majd megszakad a kollektív történelmi tudat, a hagyományok, szokások, illetve az ezekből fakadó ünnepek kiüresednek, és formálsá válnak, így elvesztik funkciójukat. Nem tartanak meg, nem adnak reményt, és nem mutatnak fel használható mintákat a jelen problémáinak megoldásához (Duby, 2000). A múltjukat veszített közösségek számára pedig nincsen közösen vállalható jövőkép, és megszűnik az az összetartó erő, amelyet a közös nyelv és a közös élettér önmagában nem képes biztosítani. Az etnocentrikus nemzeteszmé feláldozta a belső összetartozás érzésének oltárán a hazai kisebbségekkel és a szomszédos népekkel való közös történelmi hagyományt, ami rengeteg szenvedést okozott ebben a régióban (Lajtai–Varga, 2015). Közép-Európa huszadik századi történelme sajnos elég bizonyítékot szolgáltat erre, és nem véletlen, hogy minden diktatórikus társadalomkísérlet az addigi kánon megszüntetésére és egy új történelmi tudat megteremtésére törekedett.

A nyugati világrend napjainkban hatalmas átrendeződés küszöbén áll, és ez Közép-Európát sem hagyja érintetlenül. A következő esztendőben azok a társadalmak válhatnak a változások nyerteseivé, amelyek a nemzeti sérelmeken felülemelkedve képesek lesznek új partneri viszonyt kialakítani a szomszédos országokkal. Ebben a munkában a társadalomtudományoknak – és ezen belül a történettudománynak – fontos szerepük lesz, ugyanis minden kapcsolat alap-

ja egy erős bizalmi viszony, amelyhez pedig a másik fél minél alaposabb megismerése szükséges. A 2016. évi ünnepek, megemlékezések és tudományos rendezvények bizonyítják, hogy van mire építeni, mert a horvát–magyar partnerségi viszonyoknak komoly történelmi hagyománya van, amelyre ráépülhet egy új múltszemlélet. Több eset azt mutatja, például Fiume (Rijeka) esetében is, hogy a társadalomban is él néhol a közös múlt pozitív emléke. Ám ennek általános elfogadásához még rengeteg erőfeszítésre, és ami ennél is fontosabb, kölcsönös megértésre lesz szükség.

Magyarországon ma számtalan közterület és intézmény viseli a szigetvári hős és a költő Zrínyi Miklós nevét, a kultusz központjának számító Szigetváron rengeteg szobor emlékeztet az 1556. és az 1566. évi ostrom hőseire. Őket a magyar közgondolkodás azonban inkább kisajátító módon tartja sajátjának, így elsikkad az a tény, hogy a Zrínyiek és vitézeik jelentős része Horvátországot ugyanúgy a hazájának érezte. A magyar nemzeti romantika világa szétörte az addig egységes hagyományt, és vélt vagy valós nemzeti identitás révén válogatta ki saját hőseit a múlt jeles személyei közül (Sinkó, 1985). Így lett a magyar történelem része a magyarul verselő költő és hadvezér Zrínyi Miklós, és így rekedt kívül öccse, a horvát költőként számon tartott Zrínyi Péter, aki pedig levelei tanúsága szerint még testvérénél is választékosabban írt magyar nyelven. A nyelv által történő válogatásnak köszönhetően lett utóbbi mozgalma a magyar tankönyvekben Wesselényi-féle összeesküvés, míg ugyanerről horvát nyelven Zrinski-frankopanska urota néven tanulnak az iskolában (Lőkös, 2002; Mijatović, 1992). Napjainkban szinte minden magyar településen található Kossuth Lajosról és Petőfi Sándorról elnevezett utca, míg a közvélemény által legismertebb horvát személy az a Josip Jelačić horvát bán, akiről Petőfi oly gúnyosan emlékezett meg a *Vén zászlótartó* című versében. A nemzetközpontú történelmi szemléletnek köszönhetően ma Magyarországon az a Kossuth Lajos az egyik legfontosabb alakja az 1848. évi forradalomban megszülető modern magyar nemzeteszmének, aki iránt Horvátországban komoly ellenérzéssel viseltetnek. Zágrábban pedig annak a Jelačićnak a lovas szobra áll a főtéren, akit a magyar közgondolkodás egyértelműen negatívan ítél meg több mint százötven esztendeje. A történelmi sztereotípiák fogságából azonban van kiút, és ennek első lépése az, ha felismerjük, hogy ezek a képek csak egy adott kor történelmi lenyomatai, és nem az évszázados közös együttélés tapasztalatának általános hagyományából fakadnak. Azt sem árt hozzátenni, hogy a magyarországi Kossuth- és a horvátországi Jelačić-kultusznak a másik fél mindig csak egy kicsiny részét látja, mintha kulcslyukon keresztül szemlélné. Kossuth itthon a polgári átalakulás atyját és az emigrációban is felelős politikust egyaránt megtestesítette, míg a horvát bán a 20. század második felében a kommunizmus- és Jugoszlávia-ellenesség szimbólumává vált (Gyarmati, 1998; Mijatović, 1990). Azaz a közössége számára mindkét nemzeti hős jóval több annál, mint amennyit a másik társadalom lát és ismer belőle. Ez pedig könnyen okozhatott félreértést és sértődést.

A horvát–magyar együttélés páratlan az európai történelemben, és ezt a kapcsolatot jóval erősebben meghatározta a kölcsönösség, illetve az egymást gazdagító sokszínűség, mint a konfliktusok (Engel, 1996). Utóbbiak hatását azonban jelentősen felerősítette a nemzeti nyelvű irodalom, az önálló nemzetben gondolkodó történetírás és az ezekből megszülető nemzeti mítoszok, amelyekben már szinte kivétel nélkül csak a negatív, a másikat ellenségnek bemutató események szerepeltek. Ez vezetett egy olyan torz képhez és bizalmatlan légkörhöz, amelyben a közös múlt pozitív emlékeit szinte lehetetlen volt felmutatni. Valójában, ahogy a magyar politikai közvélemény az 1849. évi események tragikumából kiindulva egészen a legutóbbi időkig rendkívül elítélően értelmezte a Habsburg-dinasztia egész, 1526–1918 közötti magyar uralkodói tevékenységét, úgy készítette el a horvát értelmiség saját nemzeti narratíváját a magyar politikummal szemben a 19. század folyamán. Természetesen mindenkor voltak mérsékelt hangok ebben a vitában, ám ők mindkét oldalon kisebbségben maradtak, az egymást elítélő nézetek pedig a tankönyveken keresztül generációról generációra erősebben hatottak. A nemzetvé válás folyamán megszülető ünnepekben már nem volt helyük másoknak, így vált március 15. etnikai értelemben kizárólag magyar ünneppé, a horvát hivatalos állami ünnepek pedig kizárólag a 20. század függetlenségi törekvéseinek állítanak emléket (június 22., június 25., október 8.). A mindkét nép hagyományában jelen levő Árpád-házi (I.) Szent István ünnepe (augusztus 20.) is kizárólag magyar kultusszá vált a 20. század fordulóján, így ez sem válhatott valódi összekötő kapocs a modern korban. A sor sajnos folytatható, hiszen a szigetvári ostrom 300. évfordulóján tartott megemlékezések, majd öt évvel később Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc kivégzésének 200. évfordulója csak tovább mélyítették a konfliktusokat, miképp az 1896. évi magyar és az 1925. évi horvát millenniumi ünneppsorozatok is (Sinkó, 1997; Barišić, 1997). Jellemző, hogy Horvátországban a 20. század elején még a magyarokat és a horvátokat leginkább összekötő Zrínyi-kultusz is magyarellenességbe fordult, mondván, hogy Zrínyi a horvátok helyett a magyarok védelmében esett el (Sokcević, 2011, 75.).

A közös együttélés utolsó évtizedeit megmérgező viták hatását csak súlyosbították a huszadik század tragikus eseményei, a kisebbségekkel való bánásmód, a kitelepítések, végül a határok teljes lezárása, amelyek megfosztották mindkét társadalmat attól, hogy élő, pozitív benyomásokat szerezzenek a másiktól. Ez az állapot az 1990-es évektől kezdve oldódott, ám az elmúlt évek politikai viharai világosan jelzik, hogy még számtalan negatív sztereotípiát él a mindennapok szintjén, amelyek erősen kihatnak a politikai és gazdasági szereplők döntéseire is.

Ennek megváltoztatásában lehet fontos szerepe a történettudománynak azáltal, hogy bemutatja a két nép közötti kapcsolat sokrétűségét és összességében pozitív voltát. Az elmúlt húsz év történeti kutatásai megteremtették az alapot ahhoz, hogy újragondoljuk a horvát–magyar történelmi viszony természetét és a belső nemzeti szemlélet meghaladásával egy teljesebb képet rajzoljunk a saját – nagyon

sok tekintetben közös – múltunkról. Ebben természetesen – mint minden emberi kapcsolatban – vannak mélypontok, ezeket nem érdemes elhallgatni vagy megke-
rülni, de ugyanakkora hiba túldimenzionálni őket. Az is bizonyos, hogy lesznek
olyan csomópontok, amelyekben források elégtelen száma miatt a közeljövőben
nem lesz közös álláspont: ilyen például a Dráva–Száva közének 10–11. századi
története, ám ez egyáltalán nem baj, ettől még a közös múlt nagy részét képesek
leszünk hasonlóan értelmezni és értékelni.

Margalits Ede 1899-ben e szavakkal kezdte a *Horvát Történelmi Repertórium*
elő írt bevezetőjét: „Horvátország Magyarországtól ötven év óta, dacára a sok szá-
zados közjogi kapocsnak, érzelemben és szellemben majdnem teljesen elszakadt:
nem értjük, nem ismerjük egymást! Horvátország művészete, költészete, szép-
irodalma, tudományos irodalma, különösen történetírása nálunk teljesen terra
incognita, – a magyar is az Horvátországban.” (Margalits, 1900, 2.) Ez a helyzet a
huszadik század folyamán csak rosszabbodott, ám az elmúlt évtizedekben felnőtt
a történészek új nemzedéke, akiket kevéssé érintett meg az elmúlt évtizedek ideo-
lógiai terheltsége. A két ország akadémiai intézetei között egyre szorosabbá vált
a viszony, és korábban elképzelhetetlen módon közös konferenciákra került sor.
A Magyar Tudományos Akadémia ösztöndíjai lehetőséget kínálnak rendszeres
horvátországi kutatásokra, miközben horvát történészek szinte állandó vendégei
lettek a Magyar Nemzeti Levéltárnak. A Zágrábi Tudományegyetemen 1994 óta
működik a hungarológiai tanszék, ahonnan évente átlagosan egy tucat diplomás
kerül ki a különböző kulturális, tudományos és oktatási intézményekbe. Az élő
kapcsolatoknak köszönhetően 2014-ben megnyitotta kapuit a Zágrábi Magyar In-
tézet, amely azóta a magyar kultúra horvátországi megismertetésének legfőbb
letéteményese. A közös munka eredménye számos konferencia-, illetve forráskö-
tet, és rendkívül örömteli, hogy az akadémiai tudományos folyóiratok mind gyak-
rabban jelentenek meg írásokat a másik ország történészeitől, kutatóitól. Ezek
felsorolása most messzire vezetne, ám a legutóbbi évek terméséből mindenképp
említésre érdemes a Zrínyiekről készült horvát nyelvű tanulmánykötet (Bene et
al., 2012), a 2014-ben megrendezett közös konferencia anyaga (Fodor–Sokcsevits,
2015), illetve egy középkori okleveleket közreadó kiadvány (B. Halász–Miljan,
2014). Ha számba vesszük a szomszédos országokkal való tudományos kapcsola-
tokat, akkor szembeötlik, hogy a horvát–magyar párbeszéd ma messze a legter-
mékenyebb. Ebben persze szerepet játszik az is, hogy itt nem alakulhatott ki egy
magyar–magyar diskurzus, mint például Románia esetében Erdélyben, illetve a
Vajdaság kapcsán Szerbiával. A közös publikációk terén Szlovákiával sem tud a
magyar tudomány felmutatni a horváthoz hasonló eredményeket, és Ausztriával
is csak az elmúlt években vált intenzívebbé a viszony, elsősorban a Bécsi Magyar
Történelmi Intézet agilitásának köszönhetően.

Egymás megismerésének alapfeltétele az irodalmi és tudományos alkotások
lefordítása, mert csak ennek révén alakulhat ki a múlt újbóli értelmezésének

egységes eszmei alapja. Ez rendkívül költséges és nehéz vállalkozás, ám semmi esetre sem kerülhető meg. Egyik közvetítőnyelv sem képes pótolni annak a hozadékát, ha az olvasó saját anyanyelvén forgathatja a másik fél munkáit. Éppen emiatt rendkívül fontos, hogy minél több történeti munka jelenjen meg egymás nyelvén. Ezért örömteli, hogy 2006-ban horvát nyelven is kiadták Sokcević Dénesnek a magyarországi horvátképről írott könyvét (Šokčević, 2006), 2017-ben pedig napvilágot látott a jeles tudós Horvátország történetéről írt műve is (Šokčević, 2017). Ez az első olyan alkotás, amelyből a horvát olvasóközönség képet kaphat arról, hogy miként is látja a magyar történétírást az ő történelmüket. Ebbe a sorba illeszkedik Pálffy Géza kora újkori magyar történelemről írt könyve, amely a horvát–magyar közös múlt legintenzívebb szakaszát, a török kort mutatja be széles horizonton (Pálffy, 2010), illetve egy, a Zrínyiekről szóló tanulmánykötet (Varga, 2015). A közös munkák legfőbb hozadéka – miképp ifjabb Bertényi Iván megfogalmazta az osztrák–magyar konferenciák kapcsán –, hogy ezeken az ember jól megtanulhatja a magyar történelmet külső szemmel nézni. Erre pedig minden korban óriási szükségünk van a reális nemzeti önképünk kialakításához.

A tudományos együttműködés mellett az Európai Unió által finanszírozott nemzetközi pályázatok is sokat lendítettek a kulturális kapcsolatokon. Villány és Orahovica szervezésében például egy határokon átívelő kezdeményezés jött létre, melynek révén az oszmán hódoltság végének kulturális öröksége került bemutatásra (IPA HUHR/1101/1.2.3/0006 „End of Ottoman domination in Pannonion region”). Ugyanakkor Szigetvár Város Önkormányzata is hasonló projektet valószínűsíthet meg. Ennek keretében elkészült egy történelmi útikönyv magyar, horvát és angol nyelven, amely Újlaktól (Ilok) Csáktornyáig (Čakovec) tárja elénk a Dráva két oldalának 16. századi épített és szellemi örökségét (Varga–Müller, 2016). A munka során bebizonyosodott az a történelmi körökben már ismert tétel, hogy a kora újkori történeti kutatások nem zárkoznak be egy szűk nemzeti szemléletbe, mert a mai horvát és magyar területek valójában egy teret alkottak, ahol azonos keretek között zajlott a mindennapi élet. A Zrínyiek korában kétségkívül meglevő nemzettudat csak egy, és talán nem is a legfontosabb identitás volt a társadalom egyes tagjai számára. A Szent Koronához való hűség, a mindenkor királyi dinasztiához való lojalitás és a felekezeti hovatartozás legalább ennyire meghatározó jelentőséggel számított, miként azt számos példa bizonyítja. A horvát és szlavón nemesek ugyanolyan otthonosan mozogtak Győrben, Pozsonyban, Bécsben és Nagyszombatban, számukra a Magyar Királyság valóságos hazája volt (Pálffy, 2002). Ennek valóságával a 21. század kutatóinak is tisztában kell lennie. Még akkor is, ha a mai magyar tankönyvekben a Magyar Királyságot előszeretettel említik a magyar nemzet országaként, a horvát térképeken pedig a kora újkori Horvátország határait a mai államhatárokkal megegyező módon ábrázolják.

Az eddigiekből kiderült, hogy a horvát–magyar közös múlt feltárásának, megértésének és interpretálásának már eddig is vannak eredményei. Több tucatnyi horvát és magyar irodalmár, irodalom- és művészettörténész, illetve történész kutatási eredménye bizonyítja, hogy létezik egy közös hagyomány, amely révén évszázadokon át egymást gazdagítva éltek együtt a közös, Szent Korona által egyben tartott hazában. (Kevés szó esik ugyan róla, de a Szent István fejékeként ismert koronázási ékszer ugyanúgy horvát uralkodói attribútum is, hiszen a mindenkori uralkodó ennek révén vált Horvátország királyává is. Így nem véletlen, hogy a koronára a horvátok is vallásos tisztelettel tekintettek.)²

A publikált ismeretek birtokában ma már meg lehet határozni azokat a kutatási témákat, amelyek elvégzése elengedhetetlenül szükséges a közös múlt pontosabb megismeréséhez. A teljesség igénye nélkül érdemes megemlíteni egypárat. Közülük vitathatatlanul a legfontosabb a középkori Szlavónia fogalmának, területének és közigazgatásának feltérképezése. A magyar történetírás súlyos adóssága, hogy amíg a közép- és kora újkori Erdély sajátosságairól pontos ismereteink vannak, Szlavónia tartományról alig áll rendelkezésre használható szakirodalom, az összegző munka elvégzésére pedig pillanatnyilag esély sincsen. A mai kontinentális Horvátország törzsterületét kitevő Zágráb, Kőrös és Varasd vármegyék működése csak nagy vonalakban ismert, és valójában a horvát történetírás is mellőzte ennek alapos feltárását. Így nem tudjuk, hogy ezen vármegyék nemessége miképp szerveződött meg tartományi szinten, milyen viszony fűzte a horvátországi rendekhez, illetve milyen kapcsolatban álltak a magyar országgyűléssel, valamint kormányzervekkel. Szlavónia tartomány belső történetének megírása lesz a horvát–magyar tudományos kapcsolatok igazi próbája, mert külön-külön a teljesség igényével nem készíthető el, a téma pedig túl fontos ahhoz, hogy sokáig el lehessen odázni.

Furcsa leírni, de még pontos és alapos archontológiával sem rendelkezünk a szlavón (majd horvát–dalmát–szlavón, még később pedig horvát–szlavón) bánokról, akik e tartomány(oka)t irányították. Mivel az e pozíciót betöltő személy egyben a magyar királyi tanács tagja és a királyság egyik legfőbb zászlósurája volt – nem beszélve esetleges egyéb tisztségeiről –, csak a korabeli ország horizontján vizsgálhatók, így életrajzuk mielőbbi pótlása szintén közös felelősségünk. Kutatások hiányában sajnos máig kevésbé ismerjük a tartomány legfontosabb arisztokrata családjait, még a közös hősként tisztelt Zrínyiek esetében is vannak olyan családtagok, akikről alig vannak adataink. Ez hatványozottan igaz a Draskovicsokra, Erdődyekre, Kerecsényiekre, Túróciakra, Ráttkayakra – a sor tetszés szerint folytatható –, pedig Draskovich János egészen a magyar nádorságig vitte a 17.

² A Magyar Tudományos Akadémián 2012-ben Pálffy Géza vezetésével egy kutatócsoport jött létre, amely a Szent Korona és a magyar királykoronázások 1526 és 1918 közötti történetével foglalkozik, és rengeteg új eredményt hozott az elmúlt években.

század közepén. A Bakóc Tamás esztergomi érsek által felemelt Erdődyek a kora újkor egyik legbefolyásosabb családjának számítottak, öten közülük hosszú időn keresztül a báni tisztséget is betöltötték, többen kitűnő hadvezérek és politikusok voltak. Ennek ellenére egyiküknek sem készült modern életrajza, pedig Erdődy Tamás szobra még a magyar parlament homlokzatán is megtekinthető.

A közigazgatás és a nemesi társadalom mellett a mindkettőhöz ezer szállal kötődő helyi egyházi társadalom feltérképezése is sürgető kutatási feladat (Molnár, 2012). A magyar történeti szakirodalom gyakran figyelmen kívül hagyja, hogy a zágrábi egyházmegye vészelte át leginkább az oszmán hódítás viharait és a reformáció térhódítását, ráadásul a horvát katolikus papok oroszlánrészt vállaltak a Dunántúl 17. századi pasztorálásában is, azaz hatásuk messze túlnőtt a tartomány határain. Azt talán említeni sem kell, hogy Draskovich Györgynek, Oláh Miklós esztergomi érsek mellett a legfontosabb 16. századi katolikus főpaprak sem készült el mindmáig az életrajza. Hasonlóan deficitese a helyi pálos és ferences rendházak bemutatása, pedig erről a vidékről indult el mindkét rend magyarországi megújulása. Ugyanez igaz a zágrábi jezsuita rendházra, melynek hatása még a baranyai hódoltságba is elért. A horvát egyháztörténet rengeteg színvonalas munkát adott ki az elmúlt években, ám ezek majd mindegyike belső nézőpontból vizsgálja az eseményeket, így figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a püspökség egészen a 19. század közepéig a magyar egyháztartomány része volt.

Végezetül érdemes megemlíteni a gazdaság-, a művelődés- és a művészettörténet előtt álló feladatokat is. Az már évtizedek óta ismert tény a magyar történetírásban, hogy a Kárpát-medence az oszmán hódítás dacára is egységes gazdasági térség maradt. Ennek ellenére senki nem aknázza ki a horvát történészek – elsősorban Josip Adamček és Ivan Kampuš – által kiadott forrásokat, amelyekből finomítani lehetne ezen a sommás megállapításon. Ebből kifolyólag a szlavón városfejlődés is kimaradt a hasonló jellegű magyar vizsgálatokból, Varasd, Zágráb, Kapronca stb. nélkül azonban nem lehet teljes a Magyar Királyság kora újkori várostörténetének tablója

A kora újkori humanizmus, reneszánsz, illetve barokk szellemi irányzatok természetesen ugyanolyan erővel hatottak a Drávától délre, mint a Magyar Királyság szűken értelmezett területein. Teljesen történelmietlen emiatt például magyar vagy horvát humanizmusról vagy reneszánszról beszélni, hiszen ez egy egységes, az ország egészét átfogó irányzat volt. Erre elég megnézni a korabeli irodalmi szerzőket és alkotásaikat, hiszen Janus Pannonius, Brodarics István, Draskovich György, Istvánffy Miklós, Verancsics Antal és a 17. századi Zrínyiek a korabeli ország szülötteiként szétszálazhatatlanul közös nagyjaink közé tartoznak.

Ugyanezt az egységet bizonyítja a zágrábi katedrális kincstárát bemutató katalógus, vagy éppen a barokk építészeti alkotások, legyenek azok kastélyok, templomok vagy kolostorok. Sajnos – tisztelet a kivételnek – ezek az adatok sokszor kimaradtak a magyar összefoglalásokból, miközben a horvát kutatások nincsenek

figyelemmel a teljesen analóg magyar jelenségekre, ami miatt viszont a vizsgálat végeredményei sem lehetnek teljesek. Ennek érzékeltetésére elég felhozni ismét az Erdődyek példáját. Erdődy Tamás a 16. század végén a felesége révén megszerezte Varasd várát, amelyet ma méltán emlegetnek horvát Bécsként. A család komoly építkezéseket folytatott itt, ám eközben hasonló munkálatok zajlottak a ma Ausztriában található Monyorókeréken (Eberau) és a Vas megyei Vépen, majd a 18. században a ma Szlovákiában levő Galgócon, valamint ekkor készült el a pozsonyi palotájuk is. Miként azt egy közelmúltban kiadott kitűnő munka bizonyítja, ezek a ma négy ország területén zajló események saját korukban csak egy egységben láthatók és értelmezhetők, ehhez pedig a család szétszóródott levéltárának mindegyik részét illik ismerni Budapesten, Pozsonyban, Varasdon, Bécsben és Zágráiban (Bubryák, 2013). A modern – kizárólagosan etnicitáson és nyelven alapuló – nemzeti eszme csak torzoként engedi szemlélni a középkori és kora újkori múltat, ennek meghaladása a közeljövő egyik égető és nehéz feladata lesz.

A fentebb felsorolt tudományos feladatok csak együtt és jól szervezeten, akár egy állandó kutatócsoporttal valósíthatók meg, és alapjait képezhetik egy új szemléletnek, megteremthetik azt a közös kulturális nyelvet és tapasztalatot, melynek révén egységben lesznek láthatók a múltnak a külön-külön nemzeti szemlélet által széttört darabjai. Természetesen a külön eltöltött száz év és a korábban is meglevő eltérő nemzeti jellegzetességek miatt a múltnak mindig lesz egy saját, a másik fél nélkül is értelmezhető része, de emellett lehetőség lesz újjáépíteni az egykor élő valóság hagyományát, melynek elemei mindmáig kitapinthatók a Zrínyi-kultuszban is. Jelzésértékű, hogy Josip Bozanić zágrábi érsek 2016. augusztus 20-án részt vett a budapesti Szent Jobb-körmeneten, hiszen Szent István a zágrábi székesegyház védőszentje is, ahol még a 19. század közepén is hatalmas tömeg jött össze a búcsú napján.

A horvátországi magyarok és a magyarországi horvátok miatt soha nem fordíthatunk háttal egymásnak, ezzel együtt azonban hosszú időre és rengeteg okos erőfeszítésre lesz még szükség, hogy újra alaposabban megismerjük egymást. Nyelvkurzusok, átgondolt kiadói program, történelmi filmek, határokon átnyúló turisztikai attrakciók és közös iskolai kirándulások mélyíthetik – divatosan társaldalmasíthatják – el a tudomány által felszínre hozott egymás iránti érdeklődést. Gyermekük számára (is) érdemes lenne egymás népmondáinak és népmeséinek a megjelentetése, ebből rácsodálkozhatnánk a közös ősökre és az azonos motívumokra. Szent Lászlótól Antall Józsefíg számos kiemelkedő uralkodó és államférfi példája lehet szellemi híd a Dráva felett. Ezt bizonyítja a Zágrábi Magyar Intézet Szent Lászlóról szóló kiállításának sikere és a volt magyar miniszterelnök posztumusz kitüntetése. A nagy király emlékezete Lengyelországtól egészen Dubrovnikig átfogja Közép-Európa magterületét, így a 2017-ben meghirdetett Szent László-év hatalmas esélyt kínált a régió kulturális egységének bemutatására. Az eredményekről még korai lenne beszélni. Erre a pozitív érzésre ráerősíthet

a pálos rend Lepoglavától Mátraverebélyen át Częstochowáig jelen lévő egysége. Ha mindezekre odafigyelünk, egyszer talán eljutunk odáig, hogy az 1848-as események kapcsán a horvát apától és magyar anyától született Knézich Károly fog először eszünkbe jutni. Sőt, kevesen tudják, de a varasdi temetőben nyugszik az a Titus Karger császári tiszt, aki részt vett Orsován a Szent Korona 1853. szeptemberi megtalálásában, így oroszlánrésze volt abban, hogy a magyar államiság legfontosabb jelképei ne pusztuljanak el örökre. E tett fontosságával Karger is tisztában volt, nem véletlenül, hogy az alábbi szöveg állt a mára eltűnt sírfeliraton: HIC IACET TITVS LIBER BARO DE KARGER PRAETOR MAIOR MILITIBVS IVRE DICVNDQVI CORONAM SANCTI STEPHANI A REBELIBVS ABLATAM ORSOVAE REPPERIT OBIIT DIE 25. III. 1860. Az ő személye és tette szintén a közös történelem szép példája lehetne.³

A horvát és a magyar közvéleményben is fontos lenne tudatosítani, hogy ami nekünk Bába, az ott Ludbreg, ami nekünk Máriagyűd, Csíksomlyó vagy Mátraverebély, az ott Marija Bistrica, de valójában mindenhol otthon vagyunk. A Pécsi Horvát Színház, a Pécses Eszékkel összekötő nemzetközi autótűt és a Budapestről Dalmáciáig elérő vasútvonal mindkettőnket gazdagít. Ezért nagy szó, hogy 2017-ben Magyarország a varasdi barokk esték díszvendége, amely egy újabb mérföldkő ezen az úton. Újlak-Ilok, Eszék-Osijek, Mohács-Mohač, Baja, Pécs-Pečuh, Szigetvár-Siget, Kapronca-Korprivnica, Szentgyörgy-Đurđevac, Varasd-Varaždin, Csáktornya-Čakovec települések kirajzolják azt a közös sávot, ahol a mindennapok szintjén élt egymás mellett a magyar és horvát népesség, akik eltanulták egymás nyelvét és szokásait, és együtt látogatták Gyűd, Turbék, Egregy és Vodica kegyhelyeit.

A közös történelem szimbolikus tereire számos helyszín kínálja magát. A Derencsényi Imre bán vezette hadak 1493. évi udbinai veresége nekünk is fáj, hiszen a népi kultúrában is jelenlévő gondolat szerint a bán 1493. szeptember 5-én Udbina tágas mezején Hungáriát védte.⁴ Egy emberöltővel később pedig Mohács mezején a támadást megindító jobbszárny katonái között ott állt Batthyány Ferenc horvát–szlavón bán zászlaja alatt a szlavón nemesség színe-virága, akik együtt küzdöttek és veszték oda koronás királyukkal, II. Lajossal. A Mohácsi Történelmi Emlékhely a Szent Korona országai és nem pusztán a trianoni Magyarország sírkertje. Az 1526. augusztus 29-én lezajlott csata a horvátok kora újkori sorsát is alapvetően meghatározta, még ha a közös múlt nem is ért véget itt – miként azt oly sok horvát munka máig állítja –, hiszen a Habsburgok továbbra is a magyar királyi koronázás aktusa révén lettek Horvátország uralkodói. Végül pedig essék szó Szigetvárról, hiszen Zrínyi személye, a vár őrsege olyannyira

³ Itt köszönöm meg Vladimir Huzjannak, hogy felhívta a figyelmemet Karger jelentőségére.

⁴ A dátum máig helytelenül szerepel a szakirodalom nagy részében. Pedig a problémát Borsa Gedeon már negyven éve megoldotta (Borsa, 1967).

közös ügy, hogy érdemes lenne elgondolkodni azon, hogy akár szeptember 7-én, akár a mohácsi vagy udbinai csata emléknapján – a három esemény rendkívül közel esik egymáshoz – ne teremtünk-e egy új közös ünnepnapot az évszázados közös múlt emlékére és a közös jövő reményében. Mindez csak rajtunk áll, hogy felelősséggel és tiszta szándékkal új lapot kezdjünk a kapcsolatunkban.

IRODALOM

- B. Halász É. – Miljan, S. (szerk. és a bevezető tanulmány) (2014): *Diplomatarium comitum terrestrium Crisiensium (1274–1439). A körösi comes terrestrisek oklevelei (1274–1439). Isprave križevačkih zemaljskih župana (1274.–1439.) / Dokumente priredile i uvodnu studiju napisale (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam, 6)* Budapest–Zagreb: MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája, https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_Sub_06/?pg=0&layout=s
- Barišić, P. (1997): Gedenktage in Kroatien als Medium der Geschichtszählung. In: Brix, E. – Stekl, H. (Hrsg.): *Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa*. Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 337–355.
- Bene S. – Ladić, Z. – Hausner G. (ur.) (2012): *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti. Zbornik radova*. Zagreb: Matica, hrvatska https://www.academia.edu/4028672/Susreti_dviju_kultura_Obitelj_Zrinski_u_hrvatskoj_i_ma%C4%91arskoj_povijesti_Zbornik_radova_ur_Sandor_Bene_Zoran_Ladi%C4%87_i_Gabor_Hausner
- Borsa G. (1967): Néhány bécsi ösnyomtatvány magyar vonatkozásai. In: *OSZK évkönyve 1965–1966*. Budapest: OSZK, 389–396. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OSZKEvkonyve_1965-1966/?pg=390&layout=s&query=borsa
- Bubryák O. (2013): *Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkastély gyűjteményei*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet
- Congar, Y. M.-J. (2015): *Az Egyház élő hagyománya. Tanulmány a hagyomány teológiai fogalmáról.* (ford. Száraz Katalin) Budapest: L'Harmattan Kiadó
- Duby, G. (2000): *Folytonos történelem*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Duby, G. – Lardreu, G. (1993): *Párbeszéd a történelemről.* (Ford. Szilágyi Gábor) Budapest
- Engel P. (1996): A középkori magyar királyság intézménye. Rácz Árpád interjúja Engel Pállal. *Rubicon*, 7, 1–2, 4–6. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_kozepkori_magyar_kiralysag_intezmenye_racz_arpad_interjuja_engel_pallal
- Fodor P. – Sokcsevits D. (szerk.) (2015): *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra / Prektnice u suživotu Hrvata i Mađara. Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet–Horvát Történettudományi Intézet, https://bib.irb.hr/datoteka/849694.Budapest_banovi.pdf
- Gyarmati Gy. (1998): *Március hatalma, a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünnepelésének történetéből*. Budapest: Paginarium Kiadó
- Györffy Gy. (1992): Múlt – emlékezet – történetírás. *Magyar Tudomány*, 99, 5, 513–520.
- Kisantal T. – Szeberényi G. (2003): A történetírás nyelvi fordulata. In: Bódy Zs. – Ö. Kovács J. (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Budapest: Osiris Kiadó, 413–443. Digitális kiadás: 267–285. http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/2011_0001_520_bevazetes_a_tarsadalomtortenetbe/2011_0001_520_bevazetes_a_tarsadalomtortenetbe.pdf

- Lajtai M. – Varga B. (szerk.) (2015): *Tény és fikció – Tudomány és művészet a nemzetépítés büvkö- rében a 19. századi Magyarországon*. Budapest: MTA BTK TTI
- Lőkös I. (2002): A „Zrínyi–Frangepán összeesküvés”. Jegyzetek Eugen Kumičić regényé- nek margójára. *Tiszatáj*, 56, 10, 68–76. http://epa.oszk.hu/00700/00713/00134/pdf/tiszataj_EPA00713_2002_10_068-076.pdf
- Margalits E. (1900): *Horvát történelmi repertórium* I. Budapest: MTA, <http://digitalia.lib.pte.hu/?p=2214>
- Mijatović, A. (1990): *Ban Jelačić*. Zagreb: Mladost
- Mijatović, A. (1992): *Zrinsko-frankopanska urota*. Zagreb: Alfa
- Molnár A. (2012): *A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században*. (METEM Könyvek 77) Budapest: METEM
- Pálffy G. (2002): Egy szlavóniai köznemesi család a két ország szolgálatában. A budróci Budor család a XV–XVIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 115, 4, 923–1007. <http://epa.oszk.hu/00000/00018/00022/pdf/hk1.pdf>
- Pálffy G. (2010): *Povijest Mađarske. Ugarska na granici dvaju imperija (1526.–1711.)* (Biblioteka *Historia Croatica*, sv. 57) Samobor: Meridijani
- Sinkó K. (1985): A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai. In: Kovács Ákos (szerk.): *Mo- numentumok az első háborúból*. Budapest: Corvina Kiadó, 5–26. http://real-j.mtak.hu/547/1/MUVTORTERT_32_1983.pdf (itt: 185–201.)
- Sinkó K. (1997): Zur Entstehung der staatlichen und nationalen Feiertage in Ungarn (1850-1991). In: Brix, E. – Stekl, H. (Hrsg.): *Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mit- teleuropa*. Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 251–273.
- Šokčević, D. (2006): *Hrvati u očima Mađara, mađari u očima Hrvata. Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga*. Zagreb: Naklada Pavičić
- Šokčević, D. (2017): *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*. Zagreb: Durieux
- Sokcsevits D. (2011): „Ez én vitéz öcsém”, Zrínyi Péter újkori kultusza a horvátoknál. In: Varga Sz. (szerk.): *Hír a dicső tettek ragyogása. Tanulmányok a Zrínyi család és Szigetvár kora újkori történetéből*. Szigetvár: Szigetvári Kultúr- és Zöld Zóna Egyesület–Szigetvári Várbaráti Kör, 73–85.
- Varga Sz. (2015): *Studije o povijesti Sigeta i obitelji Zrinski u 16. stoljeću*. Szigetvár: Szigetvári Várbaráti Kör – Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet
- Varga Sz. – Müller N. (2016): *Történelmi kalandozás a Dráva mentén. A Zrínyi–Sulejmán Te- matikus Út értékleltára* (a horvát könyv címe: *Povijesne šetnje kraj rijeke Drave. Inventar vrijednosti Tematskoga Puta Zrinski-Sulejman*, az angol könyv címe: *Historical Wanderings along the Drava. Repository of Values of the Zrínyi-Suleyman Thematic Route*) Szigetvár: Szi- getvár Város Önkormányzata, http://www.zrinyi-suleiman.eu/wp-content/uploads/ertekleltar/MAGYAR_ertekleltar_utikonyv.pdf
- White, Hayden (1997): *A történelem terhe*. (Berényi G., Braun R., Heil T., John É.) (*Horror Me- taphysicae*) Budapest: Osiris Kiadó–Gond

EGY NOBEL-DÍJAS PORTRÉJÁHOZ: RICHARD HENDERSON

PORTRAIT OF A NOBEL LAUREATE: RICHARD HENDERSON

Hargittai István

az MTA rendes tagja, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
istvan.hargittai@gmail.com

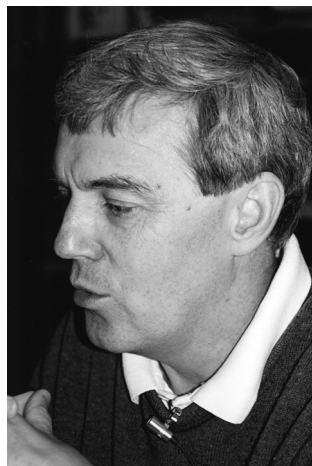
Kulcsszavak: Richard Henderson, Laboratory of Molecular Biology, krio-elektronmikroszkópia, membránfehérjék, az alap kutatás haszna

Keywords: Richard Henderson, Laboratory of Molecular Biology, crio-electron microscopy, membrane proteins, benefits of fundamental research

A 2017. évi kémiai Nobel-díjat Jacques Dubochet, Joachim Frank és Richard Henderson kapta közösen az oldatbeli biomolekulák szerkezetének meghatározására alkalmazott krio-elektronmikroszkópia kifejlesztéséért. Az alábbi vázlatos, emberközeli portré Richard Hendersonról szól.

2000-ben három hónapot töltöttünk feleségemmel az angliai Cambridge-ben a Laboratory of Molecular Biology és Richard Henderson vendégeként. Kapcsolatunk Hendersonnal 1998-ban kezdődött, amikor felvettem vele egy beszélgetést egyrészt saját kutatásairól, másrészt az akkor általa „igazgatott” Laboratory of Molecular Biology (LMB) kutatóhelyről (Hargittai, 2002). Az igazgatott szót azért tettem idézőjelbe, mert az LMB igazgatójának lenni elsősorban azt jelenti, hogy segítse a kutatók munkáját, és legkevésbé azt, hogy belebeszéljen, mivel foglalkozzanak. Szolgálat volt, ami nem járt személyes előnyökkel, még csak különösebb presztízzsel sem a laboratóriumon belül. Kívül inkább, mert Henderson elődei a laboratórium igazgatójaként, sorrendben az elsőtől, a következők voltak: Max Perutz, Sydney Brenner és Aaron Klug, csupa nagy név, akkori vagy későbbi Nobel-díjas.

Henderson 1945-ben született, Edinburghban érettségizett és az Edinburghi Egyetemen kezdte meg egyetemi tanulmányait 1962-ben. Doktori kutatómun-

Richard Henderson 1998-ban Cambridge-ben a Laboratory of Molecular Biologyban (Hargittai István felvétele)

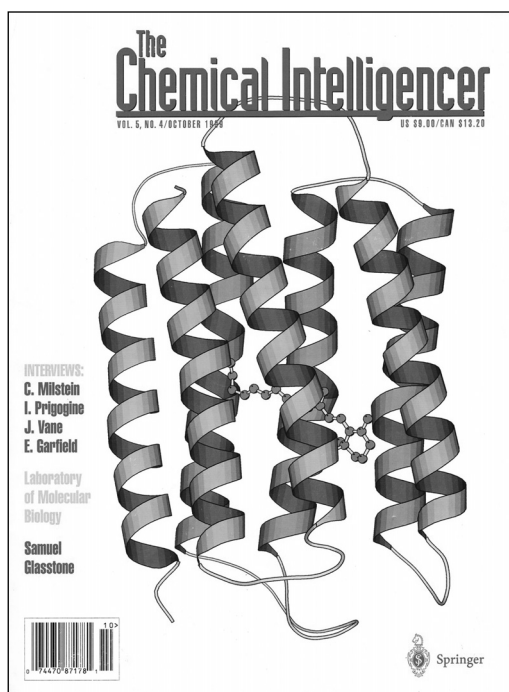
káját Cambridge-ben folytatta az LMB-ben, és azóta is ott dolgozik. Kivételt csak a Yale Egyetemen eltöltött hároméves posztdoktori munka jelentett. Az LMB tudományos ranglétráján fokozatosan emelkedett, és 1996 és 2006 között ő volt az LMB igazgatója, azóta saját kutatási programját vezeti. Az Edinburghi Egyetemen fizikát tanult, majd molekuláris biológiára váltott. Az LMB-ben David Blow kutatócsoportjában enzimek szerkezetét vizsgálta, a Yale Egyetemen fordult érdeklődése a membránfehérjék felé. Az LMB-be való visszatérése után Nigel Unwinnel együtt dolgoztak azon, hogy az elektronmikroszkópiát alkalmassá tegyék fehérjemolekulák szerkezetének meghatározására. Vizsgálataik tárgya többek között a bakteriorodopszin volt. Az LMB-ben az elektronmikroszkópia alkalmazásának nagy hagyományai voltak biológiai molekulák szerkezetének felderítésében. Aaron Klug, Henderson közvetlen elődje az LMB igazgatásában, 1982-ben kémiai Nobel-díjat kapott a krisztallográfiai elektronmikroszkópia kifejlesztéséért és fontos nukleinsav-fehérje komplexek szerkezetmeghatározásáért. Ezekre az előzményekre is alapozva, Henderson még ambiciózusabb célt tűzött ki maga elé, nevezetesen, a biológiai molekulák szerkezetének felderítését anélkül, hogy azokat ehhez a felderítéshez kristályszerkezetbe kellene zárni. A biológiai molekulák szerkezetünkben nem kristályos állapotban, hanem oldatban funkcionálnak. Az oldatbeli szerkezet felderítése jelentett olyan kihívást Henderson számára, amelynek megoldása végül a legnagyobb tudományos elismerést is meghozta számára.

Elismerésekben már korábban is bőven volt része. A Royal Society (London) 1983-ban választotta tagjává, az USA Tudományos Akadémiájának 1998-ban lett külföldi tagja. A Svéd Királyi Tudományos Akadémia Gregori Aminoff-díját Nigel Unwinnel megosztva 1999-ben nyerte el. Az Aminoff-díjat a legkiemelkedőbb krisztallográfiai felfedezésekért adják, és csak kivételes esetekben fordul elő, hogy ezt a díjat Nobel-díj kövesse. Clifford G. Shull, a neutrondiffrakciós krisztallográfia egyik úttörője 1993-ban kapott Aminoff-díjat, és ezt követte 1994-ben a Nobel-díj. A kvázikristályok felfedezője, Dan Shechtman 2000-ben kapott Aminoff-díja majd egy tucat évvel előzte meg 2011-es Nobel-díját. Henderson várt a legtovább az Aminoff-díjtól a Nobel-díjig.

Henderson 1973 óta évtizedeken át dolgozott membránfehérjék, elsősorban a bakteriorodopszin szerkezetén. A bakteriorodopszin a baktériumokban fény által működtetett protonszivattyú, amelyet Walther Stoeckenius (1921–2013) és Dieter Oesterhelt (1940–) fedezett fel az 1960-as évek végén a Kaliforniai Egyetem San Franciscó-i részlegénél. Stoeckenius és Oesterhelt Németországból mentek Amerikába. Stoeckenius élete végéig ott maradt. Oesterhelt visszatért Európába, és együttműködést alakított ki Hendersonnal Cambridge-ben a kétdimenziós bakteriorodopszin kristály jellemzésére irányuló projektben. Amikor Oesterheltnek felajánlottak egy vezető állást a Max Planck Társaság Biokémiai Intézetében, Martinsriedben, visszatért Németországba. Oesterhelt részlegében és közvetlen

irányításával dolgozott Hartmut Michel, aki Johann Deisenhoferrel együtt meghatározta a fotoszintézis reakcióközpontjának háromdimenziós szerkezetét. Ezért 1988-ban kémiai Nobel-díjjal tüntették ki Michelt és Deisenhofert. Ebből a díjból részesült Deisenhofer főnöke, Robert Huber is, aki igyekezett hasznosítani magát Deisenhofer sikeresnek mutakozó kutatásaiban. Oesterheld elhárította, hogy neve szerepeljen a közös publikációkon, és így nem alakult ki az a dilemma, hogy négy személy közül kelljen három díjazottat kiválasztani 1988-ban. Ezt a történetet azért említem, mert igazságtalan lenne, ha Oesterheld neve feledésbe merülne (Hargittai, 2003).

Hendersonnál nem alakulhatott ki olyan etikai konfliktus, mint amilyen Deisenhofer és Huber között, mert a tehetséges fiatal kutatók az LMB-ben már korán függetlenséget élvezhetnek. Attól kezdve, hogy Henderson visszatért a Yale Egyetemről, önállóan vitte kutatásait. Ezek keretében szoros együttműködést alakított ki Nigel Unwinnel, de területeiket pontosan elhatárolták egymástól. Henderson fő témája a bakteriorodopszin héthélixes és fény által működtetett protonszivattyúja volt, és a szerkezet felderítésére irányult.

A *Chemical Intelligencer* 1999. októberi számának címlapja, amely a Henderson-interjú illusztrálta (Hargittai, 1999), a hét alfa-hélixszel és középen a kromofórmolekulával (Richard Henderson szívességéből, a munkatársaival együtt közölt dolgozatból származó koordináták alapján, Grigorieff et al., 1996)

Henderson kutatási célja világos volt, és már „csak” a cél eléréséhez vezető utat kellett megtalálnia. A fő probléma a szerkezetmeghatározáshoz szükséges jó minőségű háromdimenziós membránfehérje-kristályok előállítására volt. Unwin, Henderson és más kutatók is, akik hasonló problémákkal küszködtek, együttműködéssel kifejlesztettek egy új módszert, amely atomi felbontású szerkezetmeghatározást tett lehetővé egy molekula vastagságú, tehát kétdimenziós fehérjekristályokra. A bakteriorodopszin ilyen kristályokat képez *in vivo*, és ezek alkalmasak voltak elektronmikroszkópos szerkezetmeghatározásra. Erre három rendszer esetében sor is került Henderson és akkori munkatársai – ma vezető kutatók fontos intézményekben – részvételével.

Az elektronkrisztallográfiának sok előnye van a röntgenkrisztallográfiával szemben. Közülük a legnyilvánvalóbb, hogy az elektron-anyag kölcsönhatás százezerszer nagyobb intenzitású, mint a röntgen-anyag kölcsönhatás. Ez teszi lehetővé, hogy egy 5000 molekulából álló egy molekula vastagságú membránfehérje olyan intenzitású diffrakciót hozzon létre, mint amilyenre a röntgensugár esetében legalább 50 milliárd molekula által felépített kristályra lenne szükség. Az elektronkrisztallográfia alapjait a fentebb már említett Aaron Klug dolgozta ki (Hargittai, 2002) ugyancsak az LMB-ben. A biológiai rendszerek elektronmikroszkópiájának következő fontos állomása volt a jelenlegi Nobel-díj egy másik kitüntetettjének a felfedezése 1982 körül. Jacques Dubochet, akkoriban az Európai Molekuláris Biológiai Laboratórium munkatársaként, egy cseppfolyós etánnal a cseppfolyós nitrogén hőmérsékletének közelébe hűtött rácson hirtelen mélyre hűtött egy vízréteget. Ezzel a hideg vízréteggel vették körül a fehérjét, amely így került az elektronmikroszkóp elektronsugarának útjába (innen a krio-elektronmikroszkópia kifejezés), és ezt a rendszert már olyannak tekinthették, mint amikor a fehérje vizes oldatban fordul elő a szervezetben természetes körülmények között. A harmadik díjazott, Joachim Frank elsősorban a leképezési technológia továbbfejlesztésével járult hozzá a kutatások sikeréhez, amivel a szerkezetmeghatározást nemcsak pontosabbá, hanem látványosabbá is tette. Ezen a ponton már az is nyilvánvalóvá válik, hogy mivel a membránfehérjék fontos idegi jelközvetítők és jelreceptorok, szerkezetük ismerete elvezethet gyógyszerek és más termékek kifejlesztéséhez.

Amikor Hendersonnal szorosabb kapcsolatba kerültünk 2000 körül, akkor már túl volt a mostani Nobel-díját eredményező kutatásain. Nem valószínű, hogy ne lett volna tisztában azok jelentőségével, de az LMB-ben annyi jelentős kutatás folyt, és annyi felfedezés született, hogy mi sem érzékeljük, Henderson mennyire fontos eredményeket tudhat már magáénak. Sokkal szívesebben beszélt az éppen megoldásra váró feladatairól. Elsősorban az foglalkoztatta, hogy a kis stabilitású fehérjék szerkezetét hogyan lehetne megbízhatóan meghatározni. Messze nem a teljes megoldást jelentette, de ígéretesnek tűnt, hogy még akkora kristályokra se legyen szükség, mint amilyeneket a membránfehérjék elektronmikroszkópiájá-

ban használtak. Az elektronmikroszkópia továbbfejlesztésével nemhogy ötezer molekulából álló együttes, hanem akár egyetlen molekula szerkezetfelderítését is el lehetne érni. Henderson elméleti tanulmányokat végzett, és megállapította, hogy elvileg az atomi felbontású szerkezetmeghatározást végső soron csak a besugárzás által a molekulában okozott sérülés korlátozza. Lehet kristály nélkül is szerkezetet meghatározni, de legalább tízezer „felvételt” kell hozzá elkészíteni, amit egyetlen molekula sem viselne el. Ehelyett tízezer molekuláról kell „felvételt” készíteni. Ezeknek a molekuláknak nem kell egy rendszert alkotniuk, mint amilyen az ötezer molekulából álló együttes, de a feladat nehézsége így sem elhanyagolható. Óriási kihívás ez az elektronmikroszkópiának.

Cambridge-i három hónapunk idején Henderson már néhány éve az LMB igazgatója volt, és a munkatársak között olyanok szerepeltek, mint Max Perutz, Aaron Klug és Cesar Milstein. A kérdés önkéntelenül adódott: mennyire nyomasztó ezeknek a Nobel-díjasoknak és más hírességeknek a jelenléte? Henderson kezdő kutatóként, amikor választania kellett a lehetséges munkahelyek között, meglátogatott több potenciális laboratóriumot. Az LMB akkori igazgatója Max Perutz volt, aki kedvesen fogadta, és végigvezette a laboratóriumon. Henderson látogatása szombatra esett, és mély benyomást tett rá, hogy az LMB-ben szombaton is nagyobb volt a nyüzsgés, mint más kutatóhelyeken egy hétköznapon. A nagyságok jelenléte csak akkor nyomasztó, ha nincs velük közvetlen kapcsolat. Ha a folyosókon és szemináriumokon lépten-nyomon találkozni lehet velük, ha a viszonylag zsúfolt ebédlőben az étkezőasztaloknál egymás mellé kerülnek velük, ha a kapcsolatok mindennaposak, akkor nem alakul ki nyomasztó érzés.

Az előléptetésekben, abban, hogy kit véglegesítenek, a laboratórium vezető munkatársaié a döntő szó. Azonban a fiatal kutatók kiválasztásáról és felvételéről nem a vezető munkatársak, hanem fiatalabb kutatók bizottsága dönt. Az igazgatónak alig van adminisztrációs szerepe, erre vannak az ügyintézők, az igazgatói tevékenység legnagyobb részét a munkatársakkal folytatott beszélgetések teszik ki. Az LMB öt évente számol be a teljesítményéről, és ezt a beszámolót szigorú elemzéseknek teszi ki a felügyeleti szerv, az Orvostudományi Kutatási Tanács. A jelentések megítélésétől függ a további támogatás, de erre csak öt évente kerül sor. Az LMB feladata alapkutatás, nem pénzt hozó projektek művelése és még csak nem is technológiatranszfer. Ez nem jelenti azt, hogy nem születnek szabadalmak, és nem kerülnek piaci értékesítésre termékek. Azonban a teljesítményt nem ezek alapján ítélik meg. A munkatársak kapacitásuk töredékében, és ez maximálva van, foglalkozhatnak konzultálással, ami esetenként akár nagyobb bevételt is jelenthet számukra, mint az LMB-ben kapott fizetésük. Cégeket is alapítottak munkatársak, akik aztán bizonyos esetekben jobbnak látták teljes tevékenységüket a céghez áthelyezni, de olyanok is vannak, akik a cégbeli tevékenységüket korlátozzák a maximált töredékkapacitáson belül. Az LMB licen-

cekből és jogdíjából származó bevétele az évek során növekedett, de továbbra is viszonylag kis részét teszi ki a teljes költségvetésnek.

Igazgatói megbízatásának lejártával Henderson visszatért a kutatómunkához, amit egyébként igazgatói tevékenysége alatt sem adott fel. Igazgatóként sohasem láttam, hogy lekezelt volna valakit, vagy hogy üzött vadként viselkedett volna, aki ki sem látszik a tennivalókból. Érdekelt, hogyan gazdálkodik az idejével. Elmondása szerint sokszor előfordul, hogy több tennivalója gyűlik össze, mint amennyit normálisan el tudna végezni. Nem vállal olyasmit, amit halasztgatnia kell, és csak később derül ki, hogy vissza kell mondania. Az elvállalt tennivalók között lehet például egy dolgozat lektorálása, amit nem lehetett visszautasítani. Akkor azt mondja magának, fordítok erre, mondjuk, két órát, és elvégzek belőle annyit, amennyi belefér a két órába. Személyes tapasztalatom, hogy Henderson korlátozott időráfordítása valamilyen feladatra mindig megérte, és valaki ülhetett volna a problémán esetleg két napot, és nem lett volna olyan eredményes, mint amilyen Henderson két órája, a hatékonyságról nem is beszélve.

Ott-tartózkodásunk idején többször is alkalmunk volt tapasztalni szerénységét és emberségét. Egy alkalommal az egyik vezető kutatóhoz voltunk Hendersonnékkal együtt vacsorára hivatalosak. Roppant nehéz estének ígérkezett, mert Hendersontól tudtuk, hogy vendéglátónk felesége halálos beteg, csak néhány hónapja van hátra. Nemcsak az ő kedvéért, hanem két gyerekük kedvéért is, kollégánk mindent elkövetett a normális életvitel érdekében, ameddig csak lehet. Nehezen tudnám megfogalmazni, hogy mi volt Henderson magatartásában, ami az estét természetessé és kellemessé tette, de mind tudtuk, amikor elkészöntünk, hogy mindannyiunkat az emberség élményével ajándékozott meg.

IRODALOM

- Grigorieff, N. – Ceska, T. A. – Downing, K. H. – Baldwin, J. M. – Henderson, R. (1996): Electron-crystallographic Refinement of the Structure of Bacteriorhodopsin. *Journal of Molecular Biology*, 259, 393–421. https://www.researchgate.net/publication/14526126_Electron-crystallographic_Refinement_of_the_Structure_of_Bacteriorhodopsin
- Hargittai I. (1999) MRC LMB Director Richard Henderson. *The Chemical Intelligencer*, October, 39–41., 64.
- Hargittai I. (2002): *Candid Science II – Conversations with Famous Biomedical Scientists* (ed. Hargittai M.). London: Imperial College Press, Chapter 19 *Richard Henderson*, 296–305., Chapter 20 *Aaron Klug*, 306–329.
- Hargittai I. (2003): *Candid Science III – More Conversations with Famous Chemists* (ed. Hargittai M.). London: Imperial College Press, Chapter 23 *Hartmut Michel*, 332–341., Chapter 24 *Johann Deisenhofer*, 342–353., Chapter 25 *Robert Huber*, 354–367.

Nekrológ

HAJNAL ANDRÁS (1931–2016)

Juhász István

az MTA rendes tagja, kutatóprofessor emeritus, MTA Rényi Alfréd Matematikai Kutatóintézet
juhasz.istvan@renyi.mta.hu

Nagy veszteség érte a magyar tudományt s ezen belül a magyar matematikát 2016. július 30-án Hajnal Andrásnak, az MTA rendes tagjának váratlan elhunytával.

Hajnal András 1931. május 13-án született Budapesten, és a Markó utcai Berzsenyi Gimnáziumban érettségizett. Jól ismert, hogy a matematikai tehetség – akárcsak a zenei – általában igen korán, már gyermek- vagy kamaszkorban megnyilvánul, ám ez az ő esetében nem így történt. A matematikához Thomas Mann *Dr. Faustus*ának hőse vezette el. Mann szerint Adrian Leverkühn, a legzseniálisabb ember, három dologgal tartotta érdemesnek foglalkozni: teológiával, zenével és matematikával. A teológia az 50-es években nem volt aktuális, a zenéhez botfüle volt, bár édesanyja zongoratanárként dolgozott. De Mann bogarat tett a fülébe, így jelentkezett az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) matematika szakára is, az irodalom és pszichológia szakok mellett.

Az egyetemen elég hamar rájött, hogy a matematika az, ami igazán érdekli. Rövid idő után tehetségével már kitűnt évfolyamtársai közül. Az 1953. évi Schweitzer Miklós Emlékversenyen, ami a magyar egyetemisták igen nagy presztízszű – nyugodtan mondható: világhírű – matematikai versenye, már első díjat nyert. Ebben az évben fejezte be az egyetemet a matematika–fizika–ábrázoló geometria tanári szakon.

Az egyetem elvégzése után, tanárai nem kis meglepetésére, halmazelmélettel akart foglalkozni, amivel akkor Magyarországon szinte senki sem foglalkozott, annak ellenére, hogy korábban olyan kiváló magyar matematikusok dolgoztak ezen a területen, mint König Gyula és Neumann János. Igaz, külföldön – Nyugaton – volt olyan magyar matematikus, aki komoly halmazelméleti kutatásokat folytatott: Erdős Pál, de ő csak 1956-tól látogathatott vissza Magyarországra. Valójában az 50-es években a halmazelmélet iránt világszerte megcsappant az érdeklődés, talán csak Erdős Pál volt az, aki Richard Rado – magyar nevű, de német származású – angol matematikussal közösen komoly kutatásokat végzett ezen a területen. Érdekes ugyanakkor, hogy pár évvel Hajnal előtt a szegedi Fodor Géza szintén halmazelmélettel kezdett foglalkozni, bár – mint nekem később ő maga

elmesélte – neki nem engedték, hogy ebben a témában legyen aspiráns, ezért Szőkefalvi-Nagy Bélánál a mértékelmélet témát kellett választania.

Hajnal András szerencsésebb volt, mert a matematikai logikus Kalmár László aspiránsa lett Szegeden, aki a halmazelmélet akkori csúcsteljesítményét, a konstruálható halmazok Kurt Gödel által még a 30-as évek végén megalkotott elméletét olvastatta el vele. A konstruálható halmazok modellje azért fontos, mert teljesül benne a halmazelmélet két legfontosabb – klasszikus és sokat vitatott – állítása: a kiválasztási axióma és az általánosított kontinuumhipotézis. Hajnalnak nemcsak elolvasni és megérteni sikerült Gödel művét, de jelentősen továbbfejleszteni is. Ez az eredménye lett az anyaga kandidátusi disszertációjának, melyet 1957-ben védett meg.

1956 nyarán Erdős Szegedre is ellátogatott, hogy Fodor Gézával dolgozzon, s persze ekkor Hajnallal is találkozott. Ez a találkozás olyan együttműködés nyitányának bizonyult, amely negyven éven át, egészen Erdős haláláig tartott, s amelynek gyümölcsöző voltát 56 (!) közös dolgozatuk tanúsítja. Ezek némelyikében persze később számos további társszerző is közreműködött.

Első közös, még Szegeden elkezdett munkáikban a végtelen gráfok és halmazrendszerek elméletével foglalkoztak. Közben, 1956 szeptemberében, Hajnal Budapestre került, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar Matematikai Intézetébe, akadémiai státuszba. S mivel Erdős ezután rendszeresen járt haza, főleg Budapestre, ahol édesanyja élt, továbbá Hajnal is kezdett Nyugatra járni, például az angliai Readingbe, ahol Rado dolgozott, együttműködésük még intenzívebbé vált. Ennek eredménye a halmazelmélet új ágának, a kombinatorikus halmazelméletnek megteremtése lett. 1960-ban – ezúttal egyedül (Hajnal, 1961) – sikerült bebizonyítani Stanisław Ruziewicz 1937-ből származó nevezetes sejtését, ami a halmazleképezések elméletének legfontosabb nyitott problémája volt. Ezen a problémán korábban Erdős és Fodor is nagy intenzitással dolgozott, de ők csak részeredményeket tudtak elérni. Hajnalnak ez az eredménye lett az 1963-ban megvédett nagydoktori értekezésének egyik fő fejezete. S ekkor még csak harminckét éves volt!

A kombinatorikus halmazelmélet nagyon természetesen illeszkedett az elsősorban szintén Erdőshöz köthető világhírű magyar diszkrét matematikai iskolához. Hajnal ezen a területen is jelentős eredményeket ért el, főleg Erdőssel, de emellett Szemerédi Endrével és másokkal közösen. Legtöbbet hivatkozott munkája (Hajnal–Szemerédi, 1969) is ide tartozik.

Erdős és Hajnal már viszonylag korán, 1967-ben egy cikkben foglalták össze legfontosabb megoldatlan halmazelméleti problémáikat. Ez a problémacikk, ami először preprint változatban terjedt, s amelynek javított és kibővített változata végül is 1971-ben jelent meg (Erdős–Hajnal, 1971), világszerte óriási hatással volt a modern halmazelméleti kutatásokra.

Újabb jelentős kutatási területe a halmazelméleti topológia volt, mellyel e sorok írójával közösen a 60-as évek közepén kezdett el foglalkozni. Itt, a topologikus

terek halmazelméleti struktúrájának vizsgálatában, kiválóan tudta kamatoztatni széles körű tudását mind a kombinatorikus, mind az axiomatikus halmazelmélet terén. Ezen a területen elért eredményeinek jelentőségét mutatja, hogy az 1974-es vancouveri Nemzetközi Matematikai Kongresszuson ebben a témában lett meghívott előadó (Hajnal, 1975). Egy ilyen meghívás a legmagasabb szintű nemzetközi elismerés biztos jele.

Nem ez a hely, ahol Hajnal András matematikai eredményeinek átfogó, részletes bemutatására vállalkozhatnánk. Aki erre kíváncsi, annak a *Matematikai Lapokban* Hajnal 50. születésnapja alkalmából íródott cikket (Juhász et al., 1982) vagy a *Matematikai Lapok* most készülében lévő Hajnal-émlékszámát ajánlom elolvasni. Akit viszont Hajnal András személyisége érdekel, annak a 70. születésnapja alkalmából Strehó Mária által készített, az interneten megtalálható kiváló interjú elolvasását ajánlom (Strehó, 2001).

Munkásságának nemzetközi rangját, elismertségét – a fentiekén kívül – jól mutatják azok a kiváló egyetemek, intézmények világszerte, melyekben huzamosabb ideig vendégprofesszor vagy vendégkutató volt. A teljesség igénye nélkül néhány ezek közül: Berkeley, Boulder, Calgary, Chicago, Sztyeklov Intézet (Moszkva), Héber Egyetem (Jeruzsálem).

A hazai elismerés sem maradt el, kiváló eredményeiért már 1970-ben Állami Díjat kapott, ami a mai Széchenyi-díj „jogelődje”.

Bár, mint a fentebbiekből is látszik, szeretett utazni, és sokat is utazott, legszívesebben mégis Budapesten tartózkodott. 1971-ben főállásban az MTA Matematikai Kutatóintézetébe került, ahol a Halmazelmélet és Matematikai Logika Osztály vezetője lett. Emellett azonban félállású egyetemi oktatóként – először docens, majd 1979-től egyetemi tanár – továbbra is ő tartotta a halmazelméleti, illetve matematikai logikai kurzusokat az ELTE-n, számos kiváló tanítványt indítva útjára.

Hajnal András nem egy elefántcsonttoronyba zárkózó tudós volt, noha kutatási témája a legelvontabbak közé tartozott. Intenzív kutató és oktató munkája mellett is mindig tenni akart a közösségért, ezért vállalta – nem könnyű időszakban – a Matematikai Kutatóintézet igazgatói tisztségét, amit tíz éven át, 1983-tól 1992-ig töltött be. Továbbá a Bolyai János Matematikai Társulatban is különböző vezető funkciókat látott el: 1980 és 1990 között a társulat főtítkáráként, azután hat évig elnökeként szolgálta a magyar matematika ügyét.

1976-ban az MTA levelező tagjává, majd 1982-ben rendes taggá választották, s az akadémia különböző fórumain is aktívan tevékenykedett. Tudományos, oktatói és közéleti munkásságáért több állami elismerésben is részesült: 1992-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjét, 2013-ban a Magyar Érdemrend középkeresztjét kapta meg.

1993-ban, miután igazgatói megbízatása megszűnt, nyugdíjba ment, de nem nyugalomba. Először egy évig kanadai „törzshelyén”, Calgaryban volt vendég-

professzor, majd a New Jersey-i Rutgers Egyetem DIMACS-intézetének lett az igazgatója. Ezt a tisztséget ugyan csak másfél évig látta el, de azután 2004-es végleges hazatéréseig a Rutgers Egyetem professzoraként tevékenykedett. 2004-ben itt is nyugdíjba ment, mint a Rutgers emeritus professzora.

Ezt az USA-ban töltött időszakot súlyosan beárnyékolta, hogy először felesége, Emmi, majd annak gyógyulása után nem sokkal ő maga is rákbetegségen ment keresztül. Szerencsére, s ez az USA egészségügyi viszonyait is dicséri, mindkettőjüket sikerült kigyógyítani betegségükből.

Hazatérése után ismét részt vett a – most már Rényi Alfréd nevét viselő – intézet, s ezen belül a Halmazelmélet és Topológia Osztály munkájában, ha már nem is a korábbi intenzitással. Nem sokkal halála előtt, 2015-ben még az a megtiszteltetés érte, hogy az Európai Halmazelméleti Társaság tiszteletbeli elnökévé választotta. 2016 májusában pedig még nagy örömet szerezhettünk neki azzal, hogy ünnepi ülészakkal köszöntöttük a Rényi Intézetben 85. születésnapja alkalmából.

Engedtessek meg nekem, hogy Hajnal András nagyszámú tanítványa, munkatársa és közeli barátja nevében – tekintve, hogy kivételes szerencsémre mindhárom halmaznak eleme vagyok – ezzel a szerény írással búcsúzzak el Tőle.

IRODALOM

- Erdős P. – Hajnal A. (1971): Unsolved Problems in Set Theory. In: *Proceedings of Symposia in Pure Mathematics*. XIII, Providence, R. I., 17–48. https://www.renyi.hu/~p_erdos/1971-28.pdf
- Hajnal A. (1961): Proof of a Conjecture of S. Ruziewicz. *Fundamenta Mathematicae*, 50, 123–128. DOI: 10.4064/fm-50-2-123-128 https://www.researchgate.net/publication/267126079_Proof_of_a_conjecture_of_S_Ruziewicz
- Hajnal A. (1975): Results and Independence Results in Set-theoretic Topology. In: *Proceedings of the International Congress of Mathematicians, Vancouver, B. C., 1974*. II. Montréal, Quebec: *Canadian Mathematical Congress*, 61–62.
- Hajnal A. – Szemerédi E. (1969): Proof of a Conjecture of Erdős. In: Erdős P. – Rényi A. – Sós V. T. (Eds.): *Combinatorial Theory and its Applications*. Colloquium on Combinatorial Theory and Its Applications, Balatonfüred, August 24 to 29 1969. Amsterdam, 601–623. https://www.researchgate.net/publication/265368257_Proof_of_a_conjecture_of_P_Erdos
- Juhász I. – Katona Gy. – Komjáth P. (1982): Hajnal András ötven éves. *Matematikai Lapok*, 30, 285–305.
- Strehó M. (2001): A halmazelmélet huszadik századi „Hajnal A”. *Magyar Tudomány*, 4. <http://epa.oszk.hu/00700/00775/00029/448-456.html>

Könyvszemle

SIPOS JÚLIA GONDOZÁSÁBAN

DIGILEKTUS: A DIGITÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ NYELVVÁLTOZATA

„A Fácén meglájkoltam a kvízedet, mert megalol volt.” A digitális kor nyelvhasználatának szisztematikus vizsgálatáról olvasni tanulságos élmény, hiszen érthetővé és elfogadhatóvá válik, hogy az imént idézett mondat jelentése és mindennapos használata bizonyos generációk számára magától értetődő. Ők az 1980-as (X generáció), az 1990-es (Y generáció) és a 2000-es (Z generáció) években születettek, akiknek a digitális korban felnőni és internetet használni az élet természetes része. Ezeket a generációkat vizsgálja Veszelszki Ágnes nyelvész, a Budapesti Corvinus Egyetem Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet docense, aki a *Netnyelvészet: Bevezetés az internet nyelvhasználatába* című könyvében ítélezés nélkül, tudományosan, mégis a témában kevésbé jártasak számára is érthetően mutatja be a folyamatosan változásban lévő, a technológiai újdonságokra azonnal reagáló digitális kommunikáció jellemzőit, s ezáltal észrevétlenül győzi meg az olvasóit arról, hogy ez a változás a nyelv és az infokommunikáció találkozásának természetes velejárója.

A digilektus – amely szakmai körökben elfogadott és használt (s időközben nemcsak magyar, hanem angol nyelven megjelent könyve jóvoltából nemzetközileg is ismertté vált) terminus – találóan fejezi ki a szerző megfigyelését: a számítógép közvetítette kommunikáció (computer-mediated communication, CMC) nyelvhasználati módja valójában egy új nyelvváltozat, amelynek legfőbb jellemzői a beszéltnyelviség hatása az írott szövegekre, az angol nyelv befolyása, a fonetikus írás, a rövidítések, az emotikonok használata, az új szavak és kollokációk keletkezése, s ezekkel együtt a grammatikai változások viszonylag gyors átvétele, illetve a vizualizáció felfokozott szerepe.

Veszelszki Ágnes monográfiájában egy évtized alatt összegyűjtött, folyamatosan aktualizált empirikus anyag elemzésére támaszkodott: többek között több mint 8000 sms-t, 2400 oldalnyi jegyzetet, emellett magánlevelezéseket, valamint egy általános és középiskolásokkal végzett *offline* és egy ismeretlenből álló *online* kérdőíves vizsgálat eredményeit és nagyszámú, saját nyelvi megfigyelésből származó anyagot dolgozott fel. Az elemzés legnagyobb tanulsága, s egyben elméleti alapvetése, hogy a konceptuálisan szóbeli, de mediálisan írásbeli jellegű internetes nyelvhasználat hatással van a „hagyományos”, kézzel írt szövegekre.

A nyelvnek ez a fajta módosulása Veszelszki Ágnes szerint nemcsak grammatikai vagy írástechnikai-helyesírási újdonságokat hozhat, de kulturális és pedagógiai következményekkel is járhat.

Mit jelent ez az „írott beszélt forma” – vagy más szóval új beszéltnyelviség vagy Balázs Géza nyelvész Walter Ong rendszerébe illesztett fogalma alapján a másodlagos írásbeliség – az írott és a beszélt nyelv viszonyában? Az erre adott válasz megértéséhez ismernünk kell a digitális forradalom nyújtotta keretet, amely nemcsak új technológiákat adott, hanem újradefiniálta a kollektív tudás fogalmát, átalakította a kompetenciaszükségeket, és új képességek kialakulását tette szükségessé. A digitális kor nyertese az az internetfelhasználó, aki homo surfiensként a digitális forradalom nyújtotta tudásrobbanásban is képes elsajátítani a keresés és a szelekció képességét, akinél az interperszonális kommunikáció helytől és időtől függetlenné válik, aki a földrajzi és az időbeli távolságok ellenére a szociális közelséget egyfajta táv-jelenlétben képes megvalósítani.

Erre a közegre jellemző az interaktívra és dialogikusra váló szerző-szerkesztő-olvasó viszony, emellett átalakult a szövegalkotási és -olvasási mód is, amelyben felülkerekedett a nem lineáris szerkesztésmód, a nonszekvenciális, multimediális szöveg, a hálózatszerű szerkesztettség. Ennek következtében az információs szupersztrádán fellépő orientáltságvesztés és kognitív túlterhelés szintén jól ismert jelenségekké váltak.

A netnyelvészet mint részdiszciplína elméleti alapjainak lefektetésekor Veszelszki Ágnes hangsúlyozza, hogy a digitális kommunikációt bizonyos fokú technológiai determinizmus jellemzi, vagyis a technológia vagy az adott médium lehetőségei és korlátai határozzák meg a nyelvi viselkedést. Az állandó változásnak is ez az oka, hiszen a digilektus lépést tart az informatikai-technikai újításokkal. A digilektus – bár az írás a közege – főként a szóbeli szövegek jellemzőit mutatja, s a használójának tisztában kell lennie az egyes műfajok jellemzőivel, nyelvhasználatával, hiszen csak úgy tud teljes értékű résztvevőjévé válni a digitális kommunikációnak. Ma már ezt (is) jelenti a digitális írástudás, az internetes literalitás, ugyanis a közös háttértudás és a sajátos nyelvezet ismerete nélkül digitális szakadék tátong a felhasználók és a nem használók között.

A digilektus jellemzőinek feltárásakor a szerző bemutatja annak pragmatikai-szövegtani, lexikai, grammatikai és formai-írástechnikai szempontjait, amelyben feltárul a netnyelvészeti kérdésekben rejlő sokszínűség. Az internet okozta nyelvi változásokkal kapcsolatban sokan egyetértenek azzal az online kérdőívkitöltővel, aki szerint a nyelv ezáltal „elveszíti árnyaltságát, finomságát: degenerálódik”. Azonban a gazdag példatár és az ahhoz szorosan kapcsolódó nyelvtudományi elemzés olvasásakor válik nyilvánvalóvá, hogy ezek a nyelvi változások valójában illeszkednek, idomulnak a magyar nyelv szabályszerűségeihez.

A digilektus (funkcionális kognitív nyelvészeti) pragmatikai-szövegtani megközelítésének alapja a nyelvhasználat működés közbeni megfigyelése. A szerző

például egy olyan nézőpontbeli változásra hívja fel a figyelmet, amelyben egy Facebook-üzenőfalra vagy Twitterre író személy önmagáról, a vele megtörtént eseményekről külső nézőpontból számol be: „[név] látott egy szivárványt földtől földig”. A nyelvhasználat pragmatikai kérdése például, hogy egy csetszövegben miként tartják fenn a figyelmet a csetelők, vagy hogyan alakítanak ki egymásba fonódó tematikus szálakat a beszélgetések során, illetve hogyan nő meg a nyelvi rituálék szerepe a búcsúzkodásnál, és arra milyen változatos nyelvi elemeket használnak a csetelők (csak néhányat említve: *jóδpusz, pu\$, tsók*).

A digilektus lexikai változásaiban megjelenik az idegen – főként angol – nyelv hatása például fonetikus formában (*lájk, cset, fész*), s ma már természetesnek ható új szavak (mint a *fotosoppol, posztol*) vagy kollokációk (*lóg a neten, dob egy sms-t, felmegy a Facebookra, tol egy szmájlit*) jönnek létre a digitális kommunikációban. A könyv emellett nem hallgatja el a digilektus tabutörő jellegét, ahol a kakofemizmustól az eufemizmusig széles példatárra bukkan a kutató.

A digilektus grammatikai jellemzőinek feltárása alapos és feltáró tudományossága mellett is olvasmányos és részleteiben érdekfeszítő. Az internetfelhasználók a normális beszédgyorsaság megközelítése érdekében felgyorsítják a gépelési sebességet, s hogy ezt megtehessék, különféle nyelvi praktikákat alkalmaznak. Ilyen például a karakterszám-csökkentés, ahol a *szóvalból szvl*, a *velemből vlm*, a *holnapból hnap*, a *szerintemből sztem*, a *hogyból h* lesz. Kialakulnak az internetes neologizmusok, a netologizmusok. Ezzel kapcsolatban a szerző egy esettanulmányon keresztül világít rá a digilektus igeképzésére (néhány példa az új igék közül: *guglizik, becécéz, kommentez/kommentel, belinkel, klikkel, szörföl, becsekkol*). A vizsgálat alapján megállapítható, hogy azok nagy része besorolható a Ladányi Mária által felépített fonológiai rendszerbe. Sajátos grammatikai jellemző az elszemélytelenedés megjelenése (*nagy szeretés van, boldogság van, munka van, unalom van*) vagy a témaismétlő névmások megjelenése, amelyeknek a közlő szándéka szerint a kiemelés a funkciója („a TTH az hogy muxik pontosan?”, „az oraszám az megvan de viszont az oradij az karcsi”). A netes kommunikációhoz fűződő megfigyelés, hogy a hibák, elgépelések tolerálása nagy, s azok nem vonnak maguk után szociális szankciót.

A digilektushoz kapcsolódnak a nonverbális kommunikáció új dimenzióját jelentő emotikonok, amelyeknek használata az internetkultúra egyik alapjellegzetességévé vált. Ezek az érzelmek kifejezésére alkalmas grafikus jelek, karakterkombinációk kiegészítik az írott szöveget, hozzájárulnak a félreértések elkerüléséhez, mint a :) (kacsintó szmájli, „csak vicceltem” jelentéssel), :D (nevetés).

Elgondolkodtató része a könyvnek az általános iskolásokkal végzett kérdőíves vizsgálat ismertetése. A felmérés hiánypótló, hiszen a nemzetközi szakirodalomban sem foglalkoznak ezzel a korcsoporttal a kutatók, csak az idősebb, tizenégy–tizenhét vagy tizenkilenc–huszonöt éves korosztállyal. A tíz–tizenégy éves korosztály nyelvhasználatának vizsgálata nemcsak tudományos értelemben

izgalmas az olvasó számára, hanem azért is, mert az általuk adott válaszokon keresztül betekintést nyerhetünk a digitális korszak fiatal nemzedékének gondolkodásmódjába és kommunikációs gyakorlatába is. A fejezetben a következőkhöz hasonló szemléletes példákat olvashatjuk: *Ha nem lenne mobilom, valószínűleg belehalnék. :)/nem lenne teljes az életem xD/hát olyan nem lenne xD. Amióta mobilom van, boldogabb vagyok (vagyok xD). A számítógépet azért szidják, mert sokat ülök előtte xD/gonoszak a felnőttek xD. A számítógép hasznos, mert szinte bármit lehet rajta csinálni.*

Összességében a *Netnyelvészet* nem „csupán” tudományos igénnyel megírt szakkönyv, hanem remek olvasmány, amelyben ráismerhetünk a minket körülvevő világ jellegzetességeire, a digitális kor nyelvi és kommunikációs sajátosságaira. A könyv alcíme azt ígéri, hogy bevezeti az olvasót az internet nyelvhasználatába, s ezt meg is teszi: de úgy, hogy közben a szakmabeliek vagy a szakmát éppen tanulók éppúgy élvezhetik, mint a világ iránt érdeklődő olvasók.

(Veszelszki Ágnes: Netnyelvészet. Bevezetés az internet nyelvhasználatába. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2017)

Jele Ágnes

PhD-hallgató

Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskola

A MAGYAR SAJTÓ ÉS ÚJSÁGÍRÁS TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL A RENDSZERVÁLTÁSIG

Hézagpótló munka, szükséges ezzel a látszólagos, általában a közhellyel élő kritikusk fordulatát idéző jelzős szerkezettel élni, mert ez esetben valóságos helyi-értéket fogalmaz meg. A magyar sajtó egésze történetének megírásán mindmáig átok ül, s nyugodtan mondhatjuk, immáron sosem fog elkészülni. A személyében konzervatív értékeket képviselő Buzinkay Géza – szándéka szerint leíró tárgyilagossággal – megírta ezt a soha meg nem születhető könyvet, úgyszólván az utolsó utáni pillanatban. A megírására, egészen pontosan az eddig született szakirodalom alapos áttekintésére és narratívába való összeöntésére képes kevesek egyike, sőt, talán az egyetlen ezt a kihívást ambicionáló és alkalmas komoly szakember. Buzinkay részt vett az „akadémiai” második félkötetek (*A magyar sajtó története*, II/1–2., 1985) megírásában, és sokat foglalkozott a dualizmus kori élelapokkal, s különösen a karikatúrák szakértője.

S akkor bontsuk részleteire ezt az ellentmondásokat kirajzoló néhány mondatot. 1979-ben és 1985-ben megjelent az „akadémiai” sajtótörténet első és második kötete (utóbbi két könyvben), az 1705-ös kezdetektől 1892-ig. (Legenda őrzi az 1892-es kötetzáró évszám indoklását: a nagy sajtóolvasó, Németh G. Béla nem akarta, hogy az 1890-ben indult *A Hét* az általa ítélt szükségesnél nagyobb nyomtatékot kapjon, a modernség kiinduló évszámául szolgáljon, s ezért inkább talált és megokolt egy meglehetősen közömbös évszámot.) A kötet közreműködői között volt az Eötvös Józsefből disszertáló Antall József is, az Orvostudományi Intézet igazgatója, egykoron a budai Toldy Ferenc Gimnáziumban Buzinkay Géza osztályfőnöke. A nagy elhivatottsággal és szakértelemmel készült monográfia metódusa a laponkénti elemzés volt, ám a 19. század végére robbant az előállítás technikája, az írni-olvasni tudási mutatók – Eötvös közoktatási törvényének köszönhetően – megugrottak (nem is kevéssé, évtizedenként 8–10%-kal), elindult a városiasodás, követhetetlen mértékben megnövekedett a lapok száma. Egy nem teljes bizonyítottságú, de nagyságrendben mégsem tévedő statisztika szerint 1906-ban Magyarországon összesen 1787 lap jelenik meg 160 millió példányban. Csak Budapesten harminckilenc magyar napilap mellett kilenc német nyelvű lap lát napvilágot, összesen tehát negyvennyolc újságot szerkesztenek a magyar fővárosban, többet, mint Európa bármely fővárosában. A napilapok száma Berlinben ekkor harminchat, Londonban huszonöt, Rómában tizennégy volt. A csúcst a magyar sajtó 1914-ben érte el, ekkor az időszakai sajtótermékek (napilapok, hetilapok, folyóiratok, szaklapok) száma meghaladta a kétezret. A számok jelzik az „akadémiai” metódus továbbírhatatlanságát, de jó ha tudjuk, az Irodalomtu-

dományi Intézet archívuma őrzi a folytatási szándékról, a további kötettervekről szóló dokumentumokat. Akkor egy újabb – a mából visszatekintve immáron komolytalan – periodizációs vita is útját állta a folytatásnak, nevezetesen az, hogy a következő kötetben az 1918-as és 1919-es forradalmaknak, illetve Trianonnak mennyire tulajdonítsanak kitüntetett helyet, melyik zárhatja, zárja a harmadik kötetet.

A módszer is folytathatatlanak bizonyult, a kultúrpolitikai akarat is elfogyott a sajtótörténet folytatása mögül, a sorozat félbemaradt. Buzinkay Géának azonban jutott feladat. Időközben a Magyar Újságírók Országos Szövetsége – mindmáig az egyik legjobb gyakorlatias iskolát működtető intézmény – tankönyvet rendelt hallgatói számára. Ez lett a híres Kókay–Buzinkay–Murányi szerzőhármas sok kiadást megért, azonban durván alig kétszáz oldalas áttekintő kötete. Népszerűsége máig töretlen, a harmadik szerző, a sajtótörténész Murányi Gábor már nem is járul hozzá az 1945 utáni „vázlatos áttekintés”-e újraközléséhez, az újranyomások az ő korszaka és kollaborációja nélkül jelennek meg. A nagyobb igényű áttekintő kötetek közül egy állt eddig a kommunikáció- és médiatudományt hallgatók és az újságírótanoncok rendelkezésére, ez pedig a Bajomi-Lázár Péter szerkesztette *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig* című, ugyancsak az oktatás oldaláról mint megrendelötől származó munka. A tudományos hiátus tehát óriási, annak dacára, hogy részkérdéseket feltáró, értelmező sajtó- és médiatörténeti munka már számtalan van. S közben fordult a tudomány is. A klasszikus értelemben vett tartalomelemző sajtótörténet nagyjából újból visszaszorult a történet- és irodalomtudomány segédtudományává, helyébe „a média társadalomtörténete” nevet viselő diszciplína lépett, nagyrészt az angol Asa Briggs és Peter Burke, illetve a francia Frédéric Barbier és Catherine Bertho-Lavenir szerzőpárosok médiaértelmezései alapján. Mindkét munkában közös, hogy a médiát tágan értelmezik, a sajtó mellett a vasút, a hajózás, a posta, a távíró, a telefon és sok más egyéb mellett a mozi és a gramfon is ide tartozik értelmezésükben, de vizsgálják a telefon szociabilitását is, vagy éppen a családi videózást és természetesen a Facebookot is, a digitális tartalomszolgáltatás és kommunikációs kapcsolatok teljes skáláját. A fejlődés exponenciális görbeként írható le. Az új szemlélet lényege – rendkívül semmitmondóan szólva – az a kölcsönhatás, ahogy a kommunikációs lehetőségek és tartalmak átírják az emberi viszonylatokat, és fordítva, ahogyan ezek az emberi közösségek, egyének és csoportok visszahatnak a technikára és a médiatartalmakra. A pszichológusok nagy elánnal elemzik a kognitív folyamatok átalakulását. Az irodalomtudományban pedig önálló kutatási terület lett a „medialitás”, egy-egy irodalmi alkotás eredeti megjelenési közege, annak vizsgálata, de egészen odáig, hogy az irodalomtudósok a kommunikációt a kultúratudomány és a nyelvfilozófia területére is átviszik. A média napjainkbéli tanulmányozása az interdiszciplinaritás tágas területére vonja át a médiakutatást. Mindezek a tudományági viták és megközelítések kívül esnek most vizsgálatun-

kon, amely mégiscsak egy jelentős munka ismertetése, de muszáj jelezni a kontextust, hogy a terület maga elmozdult a tudomány mezőjének kitágulása során. S ebben a trendben a sajtótörténet végleg a szélre szorult. Nálunk ugyanis egyetlen orgánus, jelesül politikai hírlap, hírügynökség, kiadóvállalat sincs például abban a helyzetben, hogy több évtizedes, önvezérelt pálya, kétségbevonhatatlan, nemzedékről nemzedékre hagyományozható szilárd szakmai önérték, erkölcs és kollektíva állna mögötte, s még kevéssé az az anyagi potenciál, ami képes volna önmaga munkájának feltárására, saját hivatás- és cégtörténeti dokumentálására, tudományos értékelésére.

Az előttünk fekvő munka tehát unikum a magyar tudománytörténetben. Mögötte több évtizedes figyelem, folyamatos olvasás, az olvasottak rendszerbe illesztése, s vagy másfél évtizedes tanítási tapasztalat. Buzinkay Géza saját kutatói korszaka a dualizmus kora, az az időszak, amikor a sajtó üzletté válik, amikor már a hirdetési ügynökségek, újságkatalógusok nagyzoló számain és a finanszírozó bankok elszámolásait egymásra lehet vetíteni. Mindez például Buzinkay Géza saját levéltári kutatásainak eredménye. Ahogyan az a budapesti sajtónegyed kialakulását rögzítő, saját tanulmányán alapuló fejezet is, s persze a sajtókarikatúrák szerepének felismerése, a kigúnyolt jelenségek elemzése, a sajtógrafika technikáinak és szerepének megismertetése. De vajon lehet-e bárki egy személyben birtokában a megmozgatott tudásnak, ha nincsenek napilap- és hírlap-monográfiáink, újságíró-életrajzaink. Ha nincsenek biztos vaskos fogódzók, csak rész tanulmányok, de azok sem arányosan, rendszeresen, hanem esetlegesen, s külön szemléletet képviselve jönnek létre. Jön a történeti nagy folyamatok ismerete, a nagyjából kidolgozott magyar művelődéstörténet mint kötőanyag. S jön a szintézisre képes nyitottság, a 20. századi sajtó tapasztalat, az azon alapuló invenció. Új a kötetben a periodizáció, nem feltétlenül igazodik a megszokott politikatörténeti korszakoláshoz. Az 1922 és 1944 közötti évek „a sajtó megfegyvelmezésének kora” önálló fejezetcímet kapta. Megindokolható, de ha irodalomtörténész nézi meg ezt a fejezetet, nem derül ki számára, hogy az irodalmi folyóiratok milyen burjánzóan gazdag időszaka volt a 30-as évek. S ugyanitt jóval kevesebb figyelmet kap a népi-urbánus vita és annak továbbélése is, mint ami „alkalmilag felszínre tört még az ezredfordulón túl is”. A magyar társadalom egy rákfenéjének, elgennyedt góciának felületi érintése ez. S ennek folyománya például, hogy a rendszerváltás izgalmi közepette indulhatott *Hitel* történetében sem ismeri fel a hatalom működésének „remek” szemléltető példáját, azt, amire nézve már van nyilvános dokumentum. A lapot ugyanis valójában 1982 télelőjén „alapították meg” Illyés Gyula lakásán, a költő nyolcvanadik születésnapját követő beszélgetés vitájában, 1988-ig, a tényleges megjelenéséig packázott Illyéssel, illetve baráti-szellemi körével a hivatal. Azaz az írófejedelem 1949-től haláláig három Kossuth-díjat is kaphatott, de önálló szellemi arculatot alakító lapot nem. Ahogyan azt is kétséges vagy félrevezető kommentár nélkül leírni – ismervén a rendszer működését –,

hogy „irodalmi témájú nyomtatványokra a Művelődési Minisztérium Kiadói Főigazgatósága is adhatott ki engedélyt”. Van olyan reális olvasata a mondatnak, amikor az állítás igaz. De ha azt olvasná ki belőle egy egyetemi hallgató, hogy egy folyóiratot is engedélyezhettek egy minisztériumi részlegen, akkor félretájékoztat. A valóságos helyzet az volt, hogy a legfelsőbb szinten és sokszor informális keretben döntöttek, s még a nagy hatáskörűnek hitt Tájékoztatói Hivatalnak is csak látszathatalma volt, „csak” véghezvitte a Politikai Bizottság döntéseit. A sajtóirányítás főszereplői – egy fejezetcím szerint – Szirmai István és Aczél György voltak. Szirmai kétségtelenül állt a pártközpont agitprop osztálya élén, de valahai hatalmához mérten sem Berecz János, sem Lakatos Ernő nem kapott megfelelő súlyt a történetben, legalábbis nem kapott kiemelését fejezetcímében. Az 1945 és 1989 közötti évtizedek is egy egységet alkotnak – „diktatúrák között forradalom” –, ami szintén túláltalánosító módon emeli közel azonos szintre a Rákosi- és a Kádár-korszakot. Egészében is hiányzik a dinamika a történeti folyamatok megrajzolásából. Ezek a szinte kizárólag a 20. századra vonatkoztatható hiányszágok részben a kiválasztott alapszövegek hibái is lehetnek. Világossá válik azonban általuk a nagy munka felső határa. Egy munkás és eredményekben gazdag élet sem elegendő arra, hogy bárki egyszemélyes sajtótörténetet írjon, s ekként megszorítással nevezhető önálló tudományos munkának. Jó *kézikönyv* született, nehezen túlbecsülhető erőfeszítéssel, rendkívül magas számú hivatkozás születik majd rá, de a munka így is figyelmeztetés a tudománypolitikusoknak, ez a terület, nevezzük sajtó- vagy médiatörténetnek, mindegy, szisztematikus gondozásra, kutatásra szorul, az egyéni műhelyek szervezett összehangolását igényli. S ennek egyik alapfeltétele a kommunikáció- és médiatudomány diszciplináris elhelyezése például a Magyar Tudományos Akadémia egészében.

De addig is: Buzinkay Géza könyve jusson el sok könyvespolcra, az alapkönyvek közelébe. Mert a maga nemében első és utolsó: egyetlen.

(Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Budapest: Wolters Kluwer, 2016, 548 o.)

Széchenyi Ágnes

irodalomtörténész

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet

AHOL A TUDOMÁNY ÉS A MŰVÉSZET ÖSSZEKAPCSOLÓDIK

Izgalmas vállalkozásba fogott az Eötvös Loránd Tudományegyetem művészetpedagógiai kutatói közössége. Idén első alkalommal a Természettudományi Kar (ELTE TTK) adott otthont a Művészetpedagógiai Konferenciának, melyet a következő évben a bölcsészkaron rendeznek majd meg. A konferencia elnöke és egyúttal a MTA–ELTE Vizuális Kultúra Szakmódszertani Kutatócsoport kutatásvezetője, Kárpáti Andrea saját szerkesztésében nemrég adta közre a konferencia közleményeit. A konferenciához kapcsolódva rendezték meg ugyancsak az ELTE Workshop for Arts Education nemzetközi workshopot is, számos hazai és külföldi résztvevővel. A konferenciákhoz kapcsolódva Bakos Tamás tanszékvezető szervezésével gyönyörű kiállítást rendezett az ELTE Tanító- és Óvóképző Kara (TÓK). A kiállításon a TÓK művésztanárainak (Bakos Tamás, Bércesi Diénes Erika, Gerber Pál, Géczi-Laskai Judit, Kardos Mária, Kungl György, Pataky Gabriella, Síposné Tavaszi Virág, Vastag Ágnes) gazdag munkáit csodálhatta meg a kutatók közössége, tisztelegve egyúttal korábbi mesterük, Bálványos Huba előtt is.

A konferencia és a nemzetközi szimpózium kötetei a szokásos konferenciakötetekenél gazdagabban illusztrálják a művészet iránt fogékony kutatók szerteágazó tudásának sokféleségét, hiszen a résztvevők lehetőséget kaptak arra, hogy munkájukat hosszabb terjedelemben mutassák be. Az alábbiakban néhány érdekes témakörre hívjuk fel a kedves olvasó figyelmét. A kötetek *online* felületen rendelkezésre állnak, így hozzáférhetővé téve azt a tudásbázist, melyet a konferencia kutatóközössége képviselt.

Freund Tamás agykutató szavaival élve, a fiatalok nevelésében fontos szerepet kell betöltenie a kreativitásnak, a feladat nem kevesebb, mint szélesre tárni a befogadás útját, hisz a művészeti tevékenységek, többek közt a drámapedagógia, a képzőművészi alkotás és a zene elősegíti az agy működését, plaszticitásának megőrzését. Ne a tananyag mennyiségét bővítsük, hanem a befogadás sokféleségét. Kapjon szerepet a tánc, mozgás, vizuális alkotás a tudás befogadása során – vallja először a *Magyar Szemlében*, majd a konferenciakötetben megjelent, *A tanulási folyamatok és belső világunk* című cikkében a kutató (12–15.). Falus András akadémikus előadásában az epigenetika és ezen belül a művészeti hatások lelki egészségre gyakorolt hatásával foglalkozott, különös figyelmet szentelve a zenei nevelés pozitív szerepének (12.), mely egyébként a 2018-as Művészetpedagógiai Konferencia fő témája lesz majd.

A kötet fókuszában annak a lehetőségnek a megteremtése áll, hogy hidat képezzen az elméleti kutatók és gyakorlati szakemberek közt, így a szerzők

közt találunk rajztanárt, zenepedagógust, de számos érdekes és elsőre távolinak tűnő terület, így a matematika szakembereit is. Kárpáti Andrea fontos és reális célkitűzésnek tartja, hogy a különféle távolinak tűnő területek kommunikáljanak egymással, így a zenész a vizuális nyelv, a drámapedagógus az ifjúsági kultúrába pillanthat be a kötet és a kapcsolódó konferenciasorozat segítségével (3.).

A kötet és a konferencia öt témaköre a művészet és tudomány kapcsolata, a vizuális, a zenei nevelés, a dráma- és színház-pedagógia, valamint a gyermek- és ifjúsági kultúra.

Gyerekkoromban csodálva hallgattam matematikus-mérnökinformatikus édesapám, aki a matematika rejtelmét a művészethez hasonlította, és pályája nagy részét az akkor még új területként induló számítógépes grafika köré fonta. Tőle hallottam először a tudomány és művészet összekapcsolódási pontjairól, a fraktálok varázslatos művészi és tudományos világáról, vagy a geometrikus formák szépségéről, így számomra ismerősen csengett számos előadás azokról a friss kutatásokról, melyek a matematika és művészet kapcsolódási pontjait járják körül. Svraka Tamásné például már címválasztásával *A matematika művészet?* izgalmas kutatást sugall, a matematika elsajátításához, tanulásához kapcsolódó szorongás és egyéb kórképek vizsgálatára vállalkozik (43.). Bagota Mónika olyan társasjátékokra hívja fel a figyelmet, amelyek a gyermeki kíváncsiságot és a pedagógusok motivációját is képesek fenntartani a játékos matematikatanítás területén, illetve kiválóan alkalmazhatóak a pedagógusképzésben (35.). Ugyancsak izgalmasak Újfaludi László kutatásai, aki a fizika és képzőművészet kapcsolatát úgy tárja fel, mint azt néhányan régóta sejtettük, fizikai jelenségeket – egyensúly, mozgás, áramlás, erők, színdinamika – vizsgál különösen a 20. század alkotásain (33.). Kutatási eredményei megismerését a kötetet olvasva és előadását hallgatva is feltétlen óhajtjuk, reméljük.

A vizuális neveléssel foglalkozó kutatások olyan sokszínűek, mint a festő palettájának árnyalatai, és együtt adják azt az érzést, hogy ennek a konferenciának éppen ideje volt már, hisz a környezeti kultúrától a képzőművészetig, sok-sok területet átfognak.

A környezeti kultúra tanítási lehetőségeiről és annak megújításáról értekezik Gaul Emil és szimpóziuma, kinek születésnapja alkalmából egyébiránt a kötetet dedikálja a konferencia szervezőbizottsága. Az újítások olyan kutatásokra támaszkodnak többek közt, mint a Gaul Emil és Kárpáti Andrea által jegyzett *Vizuális Műveltség Referenciakerete* (46–47.). Izgalmas kutatási eredményeket ismertet az óvodás korúak vizuális nyelvvel foglalkozó kutatás is, melyet Kárpáti Andrea és Gaul-Ács Ágnes jegyez (70.). Lehmann Miklós pedig az előnyöket kutatja, mely a mostani gyermekkorosztály netes, web 2.0-s fogyasztási szokásainak adaptálásával újíthatná meg a művészeti nevelést (82.). A kutatás igen örömdetes, hiszen a nyelvészeti vonatkozásokkal kapcsolatban 2017-ben a L'Harmattanál már meg-

jelent a Veszelszki Ágnes által jegyzett *Netnyelvészet*¹, mely többek közt a mára felnőtt első digitális nemzedék nyelvhasználati szokásait tárja fel; fontos lenne a vizuális hatások hasonló feltárása is. A képiség gondolkodásbeli elsődlegességének – mellyel elsősorban a Nyíri Kristóf és Benedek András professzorok által vezetett Visual Learning Lab foglalkozik hazánkban – felismerése felé is igen nagy lépést jelenthetnek ezen vizuális kutatások.

A zenei nevelés előadásai közül Hegedűsné Tóth Zsuzsanna kísérletet tesz egy komplex zenepedagógiai módszer bemutatására, melyben a bölcsődés, óvodás, kisiskolás korosztály a saját környezetében megtalálható tárgyakat is segítségül hívja a zenei élmény megalapozásához (160.). A drámapedagógiai szekciók előadásai közt egy táncpedagógiai szimpózium kelti fel az olvasó érdeklődését, mely többek közt a Szakály György által eltáncolt Shakespeare-balettszerepek feldolgozásával foglalkozik (183.), illetve Mizerák Katalin mutatja be a Táncpedagógus MA szak tantervének művészetpedagógiai vonatkozásait (184–185.), míg Bolvári-Takács Gábor a Táncművészeti Egyetem tánc tudományi kutatásaira fókuszál (185–186.).

Végül, de nem utolsósorban térjünk ki néhány gondolat erejéig a gyermek- és ifjúsági kultúra legújabb hazai kutatásaira, melynek metszetét a kötet szintén hivatott átadni. Trencsényi László a terület jeles képviselője, hazai alapítója jelen kötet keretei közt kiváló neveléstörténeti áttekintést kínál a gyermekkultúra szférájáról Ellen Keytől napjainkig (206–207.). Trentinné Benkő Éva (208.) és Jáksóné Gácsi Mária (213.) a pedagógusképzés felől közelít, míg kiváló írásaikban Trentinné a kéttannyelvűsége, addig Jáksóné a multikulturális nevelésre fókuszál, gyakorlati példákkal illusztrálva a pedagógushallgatók művészetpedagógiai fogékonyságát.

Kutatóként és művészetpedagógiával foglalkozó szakemberként is várhatjuk a konferenciasorozat folytatását és a számos izgalmas kutatás közlését.

(Kárpáti Andrea szerkesztő: „A világ új képe a művészetben és a tudományban”: fókuszban: a vizuális kultúra pedagógiája. Konferencia kötet. Budapest: ELTE TTK, 2017, <http://mek.oszk.hu/17200/17254/17254.pdf>)

Endrődy-Nagy Orsolya

PhD

Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kar

¹ Ismertetését lásd ezen lapszám 1654. oldalán.

VÁLASZÚT ELŐTT – A DIGITÁLIS JÓ ÉS ROSSZ SZÜLETÉSE

A technológia korában valójában mindannyian egy kicsit újságírók vagyunk. A konvergens médiakultúra időszakában, ahol senki sem tud mindent, de mindenki tud valamit, a tudás megosztva él az emberiségben. Az „újságírás forradalmának” periódusában, a média a valaha volt legnagyobb lehetőség előtt áll: professzionális technikai eszközeinkkel amatőrként is beléphetünk a média, és ezáltal közös valóságunk szerkesztői közé Facebook-posztjainkkal, Twitter-üzeneteinkkel, a CNN-hez tartozó iReport vagy a résztvevő újságírást támogató Wikinews felületére feltöltött híreinkkel. De hová is vezet mindez? Valóban mind újságírók vagyunk, akik tartalmakat osztunk meg a közösségi oldalakon? Hol vannak az újságírás határai, és vajon ki mondja meg, hogy mitől válik valaki hivatásos újságíróvá, míg a másik egyszerű, képzetlen felhasználóvá, aki *l’art pour l’art* módon, kedvtelésből vagy unaloműzésből posztol? Az optimista megközelítéssel szemben a média pesszimista felfogása szerint korántsem egy forradalmi megújulásnak, hanem egy folyamatos hanyatlásnak, válságnak, sőt, az újságírás halálának vagyunk ma szemtanúi. E diagnózis indoklásaként a szakértők rendszerint tartalmi, üzleti, társadalmi és kulturális szimptomák sokaságát sorolják fel. Bármelyik meggyőződés hívei vagyunk is, tagadhatatlan, hogy a 21. század első évtizedeiben az újságírás radikális átalakulása zajlik. *A digitális Jó és Rossz Születése* című művében Tófalvy Tamás arra vállalkozik, hogy rávilágítson e változások okaira, illetve hogy érthetővé tegye az átalakulás mögött meghúzódó kulturális tényezők társadalmi jelentőségét.

A rendkívüli mértékű és hatású átalakulások okait és magyarázatát illetően meglehetősen változatos a vélemények sokasága, a szerző azonban úgy látja, hogy e vélekedések mégis egy irányba mutatnak. Ez az irány pedig nem más, mint a *technológia*, azon belül is a *digitális technológia* és az *internet*. Olyan kiszámíthatatlan, autonóm mozgatóerő ez, amely folyamatos nyomást gyakorol a társadalom-kultúra-újságírás hármására, követelve a megújulást vagy a menthetetlen pusztulást. A fenti kijelentések eddig talán nem sokkal kecsegtettek bennünket: a média valamelyest mindig is technológiai kérdés volt, kultúraformáló és -tükröző szerepe pedig nyilvánvaló és vitathatatlan. Tófalvy azonban két koránt sem általános érvényű állítást vezet be munkájában, amelyek alapjaiban változtatják meg a modern újságírással kapcsolatos jelenlegi felfogásokat. Először is azt állítja, hogy e változások háttérében nem pusztán a technológia áll, hanem az, ahogyan az emberek gondolkodnak, beszélnek a technológiáról, vagyis a technológiai újításoknak tulajdonított jelentés és érték. Ez alapján kijelenthető, hogy az újságírói szakmát nem a technológiai vívmányok határozzák meg, hanem az a társadalmi

tér és narratíva, amelyben működik, ezáltal az újságírók, a médiavállalatok, a közönség és a technológia együtt tehetők felelőssé, és nem a technológia egyedül. Mindezeket figyelembe véve Tófalvy második állítása már magától értetődik: független, a társadalomra és a kultúrára egyirányú hatást kifejtő technológiáról nem érdemes beszélnünk. A fenti kijelentések alátámasztására a szerző további két felvetést mutat be: egyfelől azt, hogy a digitális kultúra változásainak háttérében nem pusztán a tiszta racionalitás az irányadó, sokkal inkább annak ellentétei kerülnek előtérbe: az értékek, normák, hagyományok és előítéletek, amelyek az újságírás ideológiája és a technológiához kapcsolt értékek eszmetörténetének hagyománya felől érkeznek. Másfelől pedig azt, hogy ezek a kulturális alakzatok nagyon hasonló mintázatok alapján szerveződnek, amióta a társadalomban újságírásról vagy technológiáról beszélhetünk.

E meglehetősen komplex téma tehát nem pusztán a technológia vagy a médiatudományok szempontjából releváns, Tófalvy megközelítése ugyanis – az említett diszciplínákon kívül – valahol a filozófia, pszichológia és a kultúrakutatás határmezsgyéjén helyezhető el. Összetettségének köszönhetően a könyv három fő- és számos alfejezetre bontható. Az első fejezet célkitűzése, hogy bemutassa, hogyan lehet – ha egyáltalán lehetséges – elhatárolni az újságírást mint szakmát. Ennek megfelelően e rész kulcsszavának a *határmunkálat* vagy *demarkáció* tekinthető, hiszen az újságírás kultúráinak és ideológiáinak feltérképezésére vállalkozik egyfajta disztinktív jelleggel, arra törekedve, hogy más csoportokkal szemben meghatározza az újságírók csoportját. Ahogyan ez a fentiekből is látszik, nem könnyű feladat: óriási bizonytalanság figyelhető meg az újságírás határait illetően, amely a szerző szerint – többek között – annak is köszönhető, hogy a szakma meghatározásának harcai egyszerre zajlanak külső és belső színtereken. A külső csatatéren dől el, hogy a korszellem és az adott társadalom értékei szerint ki minősül újságírónak: az ügyvédekhez, orvosokhoz hasonlóan az újságírók sem igyekeznek elkülöníteni magukat az asztalosoktól vagy tájépítészeketől. De, az ügyvédektől, orvosoktól eltérően azoktól a szereplőktől, akiknek a társadalmi funkcióját, szerepét, identitását veszélyeztetőként észleli a szakma, igenis megpróbálja magát elhatárolni. A belső terepen pedig azok hierarchiai harcai figyelhetők meg, akik tevékenységükkel valamilyen módon kötődnek a szakmához. A külső küzdelmekhez képest talán meglepőnek tűnhet, hogy a szervezeten belül is folyamatos értelmezési konfliktusokkal, a szimbolikus, hierarchikus viszonyok okozta problémákkal, és az újságírók hitelességéről és presztízséről kialakított egészen eltérő felfogásokkal találkozhatunk. Annak érdekében, hogy megválaszolásra kerülhessen a jelen fejezet és maga a szakma egyik legalapvetőbb kérdése: „*miért írhat újságot az, aki nem újságíró?*”, Tófalvy az Egyesült Államok, Magyarország és az Európai Unió egyes szabályozási gyakorlatait és stratégiáit veti össze, egyszerre fókuszálva a releváns definíciókra, az újságírói működési engedélyekre és pajzstörvényekre.

A második főfejezetre áttérve az olvasó a régi és új technológiák kulturális megalkotásába nyerhet betekintést. Az előző szakasz újságíró/nem újságíró dilemmájához kapcsolódva a szerző egy új perspektívát vezet be, amely arra vonatkozik, hogy milyen érzelmeket, értékeket és sztereotípiákat társítottunk a különböző kommunikációs és médiatechnológiai eszközökhöz, a telefontól egészen a számítógépekig. Tófalvy arra keresi a választ, hogy hogyan jöttek létre az eltérő korok és közegek jó és rossz fogalmai a technológiát illetően; miért tartották egy időben a technológiát üdvözlendőnek, máskor pedig ördögtől valónak; és minek köszönhetőek az elmúlt évtizedek féktelen változásai. Tézisének megfelelően a szerző válaszaiban a társas érintkezések gyökereihez tér vissza, arra utalva, hogy nem a technológia hordozza a társadalmi jelentéseket, hanem mi magunk, a közönség, a társadalom tagjai helyezük azokat bonyolult értelmezési folyamatok és azok megvitatásának kereteibe. Ennek megfelelően a fejezet kulcsszava a *kulturális megalkotás folyamata*, amely Daniel Boorstin *pszeudo-valóság* elméletéhez is szorosan kapcsolódhat, hiszen társadalmunk a jó és a rossz technológiák folyamatos kulturális meg- és újratereemtésén fáradozik, egyszerre alannyá és tárgygyá téve azt. Ahhoz, hogy Tófalvy rávilágítson a technológiák megítélésének kulturálisan és társadalmilag relatív valóságára, olyan eseteket elemez a távolabbi és közelebbi múltból, amelyek megmutatják a digitális technológia mindkét arcát: a megváltót, amely a lehetőségek és a kulturális fejlődés alapköve, vagy a pusztítót, amely a minőség romlásán keresztül a társadalmi sekélyesedés és kulturális értéktelenedés könyörtelen aktora.

A jó és rossz megalkotási folyamatainak szakmai és technológiai aspektusai a harmadik fejezetben fonódnak egybe. Ez a rész arról ad áttekintést, hogy az újságírás ideológiai által létrehozott szakmai 'jó' és 'rossz' fogalmai hogyan kerülhetnek átfedésbe és interakcióba a technológiai jóról és rosszról alkotott meggyőződésekkel. Tófalvi meglátása szerint a technológia és kultúra között egyfajta reciprocitás figyelhető meg, hiszen az újságírás kultúrája és értékei ugyanolyan mértékben hatnak a technológia lehetőségeire, mint amennyire a technológia meghatározza az újságírás kultúráját, amely kölcsönösségnek nem csupán az újságírással kapcsolatos elméletalkotásra, hanem annak gyakorlataira is komoly következményei vannak. A szerző olyan példákon keresztül mutatja ezt be, mint Schmitt Pál volt köztársasági elnök plágiumügye, az Orson Welles-féle *Világok harca* rádiójáték, Sir Brian Leveson nyilatkozata a közösségi média és az újságírók viszonyáról vagy a WikiLeaks mint sajtóorgánium ismertetése, és a sor hosszasan folytatódik.

Lev Manovich, az újmédia megkerülhetetlen teoretikusa szerint az újmédiában nem a hálózatiság a fontos, hanem a technológia, és nem a közösség, hanem a kultúra. Ehhez a gondolatmenethez csatlakozva Tófalvy *A digitális jó és rossz születése* című munkája azt mutatja be, hogy korunk legfontosabb hívószavai, a technológia és a kultúra milyen módon kapcsolódnak egymáshoz és a társadal-

mi térhez, amelyben megjelennek. A 21. század radikális átalakulásai hatására számos felfogás válaszúthoz ért: Az újságírás forradalmának vagy bukásának vagyunk szemtanúi? Csak az tekinthető újságírónak, aki hivatásszerűen végzi munkáját, vagy mindaz, aki bizonyos szintéren tartalmat közöl? A technológia Isten ajándéka vagy az ördög találmánya? Bárhogyan is vélekedjünk, tudnunk kell, felelősségünk van. Hiszen e változások hátterében nem pusztán a technológia áll, nem is a digitalizáció, hanem mi magunk.

(Tófalvy Tamás: A digitális jó és rossz születése, Technológia, kultúra és az újságírás 21. századi átalakulása. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2017, <http://real.mtak.hu/54575/1/Tofalvy%20Tamás%20-%20A%20digitális%20jó%20és%20rossz%20születése.pdf>)

Deli Eszter

egyetemi tanársegéd

Budapesti Corvinus Egyetem Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intéze

Kitekintés

GIMES JÚLIA GONDOZÁSÁBAN

VAN AZ A PÉNZ

Kanadai kutatók most publikált cikke szerint ötvenkét nagy tekintélyű amerikai orvosi szakfolyóirat szerkesztőinek mintegy fele kapott anyagi juttatást gyógyszer- vagy gyógyászatieszköz-gyártóktól, és a lapok többsége nem is tette közzé a szerkesztőkkel kapcsolatos összeférhetlenségi szabályokat.

Az orvosi kutatások területén az utóbbi években szigorú vizsgálatnak vetik alá a kutatók és a gyárak közötti finansiális kapcsolatokat. A legtöbb orvosi folyóiratban a cikkek szerzőinek nyilatkoznuk kell a kutatásukhoz kapott anyagi támogatásokról, vagy bármilyen egyéb, összeférhetlenséget felvető körülményről. Úgy tűnik azonban, hogy a folyóiratok szerkesztőire egyelőre kevésbé szigorú szabályok vonatkoznak, noha nyilvánvalóan nekik is jelentős befolyásuk van a kutatási irányokra, témákra.

A vizsgált 2014-es évben a szerkesztőknek juttatott támogatások változatos formákban érkeztek: volt közöttük honorárium, utazási költségtérítés, konzultációs díj, szabadalmi díj. A legtöbbet az endokrinológiai folyóiratok szerkesztői kasszíroztak, őket sorrendben a kardiológiai, gasztroenterológiai, reumatológiai és az urológiai szakfolyóiratok követték.

Liu, J. J. – Bell, C. M. – Matelski J. J et al.: Payments by US Pharmaceutical and Medical Device Manufacturers to US Medical Journal Editors: Retrospective Observational Study. *BMJ*, 2017; 359:j4619, Published 26 October 2017. DOI: 10.1136/bmj.j4619 <http://www.bmj.com/content/359/bmj.j4619>

A VÉR SZAVA

Több szociálpszichológiai kísérlet tanúsága szerint, akár anyagi segítségről, akár életmentő közbelépésről van szó, az emberek előnyben részesítik a velük rokoni kapcsolatban lévőket. Finn és német kutatók most publikált eredményei szerint az áldozatokkal járó segítségnyújtásnak, illetve elutasításának morális megítélését is jelentősen befolyásolja, hogy a szereplők egymással milyen vérségi kapcsolatban vannak.

A kísérletben részt vevők egy filmet láttak, amelyben azt a morális dilemmát vetették fel, hogy elvárható-e egy testvértől az életmentő szervadományozás. A filmhez az egyik csoport azt a bevezető információt kapta, hogy a szereplők édestestvérek, míg a kontrollcsoport tagjait úgy tájékoztatták, hogy fogadott testvérek. Noha az összesített kérdőíves válaszok szerint ilyen esetben a résztvevők nem láttak különbséget egy vér szerinti és egy kiskorában adoptált testvérként felnövő, fogadott testvérrel szembeni morális kötelezettségben, a kísérletek közben készült funkcionális mágneses rezonancia (fMRI) felvételek ennek éppen az ellenkezőjét mutatták. Az agyakban azonban a szervadományozás megtagadásának értékelésekor nagy eltérések voltak attól függően, hogy a nézők hogyan tudták: a rokonság genetikai rokonság is volt-e, vagy sem.

Bacha-Trams, M. – Glerean, E. – Dunbar, R. et al.: Differential inter-subject Correlation of Brain Activity When Kinship Is a Variable in Moral Dilemma. *Scientific Reports*, 2017; 7: 14244 . DOI:10.1038/s41598-017-14323-x <https://www.nature.com/articles/s41598-017-14323-x>

HARC A BAKTÉRIUMOKKAL

Brit és német kutatók olyan új antimikrobiális szert fejlesztettek, amely még multidrogrezisztens baktériumok ellen is hatékony lehet. Az antibiotikum-rezisztencia egyre nagyobb probléma világszerte. Egyes becslések szerint 2050-re évente már tízmillió ember halálában játszanak majd szerepet a gyógyszerekkel szemben ellenálló mikroorganizmusok okozta fertőzések. Az elmúlt évtizedekben az új antibiotikumok fejlesztése megtorpant, és sok szakember szerint az emberiség egyáltalán nincs tudatában annak, hogy a rezisztens kórokozók mekkora veszélyt jelentenek.

A kutatók azt fedezték fel, hogy a mangánnak egy szerves vegyülettel alkotott komplexét (mangán-trikarbonil-komplex) a colistin nevű régi antibiotikummal kombinálva igen hatékonyan el lehet pusztítani a sokféle gyógyszernek ellenálló baktériumokat. A colistin maga egy a hatvanas évek óta forgalomban lévő szer, amelynek alkalmazása a vesére gyakorolt mérgező hatása miatt az 1970-es évektől visszaszorult. Minden bizonnyal ez is hozzájárul ahhoz, hogy nemigen váltak ellene rezisztenssé a kórokozók: még ma is ez az egyik olyan szer, amely multidrogrezisztens gramnegatív baktériumok ellen utolsó reményként bevethető. Ilyen életveszélyes fertőzéseket leginkább kórházi fertőzésként lehet megkapni.

A régi antibiotikumnak az új vegyülettel történő kombinált alkalmazása a colistin önmagában történő használatánál jóval kedvezőbb antibakteriális hatást mutatott.

Betts, J. – Nagel, C. – Schatzschneider, U. et al.: Antimicrobial Activity of Carbon Monoxide-releasing Molecule [Mn(CO)₃(tpa-κ3N)]Br versus Multidrug-resistant Isolates of Avian Pathogenic *Escherichia coli* and Its Synergy with Colistin. *PLOS ONE*, 2017; 12 (10): e0186359 DOI: 10.1371/journal.pone.0186359 <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0186359>

HOGYAN KÁROSÍTTJA A MAGZATI IDEGRENSZERT A ZIKA-VÍRUS?

Amerikai és brazil kutatók (University of California, University of São Paulo) felfedezték, hogy a Zika-vírus milyen trükkel hajtja végre a magzati agy károsítását. A kórokozóval kapcsolatos intenzív kutatások 2015-ben kezdődtek, amikor Braziliában egy járvánnyal egy időben feltűnően sok kisfejú gyermek született. Azt hamar sikerült bizonyítani, hogy a fertőzött várandós asszonyok átadhatják gyermeküknek a vírust, majd később azt is igazolták, hogy a fertőzés és a kisfejűség között ok-okozati kapcsolat áll fenn, azt azonban csak most derítették ki, miért képes a vírus a fejlődő agy károsítására.

Alysson Muotri professzor, a kutatások vezetője szerint igazi trójaifaló-stratégiáról van szó. A vírus ugyanis az embrionális fejlődés korai szakaszában azokat a sejteket fertőzi meg, amelyek később ún. mikroglia sejtekké alakulnak, szétszóródnak a központi idegrendszerben, és feladatuk éppen az lenne, hogy megvédjék az agyat az idegen betolakodóktól. A fertőzött sejtek azonban nem hogy nem védik meg a központi idegrendszert, hanem ők maguk szállítják oda a Zika-vírusokat, amelyek aztán az idegsejteket is megfertőzik, pusztítván ezzel a fejlődő gyermek fejlődő agyát.

A kutatók kísérleteik során emberi indukált pluripotens őssejteket használtak. (Ezek testi sejtekből, például a bőr sejtjeiből őssejtszerű állapotba visszaprogramozott sejtek.) Ezeket úgy indították el a differenciálódás útján, hogy az idegrendszer két alapvető sejtje típusa – mikroglia sejt, illetve neuron – képződjön belőlük. Ezekből kettős sejt kultúrákat hoztak létre, amelynek egyik vagy másik tagját megfertőzték a Zika-vírussal. Azt találták, hogy amikor ez a neuronokkal történt, a mikroglia elvégezték a kötelességüket: felzabálták a fertőzött sejteket. Fordított esetben azonban a vírus hordozó mikroglia megfertőzték az idegsejteket. Muotriék szerint kísérletsorozatuk eredményei bizonyítják, hogy a magzati idegrendszeri fejlődés során a mikroglia sejt kulcsszerepet játszanak abban, hogy a vírusok a neuronokba is bejutnak.

A kutatók kettős sejt kultúráján egy, a hepatitis-C kezelésére használt vírusellenes szert is teszteltek, és azt találták, hogy a fertőzött mikroglia sejteket tartalmazó rendszerben vissza lehetett szorítani a fertőzött neuronok számát. Muotriék feltételezik, hogy a mikroglia sejt célpontjai lehetnek egy olyan új terápiának, amely megakadályozza a magzati agy vírus által történő károsítását. Ugyanakkor

„dupla” sejtkultúrárs rendszerük alkalmas lehet új hatóanyagok tesztelésére is – teszi hozzá.

Mesci, P. – Macia, A. – LaRock, C. N. et al.: Modeling Neuro-immune Interactions during Virus Infection. *Human Molecular Genetics*, 2017; DOI: 10.1093/hmg/ddx382

HIDROGÉNÉRZÉKELŐ VEGYES OXID

Szobahőmérsékleten működő nanokristályos szerkezetű, cink- és indium-oxid-alapú gázérzékelőt fejlesztettek ki orosz kutatók. Az ilyen eszközök általában 300 és 500 Celsius-fok közötti hőmérsékleten működnek kielégítően, ami egyrészt meg lehetőségen energiagényessé teszi őket, másrészt éghető vagy robbanásveszélyes gázok esetében a magas hőmérséklet veszélyes lehet.

A mindennapi életben, a háztartásokban is gyorsan terjednek a gázszenzorok, mert segítségükkel – akár kültéren, akár zárt helyeken – a levegő minősége folyamatosan ellenőrizhető.

Sokan a hidrogént tartják a jövő energiahordozójának. A hidrogén azonban rendkívül robbanásveszélyes, így egy szobahőmérsékleten működő hidrogén-szenzor nagy érdeklődésre számíthat. Az eszköz működésének alapja, hogy a félvezető oxidok fényel indukált vezetőképessége nagymértékben függ a felületükön adszorbeálódó molekuláktól. A cink-oxid-indium-oxid kompozit különösen érzékeny a redukáló hatású gázokra, mint amilyen a hidrogén is.

Ilin, A. S. – Ikim, M. I. – Forsh, P. A. et al.: Green Light Activated Hydrogen Sensing of Nanocrystalline Composite ZnO-In₂O₃ Films at Room Temperature. *Scientific Reports*, 2017; 7: 12204 DOI:10.1038/s41598-017-12547-5 <https://www.nature.com/articles/s41598-017-12547-5>

Ajánlás a szerzőknek

ÁLTALÁNOS KÖZLÉSI ELVEK

A *Magyar Tudomány* elsősorban a tudományterületek közötti kommunikációt kívánja elősegíteni, ezért főleg olyan dolgozatokat közöl, amelyek a tudomány egészét érintik, illetve közérthetően mutatják be az egyes tudományterületeket. Közlünk téma-összefoglaló, magas szintű ismeretterjesztő, illetve egy-egy tudományterület újabb eredményeit bemutató tanulmányokat, a társadalmi élet tudományokkal kapcsolatos eseményeiről szóló beszámolókat, tudománypolitikai elemzéseket, vitaindító és vitacikkeket, valamint szakmai szempontú könyvismertetéseket. Előzetes megbeszélés alapján megjelentetünk, sőt előnyben részesítünk vendégszerkesztő bevonásával készülő, több közleményből álló tematikus összeállításokat.

Lapunk nem szakfolyóirat, ezért a szerzőktől közérthető, egy-egy tudományterület szaknyelvét mellőző cikkeket várunk.

A beküldött közlemény visszaigazolása során a Szerkesztőség tájékoztatja a szerzőket a várható megjelenési időről.

TERJEDELEM

A kézirat terjedelme tanulmányok esetében általában ne haladja meg a 30 000 leütést (ez szóközökkel együtt kb. 8 oldalnak felel meg a *Magyar Tudomány* füzetekben); ha a tanulmány ábrákat, táblázatokat is tartalmaz, kérjük, arányosan csökkentse a szöveg mennyiségét. A kézirat utolsó oldalán, amennyiben ez releváns, kérjük a támogatási források feltüntetését.

A beszámolók, recenziók terjedelme ne haladja meg a 7-8000 leütést.

A KÖZLEMÉNY SZERKEZETE ÉS FORMÁJA

A cikk a közlemény címével és annak angol nyelvű fordításával kezdődik. A cím alá a szerző nevét, tudományos fokozatát, munkahelye pontos nevét, e-mail-címét és a beküldés dátumát kérjük írni. Külön kérjük azt a levelezési és e-mail-címet, telefonszámot is, ahol a szerkesztők a szerzőt közvetlenül elérhetik. Ezután egy legfeljebb 2500-2500 leütésszámú magyar és angol nyelvű összefoglalást (abstract) kérünk, valamint legfeljebb tíz kulcsszót magyar és angol nyelven. Lehetőség van javasolt és nem javasolt bíráló nevének és e-mail-címének feltüntetésére

is. Ezután kérjük a közlemény szöveges részét feltölteni, 1,5-es sortávolsággal, majd a hivatkozások jegyzékét. Kérjük a szerző(k) nyilatkozatát arról, ha nem járulnak hozzá e-mail-címük feltüntetéséhez közleményük megjelenő formájában.

A teljes kéziratot .doc, .docx formátumban kérjük a matud@akademiai.hu e-mail-címen a szerkesztőségbe beküldeni. Szövegközi kiemelésként dőlt (italic), esetleg félkövér (semibold) formázás alkalmazható; r i t k í t á s, VERZÁL, kiskapitális (small capitals) és aláhúzás nem. A jegyzeteket csak feltétlen szükség esetén kérjük lábjegyzetként megadni. Az ajánlott betűtípus a Times New Roman 12.

ÁBRÁK, TÁBLÁZATOK, ILLUSZTRÁCIÓK

Az ábrák és magyarázataik legyenek egyszerűek, áttekinthetők. Az ábrákat magas felbontású (min. 300 dpi vagy nagyobb) kivitelben, tif, jpg vagy bmp formátumban kérjük csatolni; minden ábrát külön fájlként küldjenek el. Kérjük a szerzőket: tartsák szem előtt, hogy a nyomtatott folyóirat fekete-fehér; formátuma B5 – tehát színes ábrák esetén, azok megfelelő információtartalmú fekete-fehér változatát is küldjék be. Matematikai képlet szerepeltetése esetén kérjük a MathType használatát.

Az online közleményben színes ábrák is megjelenhetnek. A szövegben tünnessék fel az ábrák kívánatos helyét. Kérjük, az idegen nyelvű ábrák szövegét fordítsák le, vagy mellékeljék az idegen szavak fordítását. Kérjük, hogy a cikkben használt idézeteknél mindig jelöljék azok forrásait. Ha a szerző nem saját illusztrációit használja, akkor fel kell tüntetni azok forrását. A szerző feladata és felelőssége, hogy kiderítse a copyright tulajdonosát, és amennyiben az nem szabad felhasználású, engedélyt szerezzen a közléshez. A szerző garantsálja, hogy a kézirat korábban nem publikált, eredeti írásmű, másodközlés esetén közli az eredeti megjelenés adatait és a közlő engedélyét.

A táblázatokat a szövegben helyezték el a megfelelő helyen, de ettől függetlenül a kért minőséget kérjük, küldjék el külön fájlban.

Az online változathoz, amennyiben hozzájárulnak közlésükhöz, kérjük a szerzők magyar és angol nyelvű rövid (maximum 1000-1000 leütés) életrajzának, illetve színes fényképének elküldését.

HIVATKOZÁSOK

A hivatkozásokat mindig a közlemény végén, abc-rendben adjuk meg, a lábjegyzetekben legfeljebb az irodalomjegyzékre vonatkozó utalások lehetnek. Irodalmi hivatkozások a szövegben: (szerző, megjelenés éve – Balogh, 1957, 27.; Feuer et al., 2002, II/35– 36.). Ha azonos szerző(k)től ugyanazon évben több tanulmányra hivatkoznak, akkor a közleményeket az évszám után írt a, b, c stb. jelekkel kér-

jük megkülönböztetni mind a szövegben, mind az irodalomjegyzékben. Különösen ügyeljenek a bibliográfiai adatoknak a szövegben és az irodalomjegyzékben való egyeztetésére! Kérjük, csak olyan és annyi hivatkozást írjanak, amilyen és amennyi elősegíti a megértést. Számuk ne haladja meg a 10-15-öt. A szövegben emlegetett, hivatkozott személyek vagy intézmények teljes nevét kérjük kiírni azok első előfordulásakor. Kérjük, az irodalomjegyzékben lehetőség szerint adják meg az idézett cikkek DOI- (Digital Object Identifier) kódját, s ha a cikkhez, könyvhöz ismernek szabad, ingyenes internetes elérést, akkor azt is. Amennyiben internetes írásra hivatkozik a szerző, ennek formája a szövegben (URL1), (URL2) stb., az irodalomjegyzékben URL1: Magyar Nemzeti Bibliográfia <http://mnb.oszk.hu/>. Az URL-hivatkozások az irodalomjegyzék legvégén szerepeljenek, nem az ábécé szerinti helyükön.

A tételek formája a hivatkozások jegyzékében a következő legyen:

Folyóiratcikkek esetében: Feuer, M. J. – Towne, L. – Shavel, J. et al. (2002): *Scientific Culture. The Educational Researcher*, 31, 8, 4–14.

Könyvek esetében: Rokkan, S. – Urwin, D. W. – Smith, J. (eds.) (1982): *The Politics Identity*. London: Sage

Tanulmánygyűjtemények esetében: Halász G. – Kovács K. (2002): Az OECD tevékenysége az oktatás területén. In: Bábosik I. – Kárpáthi A. (szerk.): *Összehasonlító pedagógia – A nevelés és oktatás nemzetközi perspektívái*. Budapest: Books in Print Kiadó

A KÉZIRAT LEADÁSA

Havi folyóirat lévén a *Magyar Tudomány* tördelt levonatokat nem küld, de elfogadás előtt minden szerzőnek elküldi egyeztetésre közleménye szerkesztett példányát, amelynek áttekintését és visszaküldését két munkanap alatt kérjük. Késedelmes visszaküldés esetén az írás (esetleg az egész tematikus összeállítás) közlése a megjelenés várható hónapjában meghiúsulhat. Kérjük a vendégszerkesztő aktív részvételét a fenti formai feltételek maradéktalan betartásában és ellenőrzésében, mert a formai okokból visszaküldött közlemények megjelenése elhúzódhat.

LEADÁSI HATÁRIDŐ

A folyóirat minden hónap első napjaiban jelenik meg. A kéziratok leadásának határideje a megjelenés előtti 3. hónap. Kérjük ezt az átfutási idő vegyék figyelembe. Amennyiben a cikk kézírata nem érkezik be 3 hónappal a megjelenés előtt, csak a következő számba tud bekerülni.

A Magyar Tudományos Akadémia 1832 óta rendszeresen közreadja a magyar helyesírás szabályait. A jelenlegi kiadás a legújabb, a tizenkettedik.

nyomtatott szabályzat
+online hozzáférés: **2890 Ft**
www.akademiai.hu

online előfizetés
1 évre: **990 Ft**
www.szotar.net

Szotar.net

AKADÉMIAI KIADÓ

A következő szám tartalmából

- A munka jövője, a tudomány és a tanulás a XXI. században
- A digitalizáció és a munka világa
- A múlt rekonstruálása a történeti genetika módszereivel

2

0

1

7

Magyar Tudományos
Akadémia

AKADÉMIAI KIADÓ

Tartalom

2

0

1

7

■ TEMATIKUS ÖSSZEÁLLÍTÁS • A kiegyezés

VENDÉGSZERKESZTŐK: Fodor Pál, Katona Csaba

Fodor Pál, Katona Csaba: Szerkesztői bevezető

Cieger András: 1867 szimbolikus világa

Fónagy Zoltán: A kiegyezés fogadtatása a sajtóban

Frank Tibor: Európa és a kiegyezés

Gyáni Gábor: Nemzetállam-építés „békés kiegyenlítéssel”

Katona Csaba: Kiegyezés – kiegyezések. 1867 olvasatai a magániratokban

Szarka László: Elmaradt nemzetiségi kiegyezés(ek)

Varga Bálint: A kiegyezés ritualizációja: Ferenc József megkoronázása

■ TANULMÁNYOK

S. Varga Pál: Arany János, a modern klasszikus

Horváthné Rudolf Teréz: A Magyar Nemzeti Bank emlékérmesor kibocsátással tisztelgett a költő előtt

Deák István, Szántai Tamás: Emlékezés professor Prékopa András akadémikusra, halálának első évfordulóján

Turbucz Péter: 1919 – A sorsformáló év Alexander Bernát életében

Szekanecz Zoltán: Reumatológiai kutatás Magyarországon

Varga Szabolcs: Szigetvári Zrínyi Miklós – Nikola Šubić Zrinski. A horvát-magyar közös múlt újragondolása a 21. században

Hargittai István: Egy Nobel-díjas portréjához: Richard Henderson

■ NEKROLÓG

Juhász István: Hajnal András (1931–2016)

■ KÖNYVSZEMLE

Sipos Júlia gondozásában

Digilektus: a digitális kommunikáció nyelvváltozata – Jele Ágnes

A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig – Széchenyi Ágnes

Ahol a tudomány és a művészet összekapcsolódik – Endrődy-Nagy Orsolya

Válaszút előtt – A digitális jó és rossz születése – Deli Eszter

■ KITEKINTÉS

Gimes Júlia gondozásában

Ára: 980 Ft

ISSN 0025-0325

9 770025 1032003